

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ARKIV

Harald Jørgensen: Landsarkiverne og de kommunale arkiver. En statusopgørelse	65
Jens Engbeil og Torben Wanscher: Kassationerne i Landsarkivet for Sjæl- land af materiale til arbejderbevægelsens historie	86
Hans Kargaard Thomsen: Omkring Geheimarkivets syn på arkivbenyttelse, arkivordning og registrering i det 19. århundrede. (1820-1882)	108
Orientering	132

INDHOLD

<i>Christensen, Harry</i> : Hvor repræsentative er repræsentative udsnit?	1- 17
Folkeregistrene 1924-1985	201-237
<i>Jensen, Birgit Bjerre</i> : J og K - 10 år gammel	18- 27
Lodret kassation	238-246
<i>Jexlev, Thelma</i> : Lensregnskaber og skattemandtal omkring 1500	137-156
<i>Jørgensen, Frank</i> : Rigsarkivets registrering af maskinlæsbare arkivalier	28- 35
<i>Jørgensen, Harald</i> : Moderne vesttysk arkivbyggeri	49- 59
<i>Linde, Helle</i> : Indenrigsministeriets 1. kontors arkiv 1870-80	157-165
<i>Løgstrup, Birgit</i> : Valgmateriale i de centrale arkiver	115-125
<i>Mogensen, Margit</i> : Københavns byting indtil 1771	255-259
<i>Pedersen, Carl</i> : Lydbånd i arkivvæsenets tjeneste	36- 39
<i>Rasmussen, Jørgen Nybo</i> : Ordning og registrering af folketællinger	98-114
<i>Rosen, Wilhelm von</i> : Administrative samlinger	40- 48
<i>Sode-Madsen, Hans</i> : Indenrigsministeriets socialdepartement ...	166-188
<i>Thestrup, Anna</i> : Kassation i personsager og familiesager ...	247-254
<i>Thestrup, Poul</i> : Om kassationsprincipper for personestypesager	73- 80
<i>Thomsen, Hans Kargaard</i> : Kirkebøger og arkiver	81- 97
<i>Ørberg, Paul G</i> : Gamle danske retsbøger fra de skånske provinser	126-136

Orientering: Patricia Kennedy Grimsted: Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Moscow and Leningrad (*Sigurd Rambusch*) s. 60-62. Report on the cost of archive service (*Michael Hertz*) s. 62-67. Centraladministrationen (*Karen Hjorth*) s. 67-69. Registreringen af kort og tegninger i Landsarkivet for Sjælland (*Helle Linde*) s. 69-72. Kassation af personsager (*Helle Linde*) s. 189-190. Arkiv, samhälle och forskning. Svenska arkivsamfundets skriftserie nr. 15, 1973, og nr. 16, 1974 (*Helle Linde*) s. 190-193. Ingwer Ernst Momsen: Die allgemeinen Volkszählungen in Schleswig-Holstein in dänischer Zeit (1769-1860). Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, bd. 66 (*Jørgen Nybo Rasmussen*) s. 194-196. Det kongelige danske videnskabernes selskab 1742-1942. Samlinger til selskabets historie V. Manuskripter og tegninger i selskabets arkiv, v. Asger Lomholt (*Birgit Bjerre Jensen*) s. 196-197. Karl-Gustav Björk, Jan Nordberg og Tore Johansson: Mikrofilm-system - en grundläggande vägledning (*Carl Pedersen*) s. 197-198. Nordisk arkivkundskab under redaktion af Harald Jørgensen, nr. 2: Arkiverne og den almene offentlighed (*Jørgen Witte*) s. 198-200.

Preliminary report on the proceeds of archive service, by dr. Harald Jørgensen (*Michael Hertz*) s. 260–261. Der Archivar, 27. årgang hefte 2 (om EDB og arkivvæsenet, *Hans Kargaard Thomsen*) s. 261–262. Lillemor Kåhre: Diarieføring i praktiken – en bok om registreringsplanering (*Wilhelm von Rosen*) s. 262–270. Eckhart G. Franz: Einführung in die Archivkunde (*Wilhelm von Rosen*) s. 271–272.

Landsarkiverne og de kommunale arkiver. En statusopgørelse.

AF HARALD JØRGENSEN

Indledning.

Problemerne omkring landsarkivernes forhold til de kommunale arkiver har været stærkt fremme i debatten i de senere år, navnlig i årene efter 1970. Problemerne har været genstand for overvejelser dels inden for den øverste ansvarlige arkivledelse og på talrige landsarkivarmøder, dels inden for kredsen af ansatte ved det offentlige arkivvæsen. I denne forbindelse kan det bl. a. nævnes, at det såkaldte strukturudvalg i flere forbindelser behandlede kommunalarkiverne og deres fremtid, og senest har Arkivforeningen på et par medlemsmøder grundigt diskuteret de samme problemer. Også uden for de offentlige arkivers snævre kreds har man været optaget af de kommunale arkivproblemer. Som man kunne vente det, er spørgsmålene blevet diskuteret af Sammenslutningen af de lokalhistoriske arkiver både internt og i livlig debat med repræsentanter for det offentlige arkivvæsen. Problemerne har givet anledning til en til tider skarp meningsudveksling, men denne har forhåbentlig bidraget til at rette opmærksomheden på et betydningsfuldt arkivproblem. Det kan vel derfor have sin interesse at se på problemerne i et vist historisk perspektiv og navnlig ganske konkret at redegøre for, hvad der faktisk er sket med de kommunale arkiver i de seneste år. I denne oversigt vil der først og fremmest blive gjort rede for den indsats, der er blevet gjort af det sjællandske landsarkiv og de resultater, der hidtil er opnået.

Det var i årene efter 1870, at interessen for at indsamle også lokalt arkivstof begyndte at vægne. Hidtil havde man kun interesseret sig for de arkivalske nedslag i de centrale embedskontorer og institutioner. I begyndelsen af 1880'erne foretog udsendte repræsentanter for Gehejmearkivet og for Kongerigets arkiv, efter at de fornødne bevillinger var stillet til disposition, forskellige rejser omkring i provinsen og indhentede oplysninger om, under hvilke forhold lokalarkiverne opbevaredes, og hvad der i det hele taget var bevaret af ældre og værdifuldt arkivmateriale. Man begyndte også så småt at indsamle lokalarkiver, og i særlig grad koncentrerede man sig om det bevarede protokolmateriale. I flere gamle afleveringssager, der idag opbevares i det sjællandske landsarkiv, kan man finde de udsendte arkivarers meget primitive notater om de iagtt-

gelser, som blev gjort. Bl. a. anvendtes den daværende fuldmægtig i Kongerigetets arkiv A. D. Jørgensen på sådanne rejser.

De foretagne undersøgelser viste, at der rundt omkring ved de lokale embeder lå et betydeligt arkivmateriale, ofte af høj alder, og at opbevaringsforholdene mange steder var yderst primitive. Dette medførte, at gehejmearkivar A. D. Jørgensen i 1888 overfor Kultusministeriet rejste krav om gennemførelsen af en ny arkivlov, der bl. a. skulle medføre oprettelsen af centrale lokalarkiver, hvis opgave skulle være at indsamle det lokale arkivmateriale og stille det til disposition for den historiske forskning. Forslaget blev fremmet af Kultusministeriet, og i rigsdags-samlingen 1888-89 forelagde kultusminister J. F. Scavenius forslag til lov om oprettelse af et rigsarkiv m.m., hvori indgik bl. a. forslag om oprettelse af 3 såkaldte stiftsarkiver, hvis hovedopgave skulle være at indsamle det lokalhistoriske arkivmateriale. Her tænkte man først og fremmest på de lokale statsemployer. Det hed imidlertid også i bemærkningerne til lovforslaget, at »det er sandsynligt, at ogsaa Kommuner og Godser vilde sætte Pris paa at kunne deponere deres ældre sager her for at faa dem bearbejdede og gjort tilgængelige«. Hermed var spørgsmålet om de kommunale arkivers skæbne for første gang rejst, og det var arkivledelsens og ministeriets opfattelse, at de kommunale arkiver burde være et problem, som det offentlige arkivvæsen skulle tage sig af. Man anså det imidlertid ikke for gennemførligt at kræve ligestilling mellem de lokale statslige arkiver og kommunearkiverne med hensyn til afleveringspligt, men man ville gerne give kommunerne et tilbud om at ville modtage materialet.

Der skal ikke på dette sted nærmere redegøres for arkivlovens gang gennem rigsdagen. En detaljeret gennemgang er tidligere foretaget af Vagn Dybdahl i festskriftet til Axel Linvald i 1956, men det kan måske have interesse at trække nogle udtalelser frem fra debatten, som specielt vedrører de kommunale arkiver.

Lovforslaget fik navnlig en grundig behandling i folketinget, medens landstinget var mere flemmet. Generelt kan det siges, at rigsdagens to ting modtog forslaget med velvilje, men det man først og fremmest interesserede sig for under debatten var antallet af stiftsarkiver og navnlig deres geografiske placering. Der kan dog fremdrages enkelte udtalelser, som vidner om, at der blandt menige rigsdagsmænd allerede på dette tidspunkt var en positiv interesse for, at man ikke blot interesserede sig for de statslige lokalarkiver, men ogsaa for kommunearkiverne og deres betydning for beskæftigelsen med lokalhistorie.

Det kan ikke undre nogen, at højskoleforstander F. F. Falkenstjerne,

der som udgiver havde en vis tilknytning til Gehejmearkivet, var ivrig efter at støtte forslaget om indretning af lokalarkiver. I sit første lange indlæg pegede han desuden på værdien af ikke blot at sikre herregårdsarkiverne, men også det materiale, som lå på mange bøndergårde og andetsteds til belysning af bondestandens historie. Folketingsmand J. K. Lauridsen (også kaldet Je Kaa) ønskede en vidtgående decentralisation af de lokale arkiver, og at disse ikke blot skulle indsamle materiale af »historisk, antikvarisk Interesse«, men også moderne kommuneregnskaber og korrespondancesager. Specielt understregede han betydningen af indholdet af de mange sognerådsarkiver. Chresten Berg kunne også tænke sig, at man øgede antallet af lokalarkiver, og han stillede faktisk forslag om oprettelse af et lokalt arkiv inden for hver amtsrådsreds, hvortil både embedsmænd og lokale myndigheder fik pligt til at aflevere deres arkivalier. Berg regnede med, at der ville være god brug for 19–20 arkiver spredt over hele landet. Dette forslag gik ministeren straks imod med den kølige bemærkning, at fastholdtes dette forslag, ville sagen blive udsendt for en meget lang tidsperiode. Også Falkenstjerne gik imod med en bemærkning om, at han foretrak én fugl i hånden fremfor 10 på taget. Til gengæld rykkede Lauridsen Berg til undsætning, og i sit nye indlæg gjorde han meget ud af betydningen af, at sognekommunerne fik pligt til at aflevere deres arkivalier til de påtænkte lokalarkiver. Han stillede også forslag om, at Vendsyssel fik sit eget arkiv, og at der herudover kom tre eller fire arkiver i Nørrejylland.

Det var først og fremmest under sagens 1. behandling i folketingssalen, at disse synspunkter blev fremført. Under den videre behandling i udvalg og i folketingssal kunne man nok af og til høre en svag genklang af disse synspunkter, men debatten prægedes navnlig af den store diskussion, om det nørrejske landsarkiv skulle ligge i Viborg eller i Århus. Ved afstemningen efter 3. behandlingen 19. marts 1889 blev der flertal for oprettelsen af tre lokalarkiver ialt i København, Odense og Viborg, og de nye institutioner fik navnet: provinsarkiver. Herefter gik forslaget til behandling i landstinget, som tiltrådte folketingets beslutning, og 30. marts 1889 kunne loven få kgl. underskrift.

I loven om Rigsarkivets oprettelse af 30. marts 1889 hedder det i § 1: »Provinsarkiverne dannes ved Afleveringer fra vedkommende Embedsarkiver, ligesom kommunale og Godsarkiver kunne optages i dem«. I Kultusministeriets bekendtgørelse af 10. marts 1891, der indeholdt de nærmere regler for provinsarkivernes kommende virksomhed, var lovens bestemmelse om kommunearkiver naturligvis også optaget. Det hed her i stk. 4, at kommuner, godser og private personer kunne af-

levere arkivalier af historisk betydning til provinsarkiverne. De ville her blive registreret og stillet til rådighed for den historiske forskning efter samme regler, som var gældende for embedsarkivalierne. Dog kunne der i enkelte tilfælde træffes særbestemmelser om tilgængelighed. Den sidste bemærkning tog nok i første række sigte på privatarkiverne. Det bør vel også noteres, at bestemmelserne om aflevering af kommunearkivalier i bekendtgørelsen havde fået en vis begrænsning ved tilløjelsen af ordene »historisk Betydning«. Man kan i denne forbindelse måske minde om, at kultusministeren under sagens 1. behandling i et svar til J. K. Lauridsen havde talt lidt nedsættende om at indsamle det »som jeg vil kalde Smaaing, saasom Sager fra Sogneraadene« o.s.v. Der skal imidlertid ikke på dette sted graves dybere i dette rene detaljespørgsmål.

Indsamling af kommunalarkiver i perioden 1893–1966.

Ved loven af 30. marts 1889 og bekendtgørelsen af 10. marts 1891 var det juridiske grundlag skabt for provinsarkivernes (landsarkivernes) forhold til de kommunale arkiver, og det var da også dette grundlag, som det sjællandske landsarkiv måtte arbejde på, da det fra foråret 1893 begyndte indsamlingen af de lokale arkiver. I det følgende skal gives en kort redegørelse for, hvilke resultater der opnåedes på dette specielle område fra institutionens start og indtil overtagelsen af de nye bygninger i september 1966.

De kommunale arkiver falder naturligt i 3 hovedgrupper, nemlig amtsrådsarkiverne, sognerådsarkiverne og de købstadkommunale arkiver.

Amtsråd blev oprettet i henhold til anordning af 13. august 1841. Deres opgave var at føre tilsyn med sognekommunernes økonomiske forvaltning og desuden at administrere de specielle amtskommunale opgaver på fx. vej- og sygehusvæsenets område. Amtmanden var født formand for amtsrådet og desuden dets forretningsfører. I amtsrådet sad desuden valgte medlemmer fra det område, som amtsrådet administrerede. Ved forskellige lejligheder udvidedes kredsen af de valgte amtsrådsmedlemmer, og valgreglerne demokratiseredes. Inden for det sjællandske landsarkivs område fandtes følgende amter: Københavns, Frederiksborg, Holbæk, Sorø, Præstø, Maribo og Bornholms amt. Københavns amt var delt i to amtsråds kredse, nemlig Københavns og Roskilde amtsråds kredse, og ialt var der altså tale om 8 amtsrådsarkiver. Denne administrative ordning var gældende indtil 1. april 1970, da de nye amtskommuner trådte i funktion.

Amtmandens nære tilknytning til den amtskommunale administration medførte, at de respektive amtmænd, samtidig med at de begyndte at aflevere de egentlige amtsarkivalier til de nyoprettede provinsarkiver, også lod de specielle amtskommunale arkivalier følge med afleveringerne. Det fremgår af afleveringssagerne i det sjællandske landsarkiv, at den første aflevering af amtsrådsarkivalier fandt sted i 1896 (Bornholm og Sorø), og i de følgende år modtoges det tilsvarende materiale fra Præstø amt (1897) og fra Maribo amt (1899). I årene efter 1900 modtoges regelmæssige afleveringer af amtsrådsarkiver, indtil det tidspunkt kom, hvor pladsmanglen satte en stopper for nye afleveringer. Landsarkivet havde da modtaget afleveringer af 6 amtsrådsarkiver, idet Frederiksborg og Roskilde amtsråd ikke havde ønsket at aflevere det ældre materiale til Landsarkivet, og de respektive amtmænd havde taget denne negative holdning til efterretning. I den af Landsarkivet i 1966 publicerede oversigt over modtagne arkivalier er på s. 114–24 givet en oversigt over indholdet af de modtagne amtsrådsarkiver. Afleveringernes omfang varierede stærkt fra amtsråd til amtsråd. Fra Præstø amtsråd var kun modtaget materiale indtil 1856, fra Københavns amtsråd indtil 1899, fra Holbæk og Maribo amtsråd indtil 1920, fra Sorø amtsråd indtil 1933 og fra Bornholms amtsråd indtil 1939.

Ved sognekommunale arkiver forstår man i det sjællandske landsarkiv de arkiver, der er opstået i forbindelse med oprettelsen af de såkaldte sogneforstanderskaber. Disse oprettedes i henhold til anordning af 13. august 1841, og deres virkeområde var som regel et eller to af de da eksisterende gamle kirkesogne. I sogneforstanderskabet var sognepræsten født medlem og i den ældste tid virkede han ofte som formand. Over en længere periode indskrænkedes hans indflydelse på sogneforstanderskabets administration. Ved siden af sognepræsten indtrådte desuden en række valgte medlemmer, og også med hensyn til sogneforstanderskabets demokratiserede valgreglerne lidt efter lidt. Ved landkommunalloven af 6. juli 1867 omdannedes sogneforstanderskaberne til sogneråd. Sogneforstanderskaberne overtog i 1841 forvaltningen af det offentlige fattigvæsen, der siden 1803 havde været administreret af den såkaldte fattigkommission, og desuden ledelsen af det offentlige skolevæsen, der fra 1814 havde været lagt i hænderne på en særlig skolekommission, der havde haft sognepræsten som født formand. Han havde også ledet fattigkommissionerne. Arkivalier fra henholdsvis fattig- og skolekommissionen betragtes i det sjællandske landsarkiv som dele af sognekaldsarkiverne. Foruden fattig- og skolevæsenet administrerede sognerådene også andre sognekommunale anliggender, fx. de sognekommunale veje,

broer o. lign., og hertil kom med årene en stadig udvidet administration af gældende skattelove. Inden den store sammenlægning af sognekommuner tog fart i årene 1966–70, fandtes der ca. 380 sognekommuner i det sjællandske landsarkivs område, og i princippet skulle der eksistere et tilsvarende antal sognerådsarkiver i perioden frem til 1966.

Der synes ikke i perioden 1893–1966 at have eksisteret nogen større interesse hos de landkommunale myndigheder for at aflevere arkivalier af historisk interesse til Landsarkivet, og de skiftende landsarkivarer har heller ikke vist noget initiativ med hensyn til at søge at bjærge dette materiale i hus.

Første gang man i Landsarkivets historie viste initiativ med hensyn til et landkommunalt arkiv var i 1910, og bestræbelsernes genstand var Dragør gamle kommunearkiv, altså et særpræget arkiv, som ikke er typisk for et almindeligt sognerådsarkiv.

Sagen rejstes ved, at førstelærer C. C. Petersen 6. september 1910 henvendte sig til Landsarkivet med anmodning om oplysninger om visse legatfundatser. Legaterne tilhørte Dragør kommune. Der foretoges i den anledning en række undersøgelser, og landsarkivar Hornemann tog af denne undersøgelse anledning til at henvende sig til kommunalbestyrelsen i Dragør med forespørgsel, om man kunne tænke sig at aflevere sådanne arkivalier, der ikke længere havde værdi for kommunen. I en længere skrivelse af 17. september 1910 udviklede Hornemann de fordele, der var forbundet med at overlade Landsarkivet de ønskede arkivalier, og han understregede i denne forbindelse den historiske forsknings interesse i at få nærmere indblik i Dragørs gamle kommunalforfattning, der »historisk set forlener den med en ikke ringe interesse«. Kommunalbestyrelsen svarede omgående tilbage, at en repræsentant for Landsarkivet skulle være velkommen til at gennemgå arkivet og udtage, hvad man ønskede at modtage. Såvidt man idag kan se, var det assistent Holger Nielsen, der blev sendt til Amager på inspektion, og besøget kom ligeledes til at omfatte Store Magleby. Der er desværre ikke efterladt nogen nærmere beskrivelse af arkivforholdene i de to Amagerkommuner eller af, hvad arkiverne egentlig indeholdt. Derimod ved vi, hvad Holger Nielsen hjembragte fra sit besøg, nemlig et helte med afskrifter af Hollænderbyens kongebreve og vedtægter m.v. 1547–1766, div. regnskabsprotokoller og kopibøger 1794–1898 og en såkaldt rederibog 1766–1865. Fra Store Magleby hentedes ligeledes afskrifter af Hollænderbyens kongebreve, vedtægter m.v. 1547–1728 samt forskellige protokoller vedr. opsynet med og arbejder på Amager landevej 1848–54 (se iøvrigt »guiden« over Landsarkivets indhold s. 144).

Man kan just ikke sige, at udbyttet var righoldigt, og man kan desuden fastslå, at aktionen i 1910 var en engangsforanstaltning. Der er ikke bevaret vidnesbyrd om, at man senere fortsatte bestræbelserne for at hjemtage landkommunalt arkivmateriale. Muligvis har også de meget begrænsede pladsreserver i magasinet ikke just opfordret til en større indsamlingskampagne. Når vi næste gang hører om ankomsten til Landsarkivet af sognekommunalt materiale, var det heller ikke Landsarkivet, der havde taget et initiativ, men derimod en interesseret privat lokalhistoriker. I 1934 begyndte læge C. A. M. Christiansen i Næstved at indsende og deponere arkivalier i Landsarkivet. I første omgang drejede det sig om en fattigregnskabsprotokol fra Gimlinge sogn, senere indsendtes div. kommunalt arkivmateriale fra Karrebæk kommune, bl. a. sogneforstanderskabsprotokoller 1842–85 og kopibøger 1868–1902. Til at begynde med anbragte man dette materiale i de respektive sognekaldsarkiver, først senere etableredes egentlige sognerådsarkiver. Hvor beskedent det i Landsarkivet i 1966 modtagne sognekommunale materiale var, ses bedst af den trykte guide s. 144–47. Oversigten opregner 24 sognekommuner, hvorfra der er modtaget materiale, og en ikke ringe del af dette var kommet til Landsarkivet i forbindelse med alleverede godsarkiver og var i arkivet opstillet i forbindelse med disse.

Den tredje gruppe af kommunalarkiver er købstadsarkiverne. De fleste danske købstæder kan føre deres historie tilbage til den tidlige middelalder, og der har gennem de forløbne århundreder eksisteret en købstadsadministration, som har afsat sig arkivalier. Byens borgere har til skiftende tider haft en vis medindflydelse på deres bys administration, men efter 1660 strammede centralmyndigheden sit greb om købstadsstyret og en betydelig magtkoncentration samledes hos borgmesteren, der normalt også virkede som byfoged. I 1837 gennemførtes en lovgivning, der gav den velhavende del af borgerskabet en vis medindflydelse gennem en valgt borgerrepræsentation. Ved købstadskommunalloven af 26. maj 1868 indførtes byråd bestående af en kongevalgt borgmester og et antal valgte medlemmer. Borgmesteren udførte rådets beslutninger og ledede købstadsforvaltningen, bistået enten af valgte rådmænd eller stående udvalg. Med tiden demokratiseredes reglerne for valg af byrådsmedlemmer, og fra 1919 valgtes borgmesteren af byrådet, og valget behøvede ikke mere kgl. stadfæstelse. I modsætning til landkommunerne var købstadskommunerne ikke underlagt amtsrådets tilsyn, men dette udøvedes af Indenrigsministeriet.

Landen for det sjællandske landsarkivs områder eksisterede fra gammel tid 32 købstæder. Slingerup nedlagdes som købstad i 1809, og i 1907

indlemmedes Frederiksværk i købstædernes række. København ses der helt bort fra i denne sammenhæng, og med hensyn til Frederiksberg gælder, at det ved lov 1857 blev en selvstændig kommune med en speciel forfatning, der i nogen grad afveg fra den normale sognekommunale indretning. Kommunen hørte indtil 1900 under Københavns amtsråd, men fik herefter en stilling, der nærmest kan sammenlignes med en købstadsordning.

I det sjællandske landsarkiv opererer man med et begreb, som man kalder rådstuearkiver, og i disse arkiver er samlet det arkivmateriale, der er et resultat af den købstadskommunale forvaltning indtil 1868. Arkiverne lå som regel på de gamle råd- og tinghuse side om side med byfogedarkivet, og en vis sammenblanding var uundgåelig. Byfogedarkiverne var naturligvis afleveringspligtige, og sammen med byfogedarkiverne modtog Landsarkivet også rådstuearkiverne. De første afleveringer fandt sted i Provinsarkivets ældste tid, og længe før 1960 var der modtaget arkivalier fra samtlige købstæder. I visse tilfælde indeholdt arkiverne meget gammelt arkivmateriale, bl. a. også pergamentsbreve fra middelalderen, og blandt de bedst bevarede rådstuearkiver må nævnes Helsingør og Køge. En oversigt over disse arkiver findes i guiden s. 125-43. Over Helsingør rådstuearkiv udsendte Landsarkivet i 1971 en særlig registrering.

I øjeblikket er man i gang med at udarbejde nye registreringer over samtlige eksisterende rådstuearkiver.

Med hensyn til det købstadskommunale materiale efter 1868 kan det oplyses, at der ikke fra Landsarkivets side blev igangsat nogen systematisk indsamling. Heller ikke købstadskommunerne viste noget initiativ til at benytte arkivlovens tilbud om at aflevere kommunale arkivalier til Landsarkivet. Det kunne ske, at der sammen med aflevering af rådstuearkivet slap enkelte protokoller eller pakkesager fra tiden efter 1868 med ind, men det havde ingen større betydning. Egentlige købstadsarkiver fra tiden efter 1868 fandtes ikke på Landsarkivets hylder, da man i 1966 udgav den trykte oversigt. Også med hensyn til den passive holdning fra Landsarkivets side overfor disse arkiver skal man nok søge årsagen i de fortvivlede pladsforhold.

En ny og aktiv arkivpolitik sættes i værk.

I løbet af 1950'erne kan man konstatere en mere positiv og aktiv indstilling hos de offentlige arkivmyndigheder overfor de kommunale arkiver. Den egentlige baggrund herfor er vel nok den i offentligheden vågnen-

de interesse for den lokale historie og for nødvendigheden af at sikre det eksisterende lokale arkivmateriale af kommunal proveniens for denne forskning. I 1937 havde provisor Hans Brandt oprettet det første byhistoriske arkiv, og rundt omkring i landet opstod andre tilsvarende institutioner, som i 1949 sluttede sig sammen i en landsdækkende organisation kaldet Sammenslutningen af de lokalhistoriske arkiver. Den nye organisation talte i starten 8 arkiver, men i de følgende år oprettedes stadig flere arkiver, og idag har man mere end 200 aktive medlemmer (arkiver). Det kunne ikke undgås, at der inden for denne store sammenslutning var repræsentanter, der mente, at det måtte høre til et lokalhistorisk arkivs opgave at indsamle kommunalt arkivmateriale, og at det ved flere lejligheder kom til meningsudvekslinger mellem Sammenslutningens medlemmer og repræsentanter for det offentlige arkivvæsen om kommunalarkivernes rette placering. Det offentlige arkivvæsen måtte af mange grunde hævde, at de forskellige grupper af kommunalarkiver hørte hjemme i landsarkiverne, og at de ikke måtte splittes. Efter arkivvæsenets opfattelse var kommunale arkivalier offentlige arkivalier, som måtte være underkastet de samme bestemmelser med hensyn til anvendelse og tilgængelighed, som gjaldt for de lokale statslige arkivalier, og at de også bedst kunne anvendes og benyttes af historisk forskning, hvis de opbevaredes i de institutioner, som i forvejen rummede et arkivmateriale, som i mange henseender ville kunne supplere fremdragne oplysninger fra de kommunale arkiver. Sammenslutningen har godkendt disse synspunkter, og man har henstillet til medlemmerne ikke at modtage arkivalier af kommunal proveniens, men overlade materialet til landsarkiverne.

En forudsætning for, at de offentlige arkiver kunne kræve, at også det kommunale arkivmateriale skulle afleveres til landsarkiverne, var naturligvis, at man skabte de fornødne betingelser for, at dette også kunne ske. Hertil hørte i første række en udvidelse af magasinpladsen og en vilje til at satse den fornødne arbejdskraft på indsamling af de omtalte arkiver. I løbet af 1950erne lysnede det med hensyn til at komme i gang med den længselsfuldt ventede udvidelse af magasinpladsen ved landsarkiverne, og i løbet af en relativ kort årtække fik landsarkiverne i Viborg, København og Åbenrå nye bygninger.

Ved planlægningen af de nye magasiner tog man højde for, at disse også skulle kunne modtage de kommunale arkiver. Med hensyn til det sjællandske landsarkivs byggeprogram ønskede man at have så konkrete og ajourførte tal som muligt for det arkivmateriale, som landsarkivet gerne skulle have mulighed for at modtage. Arkivledelsen anmodede

derfor om, at den daværende arkivar dr. Gunnar Olsen måtte blive sendt ud på en ekstraordinær inspektionsrejse med det formål at indgive en beretning om arkivernes opbevaringsforhold ved de forskellige embeder og foretage en så nøjagtig opmåling som muligt af de eksisterende arkivalier. Dette arbejde strakte sig over et par år, og under datoen 17. marts 1959 indsendtes beretningen til rigsarkivaren. Opmålingen gav følgende resultat. Der lå ialt ca. 26.000 hyldemeter arkivalier ved de forskellige embeder og institutioner, hvilket med andre ord ville sige, at det var denne arkivaliemasse, der gerne skulle skaffes plads til senest ved udgangen af 1980'erne. De kommunale arkivers omfang indgik i denne beregning, idet Gunnar Olsen skønnede, at amtsrådsarkiverne fyldte 2.000 hyldemeter, købstadsarkiverne ca. 5.000 m og sognerådsarkiverne 120 m. Man kan nok undre sig over det sidste tal, som utvivlsomt er skønnet, da en direkte opmåling var håbløs. På basis af den modtagne rapport fastslog rigsarkivaren, at man skulle anmode om at få bygget et nyt arkivmagasin, som kunne rumme ca. 40.000 hyldemeter. Sammen med det gamle magasin ville man herefter have rådighed over en samlet hyldekapacitet af ca. 48–50.000 m. Dette håbede man ville være tilstrækkeligt indtil ca. år 2000. Viste beregningerne sig at være rigtige, ville man kunne modtage eksisterende arkivmateriale til ca. 1970. Såvidt man idag kan skønne, er beregningen ikke helt forkert, men den er naturligvis behæftet med visse usikkerhedsmomenter.

Efter at de nye arkivmagasiner er overtaget, har man ved de forskellige arkiver påbegyndt en effektiv indsamling af kommunale arkiver i overensstemmelse med den fastlagte nye arkivpolitik, og hvad det sjællandske landsarkiv angår, har indsamlingen i årene efter 1970 fået en meget høj prioritering.

Årsagen hertil er også den, at kommunalreformen, der trådte i kraft pr. 1. april 1970, i høj grad har gjort en energisk indsamlingskampagne nødvendig.

Kommunalreformen tilsigtede først og fremmest at skabe nye og mere effektive kommunale enheder. De mange små sognekommuner og nabokommunerne til de ekspanderende købstadskommuner hemmede en naturlig udvikling på såvel det økonomiske som det befolkningsmæssige område. Man ønskede derfor at sammenlægge eksisterende købstadskommuner med de tilgrænsende landkommuner og på denne måde skabe nye såkaldte primærkommuner af en passende størrelse. Også i de rene landdistrikter skulle gamle kommuner lægges sammen til større administrative enheder. Man fandt endvidere, at der burde foretages en sammenlægning af de tidligere eksisterende amtskommuner til nye

og større enheder. I årene 1966–70 foregik et stort antal sammenlægninger, og denne proces var i det væsentlige afsluttet inden 1. april 1970. Fra denne dato trådte også de nye amtskommuner i funktion. Et formål med kommunalreformen var desuden at decentralisere forvaltningen og give de nye primær- og amtskommuner større og mere vidtgående administrative beføjelser, end de hidtil havde haft.

En direkte følge af kommunalreformen blev for det sjællandske landsarkivs vedkommende, at 2 af de tidligere amtskommuner forsvandt, og at 32 købstadskommuner og 382 landkommuner omdannedes til 122 nye primærkommuner. De 32 gamle købstadskommuner levede for så vidt videre, som de blev kernen i lige så mange nye primærkommuner, men af de 382 gamle landkommuner ville langt det største antal forsvinde, og spørgsmålet var herefter, hvad der ville ske med deres ældre arkivalier. Såvidt man idag kan skønne, har de nye primærkommuner i vid udstrækning overtaget de nedlagte kommuners arkivalier mere eller mindre fuldstændigt, men fuld sikkerhed herfor haves ingenlunde. Desværre må man nok regne med, at mange arkivalier er eller vil gå til grunde som følge af denne vældige omlægningsproces.

Det var på denne baggrund, at Landsarkivet omkring 1970 påbegyndte et indsamlingsarbejde, der tog sigte på navnlig at redde de gamle købstads- og sognerådsarkiver. Ved direkte henvendelse til de nye kommunale myndigheder tilbød man at overtage en så stor del af det kommunale arkivmateriale, som kommunen kunne tænke sig at give slip på. Af taktiske grunde foreslog man ved forhandlingens begyndelse, at der afleveredes arkivmateriale til ca. år 1933, da den store socialreform trådte i kraft. Man må her erindre, at man indledte forhandlinger med myndigheder, der hidtil ikke havde afleveret arkivalier til Landsarkivet, og som ikke havde nogen pligt til at gøre det. Ikke alle var lige villige i starten, men som det vil fremgå af den følgende redegørelse lod mange sig overtale. Også med hensyn til de nedlagte landkommuner startede man forhandlingen med at foreslå 1933 som slutår for afleveringen, men man lod skinne igennem, at man også kunne gå med til aflevering af nyere sager. I mange tilfælde så primærkommunen sin interesse i at blive aflastet for så meget af det overtagne arkivstof som muligt.

Da der ikke eksisterer nogen afleveringspligt for materialet, kunne Landsarkivet vanskeligt forlange, at materialet skulle bringes i anordningsmæssig stand. Man har derfor i de fleste tilfælde modtaget materialet i den tilstand, hvori det befandt sig. På grund af flytninger og manglende arkivindsigt hos de arkivskabende myndigheder var flertallet af de modtagne arkiver i en sørgelig tilstand, og der er i de forløbne år an-

vendt adskillige arbejdstimer på at bringe dem i orden og få udarbejdet registraturer. Det har været den hidtidige opfattelse, at de nødvendige ordnings- og registreringsarbejder skulle følge trop med indsamlingen, således at Landsarkivets i forvejen uhyggelig store samling af uordnede og uregistrerede arkiver ikke skulle forøges ved de nye afleveringer og arbejdet skydes over på efterkommerne.

Indsamling af kommunalarkiver i perioden 1966-76.

Hvilke resultater har da indsamlingsarbejdet givet i løbet af det sidste ti-år?

Ser vi først på amtsrådsarkiverne, er den vigtigste begivenhed i denne periode, at de nye amtskommunale myndigheder i Frederiksborg amt har besluttet at aflevere Frederiksborg amtsrådsarkiv til og med 1935. Denne lykkelige begivenhed indtrådte i 1971. Derimod er der stadig ikke modtaget afleveringer af Roskilde amtsråds arkiv. Fra de øvrige amter er modtaget supplerende afleveringer af amtsrådsarkiver. Københavns amtsråd har afleveret materiale til og med 1940, Sorø amtsråd har afleveret indtil 1944, Holbæk og Bornholm indtil 1949, Maribo indtil 1950 og Præstø indtil 1960. Når Landsarkivet noget tøvende gik ind på at modtage så nye sager fra Præstø amtsråd, skyldtes det det specielle forhold, at amtsbygningen i Næstved skulle rømmes efter sammenlægningen af Præstø og Maribo amter, og at det nye Storstrømsamt i Nykøbing F ikke havde mulighed for at skaffe tilstrækkelig arkivplads. De modtagne amtsrådsarkiver beslaglægger idag ca. 525 hyldemeter.

Det mest spændende kapitel i det sidste tiårs indsamlingsarbejde har været indsamlingen af sognerådsarkiverne. Som omtalt foran havde man kun stumper af ca. 20 sognerådsarkiver. Idag har man fået indsamlet materiale fra ca. 116 sognerådsarkiver, og det drejer sig ikke blot om løsrevne stumper, men om sammenhængende arkiver. Materialet er sjældent helt intakt, men det kan glædeligvis fastslås, at der trods de vanskelige opbevaringsforhold er bevaret ikke så lidt materiale, og at dette både må kunne anvendes til fremstilling af den snævre sognehistorie og af en bredere redegørelse for sognekommunal administration i henvend 100 år. Teoretisk skulle der eksistere 382 sognerådsarkiver inden for området, og de modtagne 116 arkiver anses måske for ikke fuldt tilstrækkeligt i repræsentativ henseende. Hertil skal blot siges, at kampagnen går videre, og at det nok skal lykkes i de kommende år at få materialet forøget.

Da sognerådsarkiver er en så ny og tidligere ukendt bestanddel af et

landsarkivs samlinger, kan det vel have sin interesse på dette sted lidt nærmere at redegøre for, hvad et sognerådsarkiv indeholder.

Flagskibet inden for denne arkivgruppe er så ganske givet Tikøb sognerådsarkiv (Frederiksborg amt). Kommunen omfattede til at begynde med Hornbæk, Hellebæk og Tikøb sogne, og fra 1928 indlemmedes desuden Egebæksvang sogn (Espergærde). Kommunen havde i 1930 8.910 indbyggere, og Tikøb var landets største landkommune. I 1970 blev den sammenlagt med Helsingør kommune.

Der gik mange og vanskelige forhandlinger forud, inden det lykkedes Landsarkivet at erhverve det værdifulde arkiv. Lokale kredse ville nødtigt af med det. Men i 1975 lykkedes det. Arkivet er blevet nyordnet og registreret og fylder idag ca. 18 hylde meter. Som prøve på, hvad et velbevaret sognerådsarkiv kan indeholde, skal gives følgende summariske oversigt over indholdet:

Under hovedgruppen den kommunale administration i alm. og kommunens regnskabsvæsen finder man sognerådets forhandlingsprotokoller 1842-1933, kopibøger 1854-1935, journaler 1856-89 og 1899-1908 med tilhørende sager 1878-1933, kassebøger 1868-1934, hovedbøger 1884-1934 og kommunale folketællinger 1921-23.

Under gruppen skattevæsen er opstillet ligningsmyndighedens forhandlingsprotokoller 1921-44, ligningsplaner for fattig- og skoleskat 1843-67 (div. år), ligningslister for kommunale skatter 1868-89 og mandtalslister 1906-32.

Gruppen socialvæsen er ganske fyldigt repræsenteret. Der er for det første bevaret fattigvæsenets alm. forhandlingsprotokoller, kopibøger, journaler og regnskabsprotokoller 1842-1935, særlige protokoller vedr. børneforsorg 1868-1933, alimentationsjournaler 1884-1933, den kommunale hjælpe kasses protokoller 1908-33 og forhandlingsprotokol for Tikøb kommunes hjælpeforening 1886-1922. Endelig er bevaret et værdifuldt protokolmateriale vedr. forsørgelses- og arbejdsanstalten 1861-1933, en af landets ældste fattiggårde og en social nyskabelse, som talrige kommunalfolk valfartede til.

Gruppen skolevæsen er ikke så rigt repræsenteret, men indeholder dog skolekommissionens forhandlingsprotokoller 1853-1920, kopibog 1842-56, journaler 1856-91 og div. skolesager 1879-1933. Det er Landsarkivet bekendt, at der på et bestemt sted i kommunen findes et betydeligt antal skoleprotokoller, som man ikke foreløbig har villet give fra sig, men der er håb for fremtiden.

Selv om Tikøb sognerådsarkiv er ret enestående, findes der dog også andre ganske fyldige arkiver. Når 2. og reviderede udgave af guiden fo-

religger forhåbentlig inden for en overskuelig fremtid, vil interesserede brugere af sognerådsarkiver få en nyttig oversigt over de vigtigste bestanddele af de enkelte arkiver. Samtlige arkiver er iøvrigt registrerede, og et eksemplar af registraturerne findes på læsesalen.

Det har under indsamlingen været en glædelig overraskelse, at der er bevaret så mange og relativt lange rækker af sognerådernes forhandlingsprotokoller. Denne protokol må betragtes som rygraden i arkivet, og foreligger den, er sognehistorikeren ganske godt hjulpet. Fra sognerådets forhandlingsprotokoller skulle det ikke være vanskeligt at fortsætte studierne i andre arkivfunds. I de hidtil indkomne arkiver er der påtruffet forhandlingsprotokoller i henved 4/5 af de modtagne arkiver, og en ikke ringe del af protokollerne går tilbage til 1842. Der kan være huller i rækken, men der er også enkelte eksempler på at der er bevaret en ubrudt række fra 1842–1966. Det hører dog til sjældenhederne.

Antal kommuner med bevarede forhandlingsprotokoller

	Påbegyndt 1841–42	Påbegyndt 1843–69	Påbegyndt 1870–99	Påbegyndt Efter 1900	Ialt
Københavns amt	0	1	0	0	1
Fr.borg amt	3	0	0	0	3
Roskilde amt	12	2	2	2	18
Vestsjæll. amt	22	6	2	5	35
Storstrøms amt	15	5	3	3	26
	<u>52</u>	<u>14</u>	<u>7</u>	<u>10</u>	<u>83</u>

Der er ingen tvivl om, at adskillige sogneråd har betragtet forhandlingsprotokollen som et sognekommunalt arvegods, man nødtigt gav fra sig. Ved mange forhandlinger om aflevering har der været gjort forsøg på at tilbageholde dem under henvisning til, at man ofte slog op i dem, fx. når sognerådsformanden skulle indvi en ny skole o. lign. Fra Samsø har Landsarkivet modtaget flere og ret fyldige arkiver, men i dem alle mangler sognerådsprotokollerne. De måtte ikke fjernes fra øen.

Ser man på de andre dele af de modtagne sognerådsarkiver, er det mere begrænset, hvad man har opbevaret af sammenhængende rækker, selv om man også her kan komme ud for overraskelser. Med hensyn til den almindelige administration kan det konstateres, at adskillige sogneråd har anlagt kopibøger for udgående breve og journaler for den indkommende post. I et mindre antal tilfælde er der bevaret kopibøger til-

bage til 1842. Det hører dog til de sjældne undtagelser, at der er bevaret kopibøger helt ned til nutiden. En sådan undtagelse er Jungshoved sogneråd i Storstrømsamtet med kopibøger fra 1842–1937 og Rye-Sonnerup sogneråd i Roskilde amt med kopibøger fra 1844–1907. Der er ikke bevaret journaler i samme udstrækning som kopibøger, men alligevel et ret anseeligt antal fra den nyeste tid. Fra et mindre antal sogneråd er ligeledes bevaret spredte rester af indkomne breve og korrespondancesager, men det meste er sandsynligvis enten kasseret eller gået til grunde. Til belysning af sognerådernes almindelige økonomiske administration findes undertiden sammenhængende rækker af kasse- og hovedbøger foruden årsregnskaber o. lign., men man må være indstillet på, at der er mange huller i materialet. Dog kan man visse steder træffe på samlede rækker, der dækker både 25 og 30 år. Der er bevaret forholdsvis mindre af dette materiale fra tiden før 1900, medens det flyder rigeligere fra den nyere tid.

Ved registreringen har man i en særlig gruppe samlet arkivmaterialet vedr. den kommunale skatteligning. En samlet opgørelse viser, at dette materiale er repræsenteret i 67 af de modtagne 116 arkiver, men materialets omfang veksler fra kommune til kommune. Også her gælder det, at der er bevaret meget lidt materiale fra den ældre tid, medens de skel-sættende skattelove fra 1903 har afsat en del materiale, som nu er afleveret. I langt de fleste af de 67 kommuner, hvorfra der er bevaret skattemateriale, finder man således ligningsmyndighedens forhandlingsprotokoller. De fleste af disse er anlagt 1904. Fra 3 afleverede sognerådsarkiver fra Samsø er denne specielle protokolrække afleveret ubrudt fra 1904–62. Fra Bregninge-Bjergsted kommune i Vestsjællands amt har man protokollerne for hele perioden 1904–70.

Til skattematerialet hører ligeledes lister over skatteydere med oplysninger om pålignede personlige skatter. Der kan sideløbende være ført såkaldte lignings-, skatte- og mandtalslister. Der skal ikke her nærmere redegøres for indholdet af de forskellige lister. Det får vente til en fremtidig nærmere analyse af materialet. Her skal blot meddeles, at der findes sådanne lister i 51 af de modtagne arkiver. Af arkiver, hvor der findes særlig lange rækker af »skattelister«, skal nævnes Sejerø kommune (1863–1954) og Viskinge-Avnso kommune (1854–1960).

Af selvangivelser er bevaret meget lidt. Kun i 19 sognerådsarkiver findes dette specielle skattemateriale og kun som brudstykker (et enkelt år). Det hører til sjældenhederne, at materialet er bevaret over flere år. I halvdelen af de modtagne arkiver er bevaret materiale ældre end 1920, og som et kuriosum skal nævnes, at Nordrupøster-Farendløse kommu-

ne i Vestsjællands amt har bevaret selvangivelser fra 1867 og 1870, medens resten synes at være kasseret.

I de fleste modtagne sognerådsarkiver haves et ret fyldigt materiale til belysning af det offentlige fattigvæsen og den nyere sociallovgivning. Netop forvaltningen af fattiglovgivningen og senere den moderne sociallovgivning var en af sognerådets vigtigste opgaver. Ved gennemførelsen af socialreformen af 1933 krævedes det, at der skulle være et fast socialkontor i hver kommune, og omkring dette byggedes den moderne landkommunale forvaltning op. Man fik ikke alene et fast kontor, men ligeledes lønnet kontorphonale. Mulighederne for at tage bedre vare på sognerådets arkivalier blev i høj grad øget, og man skal nok i dette forhold se grunden til, at sognerådsarkiverne gennemgående er bedre bevaret i nyere tid. Arkivet fik nu et fast opbevaringssted og flyttedes ikke rundt med de skiftende sognerådsformænd.

I ca. 2/3 af de modtagne sognerådsarkiver findes et broget materiale til belysning af den sognekommunale administration af fattig- og sociallovgivningen. Man finder talrige forhandlingsprotokoller for det særlige fattigudvalg, men også specielle korrespondance- og regnskabsprotokoller. Der er en ganske god dækning for hele perioden 1842–1933, og et mindre antal kommuner har også afleveret materiale efter 1933. I et betydeligt antal arkiver findes protokoller anlagt i 1891, hvilket hænger sammen med den nye lov om alderdomsunderstøttelse. I 1908 anlagde adskillige kommuner specielle protokoller vedr. den nyoprettede kommunale hjælpekasse, og fra tiden efter 1933 findes flere protokoller fra det såkaldte sociale udvalg. I ganske enkelte tilfælde kan man også finde specielle værgerådsprotokoller (fra 1905), og i Jungshoved sognerådsarkiv er desuden bevaret en protokol vedr. den gamle frivillige hjælpekasse, der gik under navnet »De fattiges Kasse«.

Til gruppen af »sociale« arkivalier hører også arkivalier, der fortæller om driften af de forskellige sociale institutioner, som enkelte sogneråd oprettede. Det er navnlig fattiggårdens indretning og drift, der kan belyses. Dette specielle materiale findes i 20 forskellige sognerådsarkiver. I mange tilfælde går protokolmateriale tilbage til oprettelsen af de pågældende institutioner, og det modtagne materiale dækker faktisk en relativ lang tidsperiode. Foruden fattiggårdene har der også eksisteret alderdomshjem, men indtil videre er kun modtaget materiale vedr. driften af et enkelt alderdomshjem, nemlig i Onsbjerg sogn på Samsø fra perioden 1942–61.

Den sidste større samlede gruppe af arkivalier i et sognerådsarkiv, som skal præsenteres i denne oversigt, er arkivalier vedr. sognekommune-

nens administration af det offentlige skolevæsen. I omfang er det betydelig mindre end det sociale materiale, og der findes desværre adskillige sognerådsarkiver med meget få skolehistoriske arkivalier. Forklaringen herpå er muligvis den, at mange skolearkivalier fra gammel tid har haft deres plads på et eller andet skoleloft, hvor de har fået lov til at blive liggende, også efter at kommunen etablerede sig i egne lokaler. Flere af Landsarkivets lokale velyndere har af og til kunnet give arkivet et praj om, at der fandtes skolearkivalier i den og den gamle skolebygning, som man nu var i færd med at sælge, og man kunne i tide rykke ud og få materialet bragt i hus. Der ligger utvivlsomt stadig gammelt arkivmateriale på mange skolelofter, som egentlig burde afleveres til Landsarkivet.

Af de 116 afleverede sognerådsarkiver er der kun ca. 55 arkiver, hvori man finder materiale af skolehistorisk interesse. I den overvejende del af disse arkiver (38) findes skolekommissionsprotokoller, og i ikke ganske få arkiver er skolekommissionsprotokollen det eneste, der er bevaret. Hvor disse protokoller findes, vil de utvivlsomt kunne yde et værdifuldt bidrag til den lokale skolehistorie, men desværre er det yderst sjældent, at der er længere og mere sammenhængende protokolrækker. Undtagelser findes dog. Fx. er der afleveret skolekommissionsprotokoller fra Jystrup-Valsø lille sogneråd fra perioden 1845–1960, fra Nordrup-Farendløse kommune fra 1854–1964 og fra Ringsted landsogn fra 1843–1958. Ved siden af dette protokolmateriale er der i enkelte sognerådsarkiver bevaret diverse korrespondancesager vedr. det kommunale skolevæsen, herunder også samlinger af undervisningsplaner m.m. Specielt skoleregnskabsmateriale er påtruffet i 8 afleverede sognerådsarkiver.

Foruden arkivmateriale, der belyser sognerådets skoleadministration i almindelighed, er også indkommet materiale vedr. de enkelte kommuneskoler. Også her er det så godt som udelukkende protokolmateriale, der er bevaret, fx. dagbøger og eksamensprotokoller. Indtil nu findes dette materiale i 18 af de modtagne sognerådsarkiver. Man bør dog i denne sammenhæng erindre, at tilsvarende materiale også findes i den afdeling af Landsarkivets samlinger, som benævnes »skolearkiver«. Når man til sin tid forbereder en mere endelig registratur over sognerådsarkiverne, vil det nok være praktisk at foretage fornødne henvisninger til denne specialsamling.

I det foregående er forsøgt en karakteristik af de vigtigste arkivaliegrupper, der normalt indgår i et sognerådsarkiv. Herudover finder man også en del valgprotokoller til belysning af sognerådsvalg, materiale vedr. eksisterende sundhedskommissioner, havneregnskaber (fx. i

Føllenslev-Særslev og Omø kommuner) samt arkivalier vedr. forsamlingshuse, sygeplejeforeninger m.m. Andet kunne nævnes, men oversigten giver forhåbentlig et vist indtryk af et sognerådsarkivs indhold.

Den tredje gruppe af kommunalarkiver, som med flid er blevet indsamlet i det sidste tiår, er købstadsarkiverne i perioden 1868–1933. Under forhandlingerne med de respektive kommunale myndigheder er det Landsarkivets indtryk, at det har været taktisk klogt i første omgang at nøjes med at tage arkivmaterialet hjem til ca. 1933. Som regel har man kunnet overbevise kommunen om, at der ikke var grund til at tro, at man ville få brug for så gammelt materiale i den daglige administration. En enkelt af kommunerne ønskede imidlertid ikke at gå så langt ned i tiden, og her enedes man om at få afleveret materiale til 1920. Ved visse afleveringer er der smuttet enkelte protokoller og sager med, som vedrører perioden efter 1933, men det hører til undtagelserne.

Af købstadsarkiver efter 1868 er indtil videre afleveret materiale fra 13 købstæder, nemlig Helsingør, Kalundborg, Køge, Næstved, Præstø, Ringsted, Roskilde, Rønne, Saksøbing, Skælskør, Stege, Svaneke og Åkirkeby. Samtlige arkiver er blevet registreret og kan uden besvær benyttes af forskningen. Generelt set er købstadsarkiverne nok gennemgående i en bedre forfatning end sognerådsarkiverne, hvilket hænger sammen med, at opbevaringsforholdene (på ting- og rådhusene) har været gunstigere. Naturligvis er en del materiale gået til grunde i de henved 100 år, hvor de har ligget lokalt, men der er faktisk bevaret ikke så lidt. De hidtil bjærgede 13 købstadsarkiver er ikke et overvældende antal, men der skulle være gode muligheder for i de kommende år at få hjembragt yderligere arkivmateriale fra købstæderne.

Ved den foreløbige registrering af købstadsarkiverne efter 1868 er anvendt et fast skema opdelt i 10 hovedgrupper, nemlig: 1) byrådet, 2) folkeregister, 3) kæmneren (herunder regnskabsvæsen), 4) forsorgsvæsen, 5) udvalg, 6) kommissioner, 7) valgbestyrelse, 8) nævn, 9) bestillingsmænd og 10) forskelligt. Den vigtige gruppe 1) er desuden opdelt i følgende undergrupper: a) forhandlingsprotokoller, b) sager behandlet af byrådet (henlagt på mødedato), c) kopibøger og journaler, d) journalsager, e) rådstue- og borgerskabsprotokoller og f) forskelligt.

Det vil føre for vidt i denne forbindelse at redegøre for indholdet af de 13 modtagne arkiver, men som prøve skal gives en oversigt over et af de bedst bevarede, nemlig Helsingør købstadsarkiv.

Under hovedgruppe 1) er opstillet byrådets forhandlingsprotokoller 1869–1933, kopibøger 1869–1923, journaler 1869–1932 og do. sager 1870–1917, magistratens forhandlingsprotokoller 1919–33, rådstuepro-

tokol 1881–92 med dokumenter 1871–89 samt borgerskabsbreve m.m. 1884–1924. Under gruppe 2) findes mandtalsskemaer 1924 og under gruppe 3) jordebog 1885–1901, div. lignings- og skattemister 1870–1945, hovedbøger 1869–1933 og årsregnskaber 1877–1933.

Under gruppe 4) findes fattigvæsenets journaler 1903–17 og do. hovedbøger 1909–34, div. understøttelsesprotokoller 1909–17, protokoller og sager vedr. alderdomsunderstøttelse 1891–1934, enkebørnsunderstøttelse og plejebørn 1907–34 samt understøttelser af den kommunale hjælpekasse 1909–33. Værgerådsprotokoller findes fra 1905–25.

Under gruppe 5) er opført forhandlingsprotokoller, kopibøger og journaler vedr. kasse- og regnskabsudvalget 1869–1920, vedr. skoleudvalget 1869–1910, vedr. brolægnings- og vejudvalget 1896–1927, vedr. udvalget for belysning, brand- og vægtvæsenet 1871–1923, renovationsudvalget 1900–27, udvalget for lystanlæg og plantninger 1902–24, brændsels- og ernæringsudvalget 1917–20 og sager vedr. opførelsen af et nyt garnisonssygehus 1885–88.

I gruppe 6) findes forhandlingsprotokoller for ligningskommissionen 1870–1923 (div. år), skolekommissionens kopibog 1901–17 m. tilhørende sager 1882–1930, medens man under gruppe 8) finder huslejenævnets protokoller og sager 1916–20 og div. legatsager 1867–1919. Under gruppe 9) er opført stamruller over brandvæsenet 1874–1907.

I den nye udgave af guiden vil der blive givet udførlige oplysninger om indholdet af de øvrige 12 modtagne købstadsarkiver fra tiden 1868–1933.

Slutning.

På de foregående sider er givet en oversigt over resultaterne af Landsarkivets indsamling af kommunalarkiver, navnlig i perioden 1970–76. Det er den almindelige opfattelse indenfor institutionen, at man er nået et godt stykke fremad, men man håber naturligvis, at indsamlingsarbejdet i de kommende år kan fortsættes og stadig give positive resultater.

Under diskussionen om landsarkivernes forhold til de kommunale arkiver kan man i arkivkredse undertiden spore en vis skepsis med hensyn til mulighederne for fremover at kunne skaffe plads til disse arkiver. Hertil kan på indeværende tidspunkt siges, at såvidt det sjællandske landsarkiv angår, skulle der være gode muligheder for at hjemtage og opbevare disse arkiver, og denne påstand kan belægges med konkrete tal.

Ser vi først på amtsrådsarkiverne, blev deres omfang i 1959 beregnet til 1.025 m. I øjeblikket fylder de modtagne arkiver ca. 525 m. Et enkelt

amtsråd har alleveret indtil 1960, her mangler altså endnu 10 årgange. Nogle amtsråd ligger endnu med 37 årgange, andre med kun 20 årgange, og som omtalt er der endnu ikke modtaget materiale fra Roskilde amtsråd. Med forsigtighed kan man nok regne med, at samtlige amtsrådsarkiver for perioden 1841–1970 vil fylde ca. 1.500 m i ompakket og udtyndet stand.

Sognerådsarkivernes omfang for samme periode er vanskeligere at beregne. Teoretisk skulle der som omtalt foran inden for det sjællandske landsarkivs område have eksisteret ca. 380 sognerådsarkiver, men har de alle overlevet, og vil det være muligt at bjærge dem i land? Dette turde være mere end tvivlsomt. I øjeblikket har man modtaget 116 arkiver, og kan man endnu bringe 150–200 arkiver i hus, skal man nok være glad. Desuden viser erfaringen, at adskillige sognerådsarkiver består af løsrevne brudstykker. De fleste af de modtagne arkiver dækker perioden 1841–1933, men enkelte arkiver er dog alleveret indtil 1965–70. Det modtagne materiale fylder idag ca. 225 m. Det hidtil største arkiv, der er modtaget, fylder 18 m, et mindre antal fra 5–7 m og flertallet 1 m og derunder. Regner man med, at Landsarkivet vil kunne erhverve ca. 300 arkiver, og sættes gennemsnitsstørrelsen til 5 m, hvilket nok er i overkant, når man ca. 1.500 m. Hvor meget materialet fra perioden 1933–70 vil fylde, er endnu sværere at beregne, men anslår man ca. 2.000 m, er det nok ikke helt galt.

Indtil videre har Landsarkivet modtaget 13 af 32 eksisterende købstadsarkiver fra perioden 1868–1933. Det modtagne materiale fylder 230 m, og går man ud fra, at de 13 arkiver er nogenlunde repræsentative, kan man formode, at arkivaliemængden fra samtlige 32 købstæder for perioden 1868–1933 vil beslaglægge ca. 5–600 m. Med hensyn til perioden 1933–70 findes ingen konkrete tal. Dr. Gunnar Olsen anslog i 1959 købstadsarkivalierne til at omfatte 5.000 m, et tal, som på basis af de indhøstede erfaringer må ligge i overkanten. Mon man ikke med forsigtighed tør anslå samtlige købstadsarkiver fra perioden 1868–1970 til at fylde ca. 4.000 m. Det samlede resultat ser herefter således ud:

Amtsrådsarkiver 1841–1970	1.500 m.
Sognerådsarkiver 1841–1970	3.500 m.
Købstadsarkiver 1868–1970	4.000 m.
Ialt	<u>9.000 m.</u>

Det skulle ikke være noget problem for det sjællandske landsarkiv at skaffe plads til det bevarede materiale fra de kommunale arkiver indtil 1970, og man kan med fuld fortrøstning fortsætte indsamlingen.

Et helt andet spørgsmål er, om Landsarkivet vil kunne opretholde den gældende regel om modtagelse af afgangsregisterkortene fra folke-registrene, efter at de er blevet mikrofotograferet. I øjeblikket har 14 kommuner alleveret disse kort, og de fylder ikke mindre end 144 m. Skal Landsarkivet fortsætte med at modtage disse kort fra samtlige kom-muner, bliver det nemt en gøgeunge, som vil umuliggøre modtagelsen af både pligtmæssige alleveringer og indsamling af de normale kommu-nalarkiver. Jeg vil tro, at man på et eller andet tidspunkt bliver nødt til at dreje halsen om på denne gøgeunge og lade sig nøje med at opbevare en mikrolfilm.

Når jeg derfor har vovet den påstand, at det sjællandske landsarkiv skulle kunne skaffe plads til samtlige bevarede kommunalarkiver fra området, bygger det naturligvis på den forudsætning, at der i hvert fald i det nyeste materiale gennemføres omfattende kassationer.

I 1945 udsendte Indenrigsministeriet efter forhandling med rigsarki-waren et kassationsreglement for kommunerne. Set fra et arkivalisk syns-punkt var baggrunden for cirkulæret ikke den mest anbefalelsesværdige. Formålet med cirkulæret var at skaffe råmaterialer til den indenlandske papirindustri. Mange arkivarer var heller ikke glade ved cirkulærets en-kelte bestemmelser. Som bekendt har det offentlige arkivvæsen i flere år arbejdet med et nyt kassationsreglement. Med hensyn til amtsrådsarki-verne er kassationerne forlængst fastlagt i forbindelse med den nye jour-nalplan for amtsråd og amtskommuner af 1. april 1970. Det nye cirku-lære, der arbejdes med, tager sigte på de to andre grupper. De forberede arbejder blev udført af dr. Anne Riising (købstadsarkiverne) og arkivar Helle Linde (sognerådsarkiverne). Forslagene har derefter været behandlet på flere landsarkivarmøder, og på det allersidste har også Rigsarkivets J og K-afdeling deltaget. Der foreligger nu et detaljeret ud-kast, som forhåbentlig snart kan godkendes. I henhold til lov af 31. maj 1968 § 62 stk. 2 kan Indenrigsministeriet fastsætte regler for kassation i de kommunale arkiver, og det er denne godkendelse, man venter på.

Når cirkulærets bestemmelser bliver ført ud i livet, har man lov at hå-be, at de skræmmende arkivaliemængder, som bl. a. den moderne social- og skattelovgivning har afsat i tiden efter 1933, kan blive ned-bragt til et rimeligt omfang.

Kassationerne i Landsarkivet for Sjælland af materiale til arbejderbevægelsens historie.

AF JENS ENGBERG OG TORBEN WANSCHER

Det er en kendt sag for enhver, der har beskæftiget sig en smule med den internationale arbejderbevægelses og fagforeningsbevægelses tidligste historie, at kildematerialet til de enkeltes landes historie er spin-kelt. Dette skyldes navnlig to forhold. For det første var arbejderbevægelse-ernes praktiske politikere ofte lidet skrivende og havde kun sjældent forståelse for den historiske betydning af, at arkivalier bevaredes, for det andet var bevægelserne i mere eller mindre grad illegale. Arkivsamlings var derfor umulig, fordi papirer måtte skjules, flyttes rundt med eller til-intetgøres for ikke som bevismateriale at falde i myndighedernes hænder.

På den anden side har netop myndighedernes interesse for bevægelserne betydet, at det dog i nogen grad har været muligt at finde kilde-materiale. Arbejderledere og socialister er blevet arresteret, forhørt og dømt, hvad de måtte have haft af papirer er blevet beslaglagt, og politi-spioner har fulgt dem og rapporteret om deres virksomhed. Det gælder for arbejderbevægelserne i hele Europa, at deres tidligste historie er skrevet ikke på grundlag af deres egne arkiver, men på grundlag af mi-nisteriernes, politiets og domstolenes arkiver.

I Danmark startede den socialistiske bevægelses første bærekraftige virksomhed meget naturligt i København, og herfra bredte den sig til de øvrige byer. Studiet af den tidligste danske arbejderbevægelse er derfor studiet af den københavnske arbejderbevægelse. Men kilder skabt af be-vægelsen selv er her lige så sparsomme som i andre lande. Fra det kø-benhavnske Socialdemokrati findes ikke papirer fra bevægelsens første år i 1871-72, først fra midten af 1870'erne findes bevaret et par lidet si-gende protokoller. Også materialet fra de første fagforeninger er yderst sparsomt. Hovedkilden til dansk arbejderbevægelses tidligste historie er derfor og har været for alle hidtidige fremstillinger: Justitsministeriets arkiv, det københavnske politis, d.v.s. politidirektørens, arkiv og de to domstoles arkiver, Kjøbenhavns Criminal- og Politirets og Landsover-samt Hof- og Stadsrettens. Dette er så meget mere tilfældet, som de

Øvrige byers politi- og retsvæsensarkiver er små og dårligt bevarede i sammenligning med de store københavnske embeders arkiver.

Justitsministeriets arkiv, der indeholder meget vigtigt materiale til arbejderbevægelsens historie, findes på Rigsarkivet. Så vidt vi ved, er Justitsministeriets arkiv, for så vidt angår de sidste årtier af forrige århundrede, bevaret intakt, som det er afleveret.

Det københavnske politis og de københavnske retters arkiver har været betroet Landsarkivet for Sjælland. Politidirektørens arkiv og Kriminal- og Politirettens arkiv er nu blevet registreret i det af Landsarkivet i 1975 udsendte første bind af serien Københavnske Politis- og Domsmyndigheder (i det følgende forkortet KPD), der indgår i rækken af foreløbige arkivregistraturer. Bindets forord er skrevet i april 1975 af landsarkivar Harald Jørgensen. Landsarkivaren redegør her for ompakningen af arkivalierne og skriver i tilknytning hertil: »I forbindelse med nyregistreringen er desuden gennemført omfattende udtyndinger i materialet yngre end 1870«. Dette må skulle forstås således, at arkivalier fra før 1870 er bevaret i deres fulde omfang, mens der er sket kassationer af arkivalier fra efter 1870. Der redegøres ikke for, hvorfor året 1870 er sat som grænse for kassationerne.

Vi har begge arbejdet med den københavnske arbejderbevægelses historie fra ca. 1871 - ca. 1881. Vi har som alle andre, der har taget dette emne op, måttet søge til det københavnske politis og retsvæsens arkiver. Vi har herved ikke kunnet undgå at få det indtryk, at de af Landsarkivet i 1974 og 1975 foretagne kassationer af dette materiale har betydet, at en meget betydelig del af muligheden for at udforske dansk arbejderbevægelses første historie nu er gået tabt. Tillige mener vi, at der er sket store forringelser i kildematerialet til den generelle sociale historie.

Domstolen »Kjøbenhavns Criminal- og Politiret« var fra 1845 til 1919 domsret i 1. instans med appel direkte til Højesteret i kriminelle sager og i offentlige og private politisager. Den var desuden undersøgelsesret, også for Landsover- samt Hof- og Stadsretten og for Højesteret, i overensstemmelse med den daværende inkvisitionsproces.

Kriminal- og Politirettens arkiv er »udtyndet« fra ca. 725 til ca. 385 hylde-meter (KPD p. 46-47). Dette er hovedsagelig sket ved kassation af sagsakterne fra rettens enkelte kamre (afdelinger).

Om »behandlede sager« (d.v.s. sager, hvor der er foretaget undersøgelse, men ikke afsagt dom ved Kriminal- og Politiretten) siges det (KPD p. 60): »Af dette materiale er idag kun bevaret enkelte årgange. Allerede inden afleveringen til Landsarkivet var væsentlige dele af dette materiale

kasseret«. Dette betyder, at der er bevaret hver tiende årgang, mens alle sager (med et par enkeltstående undtagelser) fra de mellemliggende år er væk.

Ser man f.eks. på 3. Kriminalkammer, er der bevaret (KPD p. 61):

»1846	4	pk.	1855	5	pk.
1865	5	pk.	1875	5	pk.
1885	7	pk.	1895	3	pk.
1910	6	pk.			

1871–1872 Socialistsagen 1 æske

Anm.: Sag nr. 67/1872 vedr. arrestationen af Pio, Brix og Geleff. Ved sagen ligger også en række rapporter fra 1871.»

Der redegøres ikke for, hvor meget der var tilbage ved afleveringen til Landsarkivet eller for, hvad Landsarkivet har kasseret. Heller ikke oplyses det, hvorfor netop årgangene med årstal på 5 er bevaret. I det hele taget lades man i stikken med hensyn til principperne for kassationen.

Om »pådomte sager« (d.v.s. sager, hvor der er afsagt dom ved Kriminal- og Politiretten) får vi at vide (KPD p. 68): »For perioden 1845 - 69 er materialet ubeskåret, og det samme gælder årgangene 1879, 1889, 1899, 1909 og 1919. De mellemliggende år er derimod gennemgået med kassation for øje«.

Af pådomte sager er der ialt bevaret (KPD p. 69):

»1845–69	644	pk.	1870–78	22	pk.
1879	34	pk.	1880–88	30	pk.
1889	54	pk.	1890–98	35	pk.
1899	80	pk.	1900–08	77	pk.
1909	111	pk.	1910–18	109	pk.

Anm.: Under domsdatoen 17/12 1910 findes 10 pakker omfattende Albertisagen.

1919 77 pk.»

De 5 bevarede årgange omfatter tilsammen 356 pk., hvorimod de 45 »udtyndede« årgange kun består af 273 pk. Disse tal giver et fingerpeg om, at der kvantitativt kun er bevaret ca. 1/10 af de »udtyndede« årgange. Det oplyses ikke, hvorfor man her har valgt årgange med årstal på 9, og også iøvrigt forholdes arkivbrugerens de anvendte kassationsprincipper.

Den for omverdenen skjulte kassationsprocedure kan synes tilfældig i sin kronologiske, tilstræbt statistiske, form. Men netop dette forhold viser, at det ledende princip ikke er begrundet i en henvisning til *indholdet* i materialet, men kun kan være begrundet i en interesse for det *formelle* problem, nemlig at de få bevarede sager har været skønnet tilstrækkelige til, at der kan dannes et billede af domstolens arbejdsmetode og arten af

de sager, som den har beskæftiget sig med. Arkivet er dermed reduceret til at være kildemateriale til et stykke *institutionshistorie*. Materialet til den *socialle historie*, til de menneskers historie, som har passeret gennem domstolens maskineri, er i stort omfang destrueret.

De to undtagelser, som særligt fremhæves, nemlig Alberti-sagen og »Socialistsagen« (hvorfor findes sidstnævnte iøvrigt ikke blandt pådømte sager?), viser, at man også har anvendt et i traditionel forstand *politisk* kriterium, nemlig ved som særlige undtagelsestilfælde at bevare sager, der vedrører »politiske« personer, og som i særlig grad er kendt i offentligheden.

For arbejderbevægelsens tidligste historie er det af særlig betydning, at man har indset den historiske betydning af sagen mod Pio, Brix og Geleff. Denne indeholder en række vigtige dokumenter, herunder originalskrivelser fra Pio, rapporter fra politiet o.s.v. Det har været antaget, at sagen har indeholdt to originale Engels-breve. På forespørgsel fra os oplyste Landsarkivet den 11. marts 1976: »I den såkaldte »Socialistsag« i Poli- og Kriminalrettens arkiv skal findes to originale breve fra Engels til Pio. Da vi i forbindelse med Deres forespørgsel tog pakken frem, måtte vi til vor beklagelse konstatere, at de to breve ikke mere findes.« Vi kan dog oplyse, at de to breve, hvad enten de har ligget ved »Socialistsagen« eller ej, nu ligger i et læg i Højesterets domssager, sag nr. 107, den 6. august 1873.

Det skal bemærkes, at så vidt vi kan se er alle journaler og protokoller, forhørsprotokoller, voteringsprotokoller, domprotokoller, strafferegistre o.s.v., bevaret. Men dette knappe og juridisk tilskårne materiale er i forhold til de oplysninger, der ofte vil kunne findes blandt sagens akter, langt fra fyldestgørende til belysning af de reale sociale forhold, der ligger bag den politisk- juridiske vurdering. F.eks. kan forhørsprotokollen kun vise, hvordan forhørsdommeren har opfattet de sigtedes forklaringer, hvorimod man blandt sagens akter finder tiltaltes skriftlige forsvar, hvori man finder tiltaltes egen opfattelse af sagen, hvad enten forsvaret er skrevet af ham selv eller af hans defensor, (mundtlighed var kun siden 1863 gennemført for offentlige politisagers vedkommende). Blandt sagens akter findes desuden andre mere detaljerede dokumenter, f.eks. politirapporter og breve, samt helt umiddelbare oplysninger, evt. direkte »levn« fra sagens sociale problem.

I **Københavns politis arkiv** er det på lignende måde sagsakterne i de enkelte journalsager, det er gået ud over. Om journalsagerne står der (KPD p. 110): »Indtil 1860 er materialet bevaret intakt, og desuden er

flg. årgange bevaret intakt, nemlig 1870, 1880, 1890, 1900 og 1910. De øvrige årgange er gennemgået med kassation for øje».

Dette vil sige, at der ud over de enkelte hele årgange kun fra de mellem-liggende år er bevaret enkelt-sager, som man må have skønnet var af særlig interesse, mens resten er kasseret. Men heller ikke her får vi noget at vide om, hvad og hvor meget der er kasseret, ej heller hvorfor her årstal på 10 er valgt, og langt mindre oplyses det, hvilke interesser der har været afgørende for, om noget er fundet bevaringsværdigt.

Et indtryk af kassationens kvantitative omfang giver dog følgende tal for det bevarede materiale (KPD p. 110):

»1790–1870	483 pkr.	1871–79	4 pkr.
1880	22 pkr.	1881–89	8 pkr.
1890	16 pkr.	1891–99	6 pkr.
1900	17 pkr.	1901–09	6 pkr.
1910	21 pkr.	1911–19	6 pkr.»

De 4 bevarede hele årgange, som særlig nævnes, omfatter tilsammen 76 pkr., hvorimod de 45 »udtyndede« årgange kun består af 30 pkr. Disse tal giver et fingerpeg om, at der kvantitativt kun er bevaret ca. 1/25 af materialet i de »udtyndede« årgange.

Et rystende indtryk af ødelæggelsernes kvalitative betydning for arbejderbevægelsens tidligste historie får man, når man, som vi har gjort det, i de bevarede journalregistres alfabetiserede navnelister og stikordsagtige indholdsangivelser udsøger og bestiller de sager, som har vedrørt arbejderbevægelsen eller socialistsagerne. Hovedjournalerne, journalregistrene og de øvrige protokoller er iøvrigt det eneste sted, hvor man kan se, hvad de kasserede sager har indeholdt, hvilket naturligvis er helt utilstrækkeligt, jfr. bemærkningerne ovenfor.

Den efterfølgende liste over eksempler på kasserede og bevarede journalsager med betydning for arbejderbevægelsens historie fra 1871 til 1875 er blevet til på denne måde. Den er altså på ingen måde en fuldstændig fortegnelse over bevaret og tabt materiale til arbejderbevægelsens historie, men angiver blot vore nedslag i journalsager, som vi skønnede var relevante for os.

Vi har anført, at journalsagen var »kasseret«, når sagen ikke findes i de arkivpakker med journalsager, som er bevaret, og efter forgæves rekvirering af sagen til brug på læsesalen. På en skriftlig forespørgsel til Landsarkivet med udførlig angivelse af journalnumrene om, hvorvidt de af os forgæves eftersøgte sager var kasseret eller ej, fik vi følgende svar (d. 11. marts 1976): »Deres formodning om, at samtlige de af Dem forgæves rekvirerede journalsager skulle være kasseret, er ikke sandsynlig.

Der er flere grunde til, at journalsager ikke findes på plads«. - Hertil kan vi oplyse, at vi i enkelte tilfælde har fundet sager liggende inden i andre sager, og dem har vi naturligvis ikke angivet som kasserede. Og iøvrigt har vi fundet enkelte dokumenter fra kasserede sager liggende andre steder, ligesom de i visse tilfælde kan findes i Justitsministeriets arkiv (evt. i afskrift), eller de kan have været anvendt i tidligere offentliggørelser.

Men når man sammenligner nedenstående liste over sager med tilknytning til arbejderbevægelsens historie med næstfølgende fortegnelse over *samlige* i dag bevarede journalsager fra perioden (som vi har gennemgået for evt. fejlplaceringer) skulle der med de ovennævnte modifikationer være givet tilstrækkelig dokumentation for, at de manglende sager er kasseret.

Hvor findes de ellers?

Og hvor findes Landsarkivets egen i forbindelse med »udtyndingen« opstillede fortegnelse over det kasserede materiale?

Journaler af betydning for arbejderbevægelsens historie 1871-75:

Nr.	Måned	Vedrører	Bevaret eller kasseret	
1871	4574	Aug.	Bladet Socialisten	kasseret
	4614	Aug.	Bladet Socialisten	kasseret
	5598	Okt.	Arbejderuroligheder på B & W	kasseret
	6316	Nov.	»Zur Arbeiterfrage«, en brochure	kasseret
	6474	Dec.	Bladet Socialisten, ang. bogtrykker Olsen, der trykker samme	kasseret
	6528	Dec.	Arbejderforening, den internationale, bestyrelsen for samme	kasseret
1872	904	Feb.	Arbejdermøde, socialistisk, anholdelse ved	kasseret
	914	Feb.	Arbejdermøde, socialistisk, foredrag mod folkekirken	kasseret
	1862	April	Arbejdsnedlæggelse blandt mursvendene	bevaret
	2216	Maj	Socialistisk folkemøde på Nørrefælled, Pio anholdt	bevaret
	2222	Maj	Arbejderne på Ny Ballastplads, uro	kasseret
	2354	Maj	Anton Mundberg og Louis Pio	kasseret
	2366	Maj	Socialistisk folkemøde, Nørrefælled	bevaret
	2474	Maj	Arbejdsnedlæggelse ved voldarbejdet	kasseret
	2722	Juni	Socialistisk folkemøde i Nings Herred, overværet af politibetjent Korn	kasseret
	3020	Juni	Arbejderforeningen, den internationale, forbud mod en rød fane	kasseret

	3656	Juli	Socialistisk møde i Dyrehaven med den røde fane	kasseret
	4802	Sept.	Louis Pio, arrestant	kasseret
	5618	Oktober	Forbud mod arbejdermøde på Nørrefælled	kasseret
	5942	Nov.	Socialistisk møde i Fredericia	kasseret
	6098	Nov.	Louis Pio, arrestant	bevaret
	6206	Nov.	NB: fundet i lægget 5478/1873 Den internationale arbejderforenings besværing til kongen over politidirektørens færd mod den	kasseret
	6350	Dec.	Bladet Socialisten, klage over overbetjent Mørch	kasseret
	6626	Dec.	J. Pio, skolebestyrer	bevaret
1873	28	Jan.	»Louis Pio«, et skrift NB: delvist fundet i lægget 5478/1873	delv. bevaret
	298	Jan.	Bladet Socialisten, en artikel	kasseret
	622	Feb.	Bladet Socialisten, sagsanlæg mod	kasseret
	862	Feb.	Bladet Socialisten, politiets beslaglæggelse natten mellem 4. og 5. maj 1872	kasseret
	1458	Marts	Wilhelm Pio, Kaptajn	kasseret
	1476	Marts	Socialistsagens pådømmelse	kasseret
	1578	April	Arbejdsstandsning ved Vesterbros fæstningspassage	kasseret
	1758	April	Undersøgelse mod socialisterne for falsk klagemål, C. Würtz	kasseret
	2034	Maj	Arbejdermødet på Nørrefælled	bevaret
	2442	Maj	Louis Pio, arrestant	bevaret
	2454	Maj	Bladet Socialisten, fornærmelser mod kongen	kasseret
	2526	Maj	Socialisterne andrager om ophævelse af forbudet mod at benytte deres fane	kasseret
	2676	Juni	Socialisterne, 6 tilsigelser fra Nordre Birk forkyndt, den røde fane	kasseret
	2730	Juni	Socialistisk møde i Internationale	bevaret
	2988	Juni	Socialisternes røde fane, overtrædelse af forbudet mod brug af samme	kasseret
	3380	Juli	Sophus Theodor Pihl	kasseret
	3548	Juli	Socialisternes formand, ang. skrivelse fra ham til arr. Pio	kasseret
	3618	Juli	Arbejdermøde ved Runddelen ved Lygtevejen	kasseret
	3900	Aug.	Souskommandanten om foranstaltninger i anledning af højesteretsdommen over socialisttørerne	kasseret
	4008	Aug.	Socialisternes formand om forbudet mod møder under åben himmel endnu står ved magt	kasseret
	4026	Aug.	Internationale forbydes	kasseret
	4094	Aug.	Socialistisk arbejdermøde i Phønix	kasseret
	4164	Aug.	Arbejdermøde på Nørrefælled, S. Pihl	bevaret
	4206	Aug.	Sag mod Socialistens redaktør, Lauritz Vilhelm Hansen, fornærmelser mod kongen	kasseret
	4236	Aug.	Louis Pio	kasseret

	4417	Sept.	Skibstømrer Marcus Prehn, røde fane	kasseret
	4890	Okt.	Lov om børn og unges arbejde i fabrikker	kasseret
	4992	Okt.	Bladet Socialisten, en artikel	kasseret
	5478	Nov.	Arbejdermøde på Slotspladsen	bevaret
1874	6364	Dec.	Skibstømrer Marcus Prehn, røde fane	kasseret
	104	Jan.	Arbejderuro på Hasle Kulværk	kasseret
	657	Feb.	Arbejdsnedlæggelse på Refshaleøen	kasseret
	1937	April	Arbejdsnedlæggelse på fabrikken Union	kasseret
	2052	April	Bladet Socialisten, en artikel om »Politiet og folket«	kasseret
	2148	April	Skibstømrer Marcus Prehn, røde fane	kasseret
	2298	Maj	»Arbejdernes Røst«, et skrift	kasseret
	2324	Maj	Arbejdermøde på Nørrefælled	bevaret
	2428	Maj	Arbejdsnedlæggelse af skomagervende	kasseret
	3728	Juli	Arbejdsnedlæggelse på gasværket	kasseret
3734	Juli	Forledning til arbejdsnedlæggelse hos firmaet A. Kjeldsen	kasseret	
	4027	Aug.	Engagement af sukkerarbejdere til fabrik i Itzehoe	kasseret
	4946	Sept.	Arbejdermøde på Nørrefælled, S. Pihl	kasseret
	5363	Okt.	Sophus Theodor Pihl	kasseret
	5583	Okt.	Sophus Theodor Pihl	kasseret
	5826	Nov.	Socialistisk foredrag af F. L. Zimmermann	kasseret
	5898	Nov.	Sophus Theodor Pihl	kasseret
	6140	Nov.	Sophus Theodor Pihl	kasseret
	6697	Dec.	Socialistiske foreninger	kasseret
	6898	Dec.	Socialistisk agitator	kasseret
1875	1464	Marts	Socialisten Johansens andragende om møde på Råd- og Domhuset	kasseret
	1870	April	Pio, Brix og Geleffs løsladelse fra Vridsløselille	kasseret
	2764	Juni	Arbejdernes grundlovsfest, fanetog	kasseret
	3316	Juni	Tømrersvend Marcus Prehn	kasseret
	3338	Juli	Arbejdsinspektøren begærer tiltale mod Skotøjsfabrik Kjøbh. for overtrædelse af Fabrikloven af 1873	kasseret
	3639	Juli	»De frie fagforeninger« har uden tilladelse holdt møde på Nørrefælled	kasseret
	4040	Aug.	»Socialdemokraten«	kasseret
	4468	Aug.	»Socialdemokraten«	kasseret
	4385	Sept.	Fabrikant nægtet Arbejdsulsynet adgang til sin fabrik	kasseret
	5215	Okt.	»Socialdemokraten«	kasseret
5291	Okt.	»Socialdemokraten«	kasseret	
5359	Okt.	Louis Pio, socialistisk festmåltid i Århus	kasseret	
5817	Nov.	Arbejdsnedlæggelse blandt bødkerne	kasseret	
5965	Nov.	»Socialdemokraten«	kasseret	
6133	Nov.	»Socialdemokraten«, Louis Pio, ulovlig kollekteren	kasseret	
6205	Nov.	»Socialdemokraten«, S. Pihl, fornærmelser mod kongen	kasseret	
6217	Nov.	»Socialdemokraten«, ang. politiets adfærd	kasseret	

6301	Nov.	»Socialdemokraten«, ang. myndigheds- misbrug fra politiets side	kasseret
6304	Nov.	»Socialdemokraten«	kasseret
6337	Nov.	»Socialdemokraten«	kasseret
6415	Nov.	»Socialdemokraten«, klage over politiass. Thygesen	kasseret
6713	Dec.	»Socialdemokraten«, klage over politi	kasseret
6739	Dec.	»Socialdemokraten«, sigtelser for bedrageri mod B & W	kasseret
7003	Dec.	»Socialdemokraten«	kasseret
7111	Dec.	»Socialdemokraten«, skomagernes fagforening	kasseret

Den efterfølgende liste angiver, hvilke journalsager der nu findes be-
varet for årene 1871 til 1875. Vi vil gerne understrege dette, fordi det
måske kan være vanskeligt at forstå. Den efterfølgende liste over nogle få
sager angiver alt, hvad der af en arkivledelse er fundet bevaringsværdigt
ud af et fyldigt materiale til den sociale og politiske historie fra de vigtig-
ste år i en afgørende, betydningsfuld epoke.

Samtlige bevarede journalsager 1871-75:

1871	2118	Om retten til skydeøvelser for det borgerlige Frihånds Skydeselskab ved det borgerlige ekcercerhus på Christianshavn endnu består.
	3420	Afskedigede politibetjente.
	3714	Optegnelse af kreaturholdet og på størrelsen af det besæede areal samt af udsæden.
	4044	Lotteribekendtgørelser i bladene.
	5902	Erklæring til Magistraten ang. begrebet: at NN er politiet bekendt fra en ufordelagtig side.
	5982	Udtalelse om generalagenten i Danmark vedr. den kommende udstilling i London.
1872	6	Sporvognsfærdslen i anledning af udstillingen.
	70	Exam. jur. Krabbe klager over behandling ved anholdelse.
	u.nr.	Politistyrken ved udstillingen.
	770	Husudlejningskontorer til industriudstillingen.
	1172	Hestevæddeløbene på Erimitageplænen.
	1646	Hvad man havde gjort ved udstillingen i Stockholm i 1866.
	1862	Murernes arbejdsnedlæggelse.
	2124	Drengestreger overfor kronprins Frederik og gemalinde St. Bededagsaften.
	2216	Socialismødet på Nørrefælled.
	2366	Socialistsagen.
	2426	Grundlovsfesten ved Eremitagen.
	5510	Organistembedet ved Råd- og Domhuskapellet
	6626	Jean Pios henvendelse.
1873	2034	Arbejdermødet på Nørrefælled.
	2442	Lorias klage over behandlingen af arrestanterne Pio og Geleff.
	2496	Grundlovsfesten.
	2718	De i Køge bugt opfiskede 12 metalkanoner.
	2730	Forhør af snedkersvend Winther, der i et møde havde opfordret til at føre våben mod regeringen.

- 2736 Sporvejene.
 3432 Udgravningen af Vesterbros passage.
 4164 Mødet på Fælleden d. 25/8 1873.
 4542 Optagelse af kreaturer på fæstningsterrainet.
 5478 Nogle socialistsager.
 1874 568 Salg af aviser på gaden ved børn.
 2324 Arbejdermødet på Nørrefælled d. 5/5 1874.
 2936 De Forenede Staters besværing over 6 danske løsladte forbrydere
 oversendelse til New York.
 4232 Forslag til lov om tilsyn med rejsende og fremmede.
 4302 Licitation over dagrenovationens bortførsel.
 4658 Vagthold i Højesteret.
 4712 Skriftet »Tiggernes« samt skriftet »Kjøbenhavn-Glücksborg-Slots
 hemmelige Mysterier«.
 4909 Poliitidirektørens forslag til politistyrkens forøgelse med 25 mand.
 5198 Vedkommende det af poliitidirektør etatsråd von Crone i trykken
 befordrede værk om Kbhvns. politimestre og poliitidirektører.
 5276 Manglen af pissoirer ved det Kongelige Teater.
 5384 Poliitiasstance ved det Kongelige Teater og friplads for forskellige
 poliitembedsmænd i bemeldte teater.
 5502 Spm. om beværtningsnæring.
 6296 Voigts andragende om omnibuskørsel.
 1875 5 Om offentlig gadefejning.
 6 Om sporvejslinier.
 7 Om hundetegn.
 1294 Ang. Assistentkirkegården.
 1498 Anbringelse af et nyt sejløb i Langebro.
 2608 Det svenske kongepars besøg 25–27/5 1875.
 3310 Albert Andreas Birkerod Albrethsen.
 3430 Lov af 15/5 1875 om tilsynet med fremmede og rejsende.
 3508 Gadefejning udfor den Botaniske Have.
 3586 De i Køge Bugt opfiskede metalkanoner.

Lister som de foranstående er sørgelig læsning for den med interesse for arbejderbevægelsens historie. For blot at berøre nogle enkelte af de i 1974 og 1975 kasserede sager: Handlede sagen om Socialistens bogtrykker om forsøgene på standsning af bladet? Hvordan truede politiet bogtrykkeren? Hvad mente poliitidirektøren og fabrikant Burmeister om arbejdsstandsningerne på B&W? Indledte politiet og fabrikanten deres samarbejde mod arbejderne allerede i 1871? Hvor mange originalbreve fra Pio er egentlig gået tabt med det kasserede? Hvad har socialisteksperten, poliitibetjent Korn, haft at rapportere om det møde, som han overværede i juni 1872? Hvad skrev Pios far til poliitidirektøren? Hvad foregik der på møderne på Runddelen og i Phoenix? Hvem talte? Kunne der i talerne spores begyndelsen til en opposition mod de fængslede førere? Mente politiet, at der lå socialistisk agitation bag arbejdsnedlæggelserne i 1873 og 1874? Hvor effektivt medvirkede politiet ved retshåndhævelsen af Fabriksloven af 1873? o.s.v., o.s.v., o.s.v.. Til belys-

ning af spørgsmål som disse er der nu gået et væsentligt historisk kilde-materiale tabt.

Det vil muligvis blive hævdet, at det kasserede var uden større værdi, men dette er ikke tilfældet. Hvad angår et enkelt af de tabte journal-numre er vi i den heldige situation, at vi konkret kan dokumentere, hvad der er gået tabt, og tillige at sagen har været anset for værdifuld for arbejderbevægelsens historie af andre end os. Det drejer sig om de kasserede akter til journalnummer 4802 i 1872. Disse dokumenter har ligget til grund for en artikel »Louis Pios valgopstilling 1872. En korrespondance« i Årbog for arbejderbevægelsens historie, bind 1, 1971. I artiklen gengives et brev af 13. september 1872 fra Louis Pio til politidirektør Crone, skrevet i civilarresthuset. I brevet meddeler Pio, at han agter at stille op til det forestående Folketingsvalg, og han spørger, om han kan få tilladelse til at fremstille sig for vælgerne ved et vælgermøde. Desuden vil Pio vide, om politiet vil udøve censur på den tale, som han vil overgive sine stillere. I artiklen findes ligeledes aftrykt politidirektørens svar, som også i 1971 fandtes ved sagen. Artiklens forfatter vurderer, at brevet er skrevet i agitatorisk hensigt som et af Pios forsøg på at betone sin sags politiske karakter. Disse breve er nu gået tabt, og artiklen fra 1971 er rykket frem til at være det kildemateriale, der kommer Pios originale brev nærmest.

Vi kan måske pege på yderligere et par ting. Den første er politiinspektør Hertz' udførlige rapporter af 12. og 27. december 1876 om hans forhandlinger med Pio om dennes bortrejse til Amerika mod at få udleveret en stor pengesum. Rapporterne redegør både for Hertz' argumentation og for Pios reaktion samt for med hvilke undskyldninger Pio endelig accepterede. Det fremgår også, hvor stort et beløb Pio fik med sig. Det er så heldigt, at disse betydningsfulde dokumenter findes i afskrift i Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv med angivelse af, at afskriften er taget fra dokumenter i det københavnske politis arkiv. Men der har vi ikke kunnet finde disse dokumenter, og på en skriftlig forespørgsel herom har Landsarkivet svaret (d. 11. marts 1976): »Landsarkivet ser sig ikke i stand til at anstille en større undersøgelse efter de nævnte rapporter, når der slet ikke er opgivet nogen kildehenvisning.«

Det andet, vi vil pege på, er et muligt tabt originalt Engelsbrev. Den 19. august 1872 skrev Pio et brev, som han fik smuglet ud af civilarresthuset. Brevet var stilet til Engels og findes i original i Marx-Engelsarkivet. I brevet skrev Pio: »Kære Hr. Engels! Jeg veed, at De har sendt mig et Brev siden jeg er blevet fængslet, men Indholdet har jeg ikke seet, da Politiet beholdt det.« Det lyder såre sandsynligt, at Engels har sendt

dette brev som det sidste i korrespondancen med Pio, inden Engels havde fået at vide, at Pio var blevet fængslet. Hvis brevet har eksisteret, og hvis politiet har beslaglagt det, hvor et det så nu? Sendt til papirmøllen sammen med Pios egne breve i et af Pio-journalnumrene?

Af den første liste over af os eftersøgte journalnumre anes et mønster i kassationen af sager vedrørende arbejderbevægelsen.

Antal bevarede sager:

1871	ingen
1872	5
1873	6
1874	1
1875	ingen

Når man betragter indholdet af disse bevarede sager, kan man se, at kassator her ligesom ved Kriminal- og Politiretten har taget særligt hensyn til sagen mod socialistførerne Pio m.fl. fra 1872 og 1873 og har fra disse to år bevaret sager med tilknytning hertil: Murerstrejken, fælledmøder og et par sager med navnet »Pio«. Enkelte andre møder (f.eks. grundlovsfesterne, se den anden liste, og slaget på Slotspladsen) bevares, navnlig hvis der har været sammenstød med politiet. I 1874 er der stadig efterdønninger efter »socialistsagen« (der bevares et enkelt fælledmøde), men i 1875 har denne »spændende« sag helt udspillet sin rolle. Nu er ikke engang et fælledmøde eller socialistledernes løsladelse interessant længere. Kassationsinteressen er altså koncentreret om en mærkesag for politi og retsvæsen og ikke om den samfundsmæssige, sociale historie, herunder arbejderbevægelsens.

Ved betragtning af den anden liste over samtlige bevarede journalsager 1871 - 75 undres man først og fremmest over, hvad der er fundet bevaringsværdigt. Dog anes et lignende princip. De få bevarede sager vedrører: Politistyrkens og politiembedsmændenes forhold, politiets administrative ordensregulering, trafikforhold, kongehuset, socialisterne, våben o.a. Det overordnede princip synes at være at bevare et materiale til belysning af, hvad politiet har beskæftiget sig med.

Af materialet som helhed fremgår det således, at forholdet er det samme med Politidirektørens arkiv, som vi ovenfor hævdede det vedrørende Kriminal- og Politirettens arkiv: At et arkiv til belysning af den *soziale og politiske historie* er reduceret til et arkiv til belysning af den arkivskabende myndigheds *institutions- og administrationshistorie*.

Vi skrev med velberåd hu, at det ovennævnte princip *anes* bag det bevarede og kasserede materiale. Som sagt undres man først og fremmest over den tilsyneladende principløshed i kassationerne. Er det muligt at

opstille en forklaring på: *at* der for året 1871 er bevaret en sag om det borgerlige Frihånds Skydeselskabs ret til skydeøvelser ved det borgerlige eksercerhus, medens sagen om arbejderuroligheder på B&W er kasseret, *at* der for året 1872 er bevaret en sag om drengestreger over for kronprins Frederik og gemalinde St. Bededagsaften, medens sagen om Pios valgopstilling er kasseret, *at* der for året 1875 er bevaret en sag om hundetegn, medens sagerne om fabrikanters overtrædelse af Fabriksløven af 1873 er kasseret? Hvorfor, for nu at stille sagen på spidsen, er der bevaret et læg om manglen af pissoirer ved Det kongelige Teater, samtidig med at politiinspektørens journalsager om socialisternes røde fane er sendt til papirmøllen?

Vi tror ikke, at der bag kassationerne har ligget en bevidst politisk handling som formål, men som de er foretaget, har de uomtvistelige *politiske konsekvenser*.

For øjeblikket foretages der på Landsarkivet »gennemgang med kassation for øje« af **Landsover- samt Hof- og Stadsrettens arkiv**. Landsover- samt Hof- og Stadsretten var for København domsret i 1. instans med appel direkte til Højesteret i civile sager og i private injuriersager, »som angaa trykte eller skriftlige Beskyldninger«. Dette sidste er i denne forbindelse særlig vigtigt, da injuriersøgsmål var en af myndighederne meget hyppigt anvendt form for reaktion over for arbejderbevægelsen. Men også i de civile sager ligger der en mængde betydningsfuldt social- og retshistorisk materiale.

Det er en del af hensigten med denne artikel at oplyse om, hvilke skader der er sket, men hovedformålet er at bidrage til at forhindre en tilsvarende ødelæggelse af det socialhistoriske kildemateriale, herunder specielt materiale til arbejderbevægelsens historie, i dette arkivfond så vel som i andre arkivfonde.

Vi må anmode om, at principperne bag en »gennemgang med kassation for øje« må blive offentliggjort, og- da de, som vi har dokumenteret, helt indlysende er til skade for den historiske forskning, - blive ændret radikalt.

Et svar på foranstående artikel.

Af HARALD JØRGENSEN

Jeg er redaktionen af ARKIV taknemmelig for, at jeg har fået lov til omgående at svare på foranstående artikel. Der er her fremsat så mange uhyrlige påstande, at et hurtigt svar er nødvendigt.

Indledningsvis vil jeg gerne fremsætte nogle få betragtninger om kassation af arkivalier i al almindelighed.

At planlægge og gennemføre kassationer er en forpligtelse, der påhviler det offentlige arkivvæsens tjenestemænd. Det er en tung forpligtelse og en ansvarsfuld opgave. Hver gang en kassation gennemføres, forsvinder for evighed visse informationer om fortidens begivenheder og mennesker. Dette er uundgåeligt, og alle arkivarer er sig denne ubehagelige kendsgerning bevidst. Alle, der bliver involveret i dette arbejde, vedkender sig ansvaret for deres handlinger og overvejer nøje deres stillingtagen. Efter bedste evne søger de at hindre, at historisk relevant materiale sendes i papirmøllen. Men hvad er historisk relevant materiale? Dette må i sidste omgang afgøres efter et personligt skøn, og når dette skøn skal omsættes enten i faste kassationsregler eller anlægges over for enkeltsager inden for en arkivalierække, vil ikke alle arkivarer nå til samme resultat. Nogle vil skære dybt, andre er mere tilbageholdende. Jeg skal ikke nægte, at jeg tilhører den første gruppe, og at jeg gennem min mangeårige arkivtjeneste har forsøgt at leve op til den holdning over for kassationsproblematikken, som blev indprentet mig i mine unge år i Rigsarkivet og som turnusarkivar i det sjællandske landsarkiv i 1941 - 43.

Da jeg indtrådte på arkivbanen omkring midten af 1930'erne, led samtlige danske arkivinstitutioner under en knugende pladsmangel, og de bevilgende myndigheder var ikke indstillet på at bevilge penge til nye arkivmagasiner. Det er noget bedre idag, men jeg har aldrig oplevet en finansminister, som vil medvirke til, at alt arkivmateriale, der er blevet produceret i dette land af offentlige myndigheder siden 1870 kan bevares intakt. Hver gang arkivvæsenet har søgt penge til magasiner, har svaret i første omgang været: kasseres der nu også nok? Det er altså bl. a. et politisk krav, at der skal foretages kassationer, og jeg er overbevist om, at også de kommende generationer af arkivarer vil møde dette politiske krav, og at man må bøje sig for det, hvad enten man synes om det eller ikke.

Men der er også en anden baggrund for kassationers nødvendighed. Siden 1870 er den offentlige administration og dens arkivalieafkast vok-

set fra tiår til tiår, og navnlig siden 1920 er det gået stærkt. Der er ingen grund til at tro, at papirfloden foreløbig vil synke. Der er for mig ingen tvivl om, at der også i den ældre arkivaliemasse findes ikke så lidt kassabelt stof, men omfanget af det overleverede arkivstof gør det mindre påkrævet at udtynde det. Derfor foretages der ingen kassationer idag i arkivmateriale ældre end 1848, og meget få udtyndinger i materialet fra perioden 1848 - 70. Efter 1870 skifter billedet. Omfanget af det historisk ikke-relevante materiale vokser i omfang, dubletternes antal tager til, og idag befinder vi os i en situation, hvor vi er ved at blive kvalt i duplikeret og fotokopieret materiale, som sprænger alle rammer. Ingen arkivar med sin arkivalske samvittighed i behold kan stiltiende se på, at kostbar magasinplads mere og mere optages af ganske ligegyldigt materiale. Må jeg en passant bemærke, at når jeg mener, at man kan tage de hårde handsker på, når man når frem til materialet efter 1870, skyldes det også den kendsgerning, at man fra dette år kan øse meget værdifuldt historisk stof af den trykte litteratur. Jeg tænker her ikke alene på det voksende avisstof, men også på det stigende antal af statistiske publikationer m.m.

Arkivarerne gør derfor også den historiske forskning en værdifuld tjeneste ved at rydde op i papirbunkerne, således at værdifuldt kildemateriale bliver lettere tilgængeligt, og at der ikke skal anvendes kostbar tid på overflødig gennembladen for at finde ind til kernen. Den historiske forskning er ligeledes tjent med, at arkivarerne gennem deres kassationer sørger for, at det tidspunkt udskydes længst muligt, hvor man må sige stop for nye afleveringer, fordi al forhåndenværende hyldeplads er optaget. Hvilke ulykker, der er sket, når administrationen ikke har kunnet komme af med sit gamle arkivmateriale, kan den nulevende arkivgeneration berette meget om.

Kassationer er altså både nødvendige og nyttige, og adskillige arkivarer er mellem år og dag i gang med at udarbejde kassationsplaner og føre disse ud i livet. Under dette arbejde overlades intet til tilfældigheder. Siden 1902 gælder reglen, at ingen må foretage kassationer, heller ikke myndighederne, førend der er udarbejdet en plan, og denne er godkendt af rigsarkivaren. Forud for udarbejdelsen af enhver større kassationsplan foregår en nøje analyse af det pågældende arkivfond, og flere instanser høres. Drejer det sig om kassationer i arkivmateriale, der afleveres til landsarkiverne, gennemarbejdes forslaget af samtlige landsarkivarer, inden rigsarkivaren træffer sin afgørelse.

Der er mange hensyn at tage, når en kassationsplan skal udarbejdes, men hovedsigtet vil altid være at opnå den største pladsbesparelse uden at tilføje den fremtidige forskning uoprettelig skade. Der er mange

problemer at overveje i denne forbindelse fx. om det kan forsvares at tilintetgøre hele rækker af pakker og protokoller, eller om man skal bevare prøver på materialet eller sagt med andre ord, om man skal lade sig nøje med en udtynding. Arkivaren står her over for et vanskeligt valg, ja man kan fristes til at sige et næsten uløseligt problem. Alle kyndige vil vide, at der helt op til den allernyeste tid af de forskellige forvaltningsmyndigheder har været anvendt en rent kronologisk journalisering af den indkommende post og en henlæggelse efter journalnummer. Vi står altså ansigt til ansigt med uendelige rækker, hvor stort og småt ligger sammenblandet, og hvor man inden for samme pakke kan finde måske nogle få bevaringsværdige sager, medens resten ikke er meget værd. På samme måde arkiverer de fleste domstole de sager, hvori der er afsagt dom. Sagerne henlægges simpelthen på domsdato. Vil man kassere i materiale af denne karakter, er der faktisk ingen anden udvej end at bevare fx. materialet for hvert 5. eller 10. år og gennemgå de mellemliggende årgange sag for sag. Det kan naturligvis kun gøres, hvor materialet omfatter nogle få 100 m, men er aldeles umuligt i de lange rækker af ministerialsager. En gang i fremtiden vil man forhåbentlig have bedre muligheder for at nedbringe omfanget af den slags arkivalier. Som bekendt er der i de allerseneste år på rigsarkivarens initiativ både i den centrale og lokale forvaltning blevet taget initiativ til at få udarbejdet sagligt opbyggede journalsystemer på basis af decimalklassesystemet. En godkendelse af disse principper vil betyde en stor lettelse for al historisk forskning, når det drejer sig om at eftersøge bestemte saggrupper, og kassationerne kan gennemføres rent mekanisk uden at højt kvalificeret arbejdskraft skal sættes ind på denne opgave. Men det løser blot ikke problemerne omkring de arkivfunds, som er blevet til, da man journaliserede på gammeldags vis. Her vil der stadig være brug for et personligt skøn af en ansvarsbevidst arkivar, hvis man ikke vil lægge hænderne i skødet og se til, at arkivreolerne fyldes med ganske ligegyldige sager. Jeg skal ikke nægte, at der kan skønnes forkert. På den anden side må jeg også have lov til at fremhæve, at dansk arkivvæsen fra gammel tid har lagt afgørende vægt på, at arkivargruppen blev rekrutteret med folk, der havde vist både evner og mulighed for videnskabelig forskning. Det skulle trods alt give en ikke ringe sikkerhed for, at de værste brølere blev undgået.

Endnu et problem må fremføres i denne sammenhæng. Man kan undertiden møde det synspunkt, både uden for og inden for arkivkredse, at man burde hidkalde sagkyndige udefra, når kassationsspørgsmål skal afgøres. Jeg vil gerne benytte denne lejlighed til endnu en gang bestemt

at fraråde at fratage den ansvarlige arkivmyndighed beslutningsretten i kassationsspørgsmål. Selv en rådgivende medvirken finder jeg betænkelig. Det vil blot forsinke og vanskeliggøre en i forvejen omstændelig procedure. Mine to kritikere ville utvivlsomt med hænder og fødder have modsat sig de foretagne kassationer i kriminalrettens og politidirektørens arkiv, idet de ville have hævdet, at samtlige kilder til belysning af arbejderbevægelsens ældste historie nødvendigvis måtte bevares. Da vi for nogle år siden diskuterede muligheden af at få kasseret hospitalernes sygejournaler, krævede arvebiologerne, at hele materialet skulle bevares, og en anerkendt skolehistoriker gjorde sig til talsmand for, at der ikke måtte kasseres i forsømmelsesprotokoller. Dem var hun specielt interesseret i. Rækken af afskrækkende eksempler ville uden vanskelighed kunne fortsættes, og de viser med al tydelighed, at eventuelt hidkaldte »sagkyndige« vil have det til fælles, at de alle ville kæmpe til det yderste for deres egen lille Hassan med de skæve ben. Her har den ansvarsbevidste arkivar, der sidder inde med kendskab til mange forskellige arkivfunds og deres muligheder, virkelige forudsætninger for at træffe fornuftige og rimelige beslutninger om kassation. Han er og bliver den eneste »sagkyndige«.

Der kunne fremføres endnu flere generelle synspunkter i forbindelse med den vanskelige kassationsproblematik. Jeg håber dog at have belyst nogle af de spørgsmål, som mine kritikere har rejst i deres artikel. Selv om jeg ikke forventer at have overbevist dem om berettigelsen af kassationer, har de forhåbentlig fået et vist indtryk af den alvor, hvormed arkivvæsenet anskuer disse problemer, og at uundgåelige beslutninger tages efter en grundig overvejelse.

Og nu til de så stærkt kritiserede kassationer i kriminalrettens og politidirektørens arkiver.

På grund af pladsmangel er arkivmaterialet fra disse institutioner først kommet relativt sent i Landsarkivets besiddelse. Kriminalrettens arkiv fra ca. 1870 til 1919 afleveredes omkring 1960-61, da Landsarkivet fik rådighed over et reservemagasin i Sydhavnen. Retten havde haft til huse på Domhuset på Nytorv, og arkivet var anbragt i en række loftsmagasiner. Materialet havde aldrig været uden for Domhusets mure, var ganske vist ikke i en særlig køn forfatning, men i det væsentlige intakt. De meget vigtige strafferegistre er først afleveret inden for de allerseneste år. Politidirektøren havde ligeledes sine kontorer på Domhuset, men i 1924 flyttede han ud i den nyopførte Politigård, og arkivalierne fulgte med. Herfra har Landsarkivet modtaget arkivet fra perioden ca. 1870-1945 inden for de seneste år. Vi har grund til at formode, at en del arki-

valier er gået tabt under flytningen i 1924, og vi ved, at arkivet led betydelige tab i den politiløse tid. Det er meddelt os, at Hipokorpset anvendte arkivrummene på Politigården til skydeøvelser, og at man benyttede protokoller og arkivpakker som egnede mål for disse øvelser. Da politiet efter 5. maj 1945 påny tog sine lokaler i brug, blev det nødvendigt at køre omfattende samlinger til papirmøllen. Politidirektørens arkiv udviser således store lakuner.

Efter i henved 10 år at have anvendt en væsentlig del af Landsarkivets arbejdskraft på at nyregistrere og udtynde de bevarede retsbetjentarkiver indtil 1919, kom turen omsider til de københavnske rets- og politimyndigheder, der beslaglagde en betydelig hyldeplads, lavt regnet ca. 2.500 m. Det ville have været uforsvarligt ikke at behandle disse arkivfunds på samme måde som de før nævnte. Med det intime kendskab, man havde erhvervet sig ved gennemgang af de mange retsbetjentarkiver uden for København, kunne man gå i gang med en tilsvarende udtynding af de københavnske, og med udsigten til at her kunne der virkelig indvindes et betydeligt antal kostbare hyldemeter. De anvendte metoder var de sædvanlige. Man skåned materialet, der var ældre end 1870, og man bevarede ligeledes alt relevant protokolmateriale. Man besluttede endvidere at bevare hver 10. årgang af de lange rækker af domssager og journalsager intakt, mens de mellemliggende år blev gennemgået pakke for pakke og sag for sag. Det var et langsommeligt arbejde.

I modsætning til mine kritikere vil jeg hævde, at de bevarede årgange giver forskningen et rimeligt materiale i hænde, således at man både kan belyse kriminalrettens og politidirektørens embedsførelse i detaljer og samtidig fastlægge hovedlinjerne i den københavnske kriminalitet i perioden 1870 til 1919 og ved siden heraf en række væsentlige sider af den københavnske befolknings dagligdag, herunder også vigtige sociale og økonomiske forhold. Ved gennemgangen af de udtyndede årgange er der desuden reddet et værdifuldt supplerende materiale til de bevarede årgange.

Når en dybtgående kassation var forsvarlig, hang det naturligvis også sammen med, at vi havde vished for, at kriminalrettens arkiv var bevaret så godt som intakt, og at det ville være muligt gennem de forskellige »retsbøger« at fremskaffe en detaljeviden om samtlige sager, der havde været forelagt retten enten til undersøgelse eller til dom. Vi vidste også, at Justitsministeriets lange række af journalsager var urørte, og vi havde endelig kendskab til, at politidirektørens journalfører lagde vægt på at indføre et nøjagtigt og ret udførligt referat af samtlige sager, der indgik

til politidirektørens arkiv, og oplysning om, hvad der blev besluttet i de enkelte sager. Ved siden af journaler og tilhørende sager findes desuden den såkaldte »Politidirektørens protokol«, der ligeledes udmærker sig ved udførlige referater af, hvad der er foregået på politidirektørens kontor, og hvad han har sagt og gjort.

Mine kritikere påstår nu, at de gennemførte kassationer har tilføjet deres forskning et ulivssår, eller sagt på en anden måde, at studiet af den danske arbejderbevægelses tidligste historie er blevet umuliggjort nu og i fremtiden. Denne uhyrlige påstand søges bl.a. dokumenteret ved foran s. 91-94 at opregne en lang række journalsager fra politidirektørens arkiv, som man påstår, at Landsarkivet har kasseret. Jeg har ved en tidligere lejlighed forsøgt at forklare mine kritikere (se s. 90 f.), at den omstændighed, at en journalsag idag ikke findes på sin plads, ikke behøver at betyde, at Landsarkivet har kasseret den. Der kan være flere grunde til, at en sag ikke mere ligger på sin plads. Ikke desto mindre gentages denne påstand ganske frejdigt, men det bliver den ikke rigtigere af.

Må jeg ved denne lejlighed uddybe dette specielle punkt lidt mere. Jeg har i hvert fald undret mig over - men mine kritikere tilsyneladende ikke - at der i den såkaldte samling, der i ældre tid gik under betegnelsen »Politidirektørens historiske arkiv«, ikke fandtes sagspakker indeholdende materiale om den gryende socialistiske bevægelse. Fra senere tid findes flere af den slags sagspakker (se den udsendte registratur s. 152-53). Jeg har en formodning om, at sådanne har eksisteret og siden er gået til grunde, men bevise det kan jeg ikke. Der er også eksempler på, hvilket fremgår af journalen, at en sag er blevet fremvist og henlagt på et senere nr. Man kan derfor ikke med rimelighed postulere, at samtlige journalsager, der ikke ligger på deres plads, er blevet kasseret. Jeg kan desuden tilføje, at jeg naturligvis ville have bevaret samtlige »socialistsager«, hvis de havde indeholdt noget som helst af historisk interesse. Mine kritikere gør et vældigt nummer ud af journalsag 4802/1872. Jeg indrømmer blankt, at det er beklageligt, hvis denne sag er endt i papirmøllen ved uagtsomhed fra min side. Det burde den naturligvis ikke være.

I forbindelse med udarbejdelsen af denne ripost har jeg set nærmere på en række sager, som er opført på »kassationslisten« s. 91-94 for nærmere at undersøge påstanden om, at det er umuligt at skrive arbejderbevægelsens ældste historie. Eksemplerne er tilfældigt valgte, men efter min mening ganske oplysende. Resultatet er følgende:

ad 4574/1871. Journalen oplyser, at pol.assistent Thalbitzer rapporterer, at numre af »Nyt ill. Ugeblad« og »Socialisten« er blevet opslået på en tavle på hjørnet af Østergade og Integade uden politiets tilladelse. Sagen

henlægges. Hvilke relevante oplysninger forstiller man sig, at der er gået tabt ved en eventuel kassation? Jeg spørger blot.

ad 4614/1871. Journalen oplyser, at Justitsministeriet ønsker oplysning om, hvorledes politivedtægtens §§ 57-58 administreres. Anledningen er, at der foretages offentlige opslag af »Socialisten«. Journalen oplyser, at der er svaret Justitsministeriet 16/8. Svaret kan uden vanskelighed findes i Justitsministeriets arkiv.

ad 5598/1871. Journalen oplyser, at pol. assistent Thorsen rapporterer, at der siden 28/9 har været arbejderuroligheder på B. & W. Politidirektøren tilskriver Justitsministeriet 13/10. Mon Thorsens rapport indeholder oplysninger, der ikke kan udlæses af politidirektørens indberetning?

ad 6474/1871. Justitsministeriet udbeder sig politidirektørens erklæring i anledning af en klage fra H. Brix om politidirektørens optræden over for bogtrykker Olsen. Pol. direktøren skriver 12/12 til Justitsministeriet, der 18/12 resolverer, at besværingen er ubeføjet.

ad 6528/1871. Pol. direktøren har 18/11 anmodet kriminalretten om at optage forhør i anledning af, at bestyrelsen for den internationale arbejderforening har offentliggjort et opråb til københavnske møbelsnedkere om at nedlægge arbejdet. Kriminalretten fremsender den ønskede forhørsudskrift foretaget af 3. kriminalkammer. Er journalens oplysninger om sagforholdet ikke tilstrækkelige, kan man blot rekvirere kriminalkammerets protokol til brug på Landsarkivets læsesal.

ad 2526/1873. Her er en af de mange sager om den røde fane, som mine kritikere synes at have en særlig interesse for. Journalen oplyser, at formanden for den internationale arbejderforening P.C. Johnsen har henvendt sig til Justitsministeriet med anmodning om, at pol. direktørens forbud af 4/6 1872 mod brug af foreningens fane ophæves. Pol. direktøren indsender en erklæring 31/5, og ministeriet resolverer 3/6, at man ikke finder grund til at hæve forbudet. Hvad vil man egentlig vide mere?

ad 2428/1874. Overbetjentene Krause og Chr. Møller rapporterer, at skomagersvendene Dahlberg, Westerdahl og J.M. Larsen har forsøgt at anvende tvang for at fremkalde en arbejdsnedlæggelse på skomagermester Rasmussens værksted. Journalen oplyser desuden, at der gennem 2. politiinspektorat er givet de pågældende en advarsel, hvorefter sagen er henlagt.

ad 3734/1874. Denne sag har lighedspunkter med den foregående. Også her rapporteres om forsøg på ved trusler at hindre en mineralfabriks arbejdere i at gå på arbejde. Personen, der har truet, er navngivet som arbejdsmand C.J.P. Jensen. I dette tilfælde beslutter pol. direktøren 23/7

at lade sagen undersøge ved kriminalrettens foranstaltning. Mine kritikere har gennem journalen fået oplysning om selve sagen (firmaet A. Kjeldsen) den sigtedes navn og datoen for anmeldelsen til kriminalretten. Det skulle ikke være vanskeligt at fortsætte undersøgelsen, hvis man ønsker flere detaljer.

ad 3338/1875. Arbejdsinspektoratet henstiller, at der rejses tiltale mod Københavns skotøjsfabrik for overtrædelse af § 14 i lov af 23/5 1873. Pol. direktøren følger 1/7 denne henstilling, og kriminalrettens protokoller vil ganske givet kunne yde en mængde supplerende oplysninger om denne sag.

ad 5817/1875. Sagen drejer sig om spektakler på en arbejdsplads (Bødkermester Petersen). To bødkersvende Jensen og Jørgensen har forulempet kollegaerne Viggo Petersen, H.C. Andersen og Nielsen, fordi de havde taget arbejde hos bødkermester Petersen, hvor 4 andre svende havde nedlagt arbejdet. Også denne sag henvises til undersøgelse i kriminalretten 3/11.

Til sidst skal nævnes endnu en sag, fordi den pågældende sag faktisk er ganske godt oplyst dels i hovedjournalen dels i politidirektørens protokol med tilhørende journal. Det er sag nr. **3639/1875**, og den drejer sig om følgende:

Barber E. V. Klein havde som formand for centralstyrelsen af de frie fagforeninger i Socialdemokraten for 15/7 ladet indrykke en annonce om et planlagt arbejdersmøde på Nørrefælled søndag 18/7 kl. 4½ eftermiddag. Han blev derfor indkaldt til møde hos politidirektøren på dennes kontor torsdag d. 15/7 og fredag d. 16/7. I politidirektørens protokol 1874-76, pag. 389-92 gives et udførligt referat af, hvad der her skete. Mødet endte med, at det blev tilkendegivet Klein, at der ville blive rejst tiltale mod ham og bestyrelsen m.fl., såfremt mødet fandt sted uden politiets tilladelse. Mødet blev afholdt uden tilladelse, og overbetjent Korn rapporterede, at mødets dirigent var smed Adam Petersen, og at der blev talt af Poul Geleff, skomager Hørdum, skibstømrer Poulsen, bødker Klein og cigarmager Johnsen. Da mødet efter politiets opfattelse var ulovligt, blev sagen indberettet til Justitsministeriet, og man anmodede 5. kriminalkammer om at undersøge sagen. Det er endvidere oplyst, at der også senere på måneden har været brevvekslet med Justitsministeriet om denne sag, efter at Klein og S. Larsen havde henvendt sig i Justitsministeriet, og 12/8 1875 sluttede Justitsministeriet sagen. Jeg kan vanskeligt forestille mig, at den nu forsvundne journalsag nr. 3679/1875 skulle have indeholdt yderligere oplysninger af interesse for mine kritikere. De kan naturligvis stadig hævde det modsatte, hvis de har lyst til det, men

jeg kan i hvert fald ikke forestille mig, at en eventuel rapport om, hvad der blev sagt på det pågældende møde kan have nogen interesse. Mon ikke mine kritikere vil foretrække »Socialdemokraten«s referat?

Mon ikke de her fremførte eksempler skulle være tilstrækkelige til en gang for alle at tilbagevise den fremsatte påstand om, at de gennemførte kassationer i kriminalrettens og politidirektørens arkiver for tid og evighed har umuliggjort studiet af arbejderbevægelsens ældste historie. Jeg finder i hvert fald påstanden helt urimelig. Jeg tillader mig desuden stulfærdigt at anbefale mine kritikere, hvis de ønsker at fortsætte deres påbegyndte studier, at forsøge at spille på hele det arkivalske klaviatur og ikke at fortabe sig i ørkesløse betragtninger over, hvad de nu ikke mere eksisterende domsakter og journalsager muligvis kunne have indeholdt. Følges mit råd om også at inddrage de arkivfunds i undersøgelsen, som ovenfor er omtalt, er jeg ikke et øjeblik i tvivl om, at det vil være muligt at forelægge en interesseret historisk offentlighed et digert værk om den danske arbejderbevægelses ældste historie.

Omkring Gehejmearkivets syn på arkivbenyttelse, arkivordning og -registrering i 19. århundrede. (1820 - 1882).

AF HANS KARGAARD THOMSEN

Reformerne i Gehejmearkivet i årene efter 1848 med henblik på at lette forskernes adgang til samlingerne i arkivet tilskrives efter A.D. Jørgensen først og fremmest kultusminister D.G. Monrad, som ikke kunne acceptere, at Gehejmearkivet havde forpligtelser mod konge og statsforvaltning snarere end mod historieforskningen¹. Det er også rigtigt, at Monrad har spillet en rolle for arkivets videre udvikling, men over for en vrangvillig eller passiv institutionschef ville alle intentioner i den retning antagelig hurtigt være kommet til kort, og den netop tiltrådte gehejmearkivar C.F. Wegener kendte som tidligere arkivbenytter selv de vanskeligheder, en historiker med bopæl uden for hovedstaden havde at overvinde for at komme i lag med sit stof. Som nylig udnævnt kongelig historiograf var han også på en mere direkte måde end sine forgængere som gehejmearkivar involveret i historikerens forskersituation. Mange år senere, i 1870'erne, påstod han imidlertid ikke blot at Monrad 1848 havde været uvidende om Gehejmearkivets forhold, men også at udviklingen siden da i retning af et moderne forskervernligt arkiv ene og alene skyldtes ham selv, gehejmearkivaren - »grunden til denne forandring og omdannelse har jeg lagt, om man vil tillade mig at sige det og at mene, at det vel kunne fortjene lidt mere påskønnelse, end det finder« (fremh. W.s.)²

Wegers udtalelser fra 1870'erne om Monrad er fremsat af en gammel mand, som tydeligvis da følte at han måtte værge for sig over for en

Hvor intet andet anføres, gælder henvisningerne i noterne Arkivvæsenets arkiv (RA), litus. Gehejmearkivets kopibøger 1829 - 82, embedspapirer 1820 - 47 og indkomne sager 1848 - 82 samt utrykte årsberetninger 1848 - 84.

¹ A.D. Jørgensen: Udsigt over de danske rigsarkivers historie (1884) s. 124 f. og s. 290 ff. (Tillæg nr. 63). Axel Linvald: Dansk arkivvæsen. Historie, organisation og virksomhed (1933) s. 27 f. Ellen Jørgensen: Historiens studium i Danmark i det 19. århundrede (1943) s. 76. Harald Jørgensen: Nordiske arkiver (1968) s. 25 f.

² W. om egen indsats og om Monrad: Skr. til Kultusmin. 12/7 1875, 25/10 1879.

skeptisk indstillet yngre generation. Tidligere har han imidlertid nok selv set sin interesse i at understrege Monrads (og efterfølgeren kultusminister Madvigs) positive rolle så kraftigt som overhovedet muligt, først og fremmest ved redegørelserne i Gehejmarkivets trykte årsberetning. Når det nemlig her for året 1848 sammenfattende hedder om arkivet, at »midlerne til at fremme dets videnskabelige benyttelse« skyldtes »ideer, der i hovedsagen udgik fra ministeren selv«, og tilsvarende for 1849 at disse tanker nød varm støtte hos Madvig må det huskes, at samtlige påtænkte forandringer ville koste statskassen penge og medføre en radikal omlægning af institutionens økonomiske vilkår fra enevældetiden, som Wegner aldrig lod gå nogen lejlighed fra sig til at fremstille som den rene sultekur for arkivet, også når man sammenlignede med de øvrige forskningsinstitutioner i hovedstaden.³ Over for offentligheden og navnlig de bevilgende myndigheder kunne denne understregning af ministeren som talsmand for videnskabens behov nok være på sin plads i betragtning af, at det på årsbasis i forhold til 1848 drejede sig om budgetforøgelse på op imod 200%.

Den »højest ønskelige« forbedring af forskernes arbejdsmuligheder i Gehejmarkivet tænkte bl.a. gennemført ved en omdannelse af det trange arkivkontor til en læsesal med fast læsesalsinspektion, ligesom man ville foretage en bygningsmæssig adskillelse mellem arkivets forskervendte virksomhed og dets administrative funktioner ved at etablere et separat arbejdsrum for gehejmarkivaren. Gennem lønforbedringer og i forbindelse hermed ændrede stillingsbetegnelser skulle arkivet i fremtiden sættes i stand til at fastholde egnede videnskabsmænd uden at disse som hidtil skulle være tvunget til lønnet bibeskæftigelse andetsteds for at tjene til føden.⁴ For arkivets videnskabelige medarbejdere burde fra nu af tilgængeliggørelse af arkivalierne for forskningen i form af systematiske registreringsarbejder være i centrum. Til aflastning for rutinearbejde tænkte indført en stipendiarordning, således at enkelte egnede unge studerende i tide blev løsere knyttet til institutionen samtidig

³ Gehejmarkivets trykte årsberetn. for 1848 s. IX og 1849 s. XXIII. Budgetforøgelse: W. til Kultusmin. 11/8 og 4/9 1848.

⁴ Således registrator Hans Knudsen (arbejde for Videnskabernes Selskab for at »forskaffe sig det nødvendige tillæg til en families underholdning«) og Kall Rasmussen (arbejde for Det kgl danske Selskab for fædrelandets historie og sprog). - gså gehejmarkivarerne Thorkelin (1791 - 1829) og Finn Magnussen (1829 - 47) havde ekstrairdtægter for at bøde på en årsløn af kun 1.000 rbd. (anf. skr. 14/8 1848), Thorkelin bl.a. ved for andre at præstere »endog en simpel afskrivers arbejder«, hvortil han ilfg. W. ellers næppe var velegnet, vel bl.a. ud fra hans efterladede sjuskede afskrifter og koncepter i Gehejmarkivets embedsarkiv.

med at fortsætte og afslutte deres universitetsstudier. Resultaterne af arbejdet i Gehejmearkivet skulle komme alle interesserede til gode i form af offentliggørelse af Gehejmearkivets traditionelle årsberetninger til kongen i en mere sammentrængt form samt - i tilslutning til årsberetningerne - ved offentliggørelse af arkivregistraturer foruden hidtil utrykte vigtigere dokumenter eller dokumentsamlinger.

Dele af dette velgennemtænkte program blev forholdsvis hurtigt gennemført. Stipendiarordningen trådte i kraft 1849 og vedvarede gennem de følgende årtier indtil Wegeners afgang 1882. De trykte årsberetninger med tillæg havde startvanskeligheder af økonomiske og andre grunde, men kom dog ud fra 1852 og er måske alt i alt den side af Wegeners arkivarindsats, eftertiden på grund af kildeudgivelsernes kvalitet har været tilbøjelig til at vurdere mest positivt. Spørgsmål som stillingsnormeringer og bygningsforhold voldte derimod besvær, først og fremmest fordi hele det statslige arkivvæsens organisation kom i vælten fra 1850'erne som følge af alle omlægningerne i statsforvaltningen, men disse problemer skal ikke nærmere behandles i denne sammenhæng. Monrad og Wegener havde i sommeren 1848 mundtligt drøftet Gehejmearkivets forhold. Dele af reformprogrammet må i hovedsagen skyldes Wegener selv, nemlig foruden tanker om det fremtidige registreringsarbejde - hvor han kritiserede tilstandene pr. 1848 og sine forgængeres holdning - også den påtænkte form for de trykte årsberetninger med tillæg, muligvis tillige stipendiarordningen i den konkrete udformning, denne fik.

Derimod stammer et ønske om at etablere en egentlig læsestue åbentbart fra Monrad.⁵ Herom siger Wegener 1871 at Monrad 1848 talte om en »læsesal« efter den så almindelige parallelisering mellem arkivet og bibliotekerne, og jeg der havde lige så liden erfaring som han gik ind derpå«. De bygningsmæssige forhold stillede sig imidlertid hurtigt i vejen, og »en læsesal« fik vi heldigvis ikke. Lykken var bedre end forstanden!«. Det var som Wegener udtrykte det i 1863 et heldigt uheld at man fortsat havde de ansatte og de besøgende forsamlet i et - ganske vist i forhold til tidligere betydeligt udvidet - fælles arbejdslokale, hvor arkivets medarbejdere var anbragt fordelt mellem gæsterne for des bedre at kunne overvåge dem. Oprindelig synes det at have været meningen at en særlig inspector skulle varetage opsynet, men Wegener opgav denne tanke også fordi inspector ikke kunne undgå samtidig at skulle ekspedere fra magasinerne og altså ikke konstant kunne holde øje med publikum. Fra sidst i 1850'erne var samtlige disponible kræfter tværtimod

⁵ W. til Kultusmin. 8/9 1848.

koncentreret i Gehejmearkivets kontor, hvortil Wegener nu også flyttede sin egen residens fra det ellers nyindrettede arbejdsværelse for gehejmearkivaren i loftetagen, udtrykkeligt for bedre at kunne føre kontrol med arkivbenytterne (og vel sagtens også personalet, navnlig stipendiarerne) - »vi er således alle »inspektører« eller tilsynsmænd med de kostbare arkivaliers sikkerhed og tilbørlige behandling«. Nogen trykket stemning har konferensrådets nærværelse iøvrigt næppe afstedkommet, besøgende og ansatte omtaler i hvert fald kontorets hyggelige atmosfære, som også slår en imøde i Thisets erindringer fra arkivet i Wegeners sidste år, »For 40 år siden«. På det tidspunkt var imidlertid den gode orden åbenbart i opløsning og læsestuen ved at blive en snakkeklub for gamle kendinge. A.D. Jørgensen begyndte sin karriere i Gehejmearkivet med en håndfast oprydning i arkivkontoret 1884 for at sætte tingene og husets stamgæster på plads.⁶

Ændringerne i forholdene fra 1848 tog ifølge Monrad udtrykkelig sigte på forskerne og ikke (bortset fra årsberetningerne) på almenheden. I en officiel indstilling gjorde han opmærksom på, at arkivet burde have et trykt regulativ som »lettede brugen for virkelige videnskabsmænd, men udelukkede ørkesløs nysgerrighed«. Foruden at man vel også har anlagt arbejdsøkonomiske synspunkter berører Monrad i denne forbindelse sikkerhedshensynet vedrørende kongehusets papirer og andre hidtil gehejme statslige og private arkivalier, som kunne tænkes udtaget fra Gehejmearkivet til opbevaring andetsteds hvis man lempede adgangsreglerne generelt, samt i denne sammenhæng frygten for at arkivet i fremtiden ikke ville få overladt vigtige arkivalier til belysning af samtidshistorien i 19. århundrede, som engang i en fjernere fremtid ellers skulle komme forskerne til gode.⁷ Momenter som disse har Wegener senere gang på gang fremholdt som afgørende for Gehejmearkivets

⁶ Læsesal: W. til Kultusmin. 4/4 1863 og 19/1. 1871 (sidstanf. skr. i Kultusmin. 3. ktr. journalsag P 507/1871, RA). W. om forlæggelse af egen arbejdsplads til arkivkontoret: »- at gamle misbrug, som jeg med stor møjle har fået hævede, ikke igen skulle indsnige sig« (Gehejmearkivets utrykte årsberetn. for 1858 s. 14). Hygge i læsestuen: Bl.a. P.A. Munch til W., Christiania 3/11 1862; Thiset i Fra arkiv og museum II (1917/1925) s. 19 og 61 f. - A.D. Jørgensen: (upagin.) Årsberetn. for 1884, »gæsterne forlangte mundtlig, hva. de ønskede, og beholdt det, så længe de ville, liggende på gulvet i stabler op ad væggene eller på og under bordet. En følge heraf var, at der så godt som aldrig kunne gøres ordenlig rent, ligesom man sjælden havde rede på, hvad der virkelig brugtes eller hvor forhen brugte ting var bleve af. Det viste sig meget vanskeligt at komme bort fra denne slette praksis i det gamle, snævre lokale, hvor de fleste fremmede var stamgæster og voksede fast i de gamle uvaner«.

⁷ Monrad, jfr. A.D. Jørgensen: Anf. skr. s. 290 ff.

holdning både i almindelighed og i forbindelse med adgangsansøgninger, som han over for ministeriet eller kongen mente at måtte indstille til afslag. På dette punkt var både arkivledelse og minister sig kontinuiteten fra før 1848 bevidst.

Noget reglement for de besøgende fandtes ikke 1848. I 1820'erne kunne man med kancelliets tilladelse få adgang mellem kl. 11 og 2,⁸ dvs. i kontortiden, som dog 1849 angives til kun at være af to timers varighed, hvilket efter Wegeners opfattelse var for lidt. Han indstillede derfor efter konference med »mine kolleger« at man udvidede arbejdstiden for det faste personale til fire timer, men at adgangen for de besøgende til gengæld blev indskrænket til to, nemlig kl. 11 - 1, idet »tvende timer er vistnok tilstrækkeligt for et så trættende arbejde som det at studere håndskrevne dokumenter«. Der skulle dog være mulighed for dispensation i særlige tilfælde,⁹ således på hverdage hvis en »seriøs videnskabsdyrker« iøvrigt ikke var til gene for personalet i selve kontortiden kl. 10 - 2 eller på helligdage, hvis man kunne træffe aftale med nogen af de ansatte som alligevel arbejdede privat i huset. De 1849 foreslåede og af ministeriet godkendte arbejds- og åbningstider var gældende i resten af århundredet og ændredes efter nogle forsøgsordninger først permanent fra 1904.¹⁰

Adgang til benyttelse af Gehejmearkivet forudsatte skriftlig ansøgning med påfølgende tilladelse fra Danske Kancelli, efter 1848 Kultusministeriet. Normalt videresendtes ansøgninger herfra til udtalelse hos gehejmearkivaren, men undtagelsestilfælde forekommer. Gehejmearkivaren kunne formelt ikke give adgang til noget som helst på eget ansvar, men under Wegener udviklede der sig hurtigt en art adgang på forventet efterbevilling, idet gehejmearkivaren ud fra præcedens mente at turde udlevere visse dele af materialet eller give oplysning om dets indhold på

⁸ Da. Kancelli 20/12 1823 ang. adgang for F.L. Jahn til Gehejmearkivet. 1845 oplyses, at arkivet normalt var lukket efter kl. 2 eftermiddag (F. Magnussen til Da. Kancelli 1/3 1845).

⁹ W. til Kultusmin. 14/2 1849. - Rådmand i Malmø, landmåler L. B. Falkman nød 1845 - 46 særlig begunstiggelse ved at kunne arbejde i Gehejmearkivet uden for kontortid på sin registratur over arkivalier vedr. tidligere danske områder i Sverige; Kall Rasmussen bistod gennem måneder herved fra kl. 8 morgen til kl. 7 - 8 aften, da lys ikke måtte bruges i bygningen (F. Magnussen til Da. Kancelli 30/1 1847).

¹⁰ Kultusmin. til W. 27/3 1849, W. til Kultusmin. 10/4 1854. - 1871 betegner W. en udvidelse af Gehejmearkivets kontor- og besøgstid som »ubillig og unyttig og farlig og bekostelig«, bl.a. fordi personalet »derved end yderligere ville afsløves og gøres uskikkede til både arkivjeneste og egne studier« (anf. skr. 19/11 1871). - Udvidet åbningstid 1904: Meddelelser om Rigsarkivet med Provinsarkiverne for årene 1901 - 05 (1918) s. 13.

eget ansvar uden forudgående sanktion og senere nøjes med at redegøre for sine dispositioner i så henseende i Gehejmearkivets årsberetning, som skulle godkendes af ministeriet (kongen). Det stigende besøgstal efter 1848 samt hensyn til gæster fra ind- og udland, som måske kun havde korte stunder til rådighed for arkivbesøg og ikke forinden havde sikret sig den fornødne adgangstilladelse lå angiveligt bag denne handlen efter konduite. 1871 hedder det, at når den besøgende »har skrevet på stedet en begæring til ministeriet i fire linier og ytrer ønsket om straks at måtte begynde, så bliver det øjeblikkelig tilstået, eftersom jeg forud ved, at ministeriets svar vil blive af det indhold og i den form (der bruges nu en trykt formel) at jeg kan være sikret mod at overtræde mine pligter«. Den korrekte fremgangsmåde var dog at søge ministeriet først, og uanset den faktiske procedure forekommer således endnu i årsberetningen for 1866 en mærkværdighed som en kultusministeriel tilladelse for professor Bugge fra Christiania til at måtte få forelagt »bidrag til norsk sagnhistorie« under besøg i Gehejmearkivet.¹¹ Proceduren for benyttelse af original- og kopimateriale var i realiteten ens. Hvor det var muligt, undlod arkivet at fremtage originalstof og lod den besøgende benytte det såkaldt store diplomatarium, dvs. de oprindeligt Langebek'ske afskriftsamlinger fra 18. århundrede som stadig videreførtes af de skiftende gehejmearkivarer, deres faste medarbejdere og - fra Wegeners tid - tillige af de unge stipendiarer. Diplomatariet tjente i 19. århundrede det dobbelte formål at redde dokumenter fra total nedbrydning som følge af slid og/eller tidligere dårlige opbevaringsforhold samt at sikre indholdet af historisk kildemateriale for Gehejmearkivet, hvis man af politiske grunde skulle blive nødsaget til at udlevere originalstof til fremmede arkiver (arkivopgørelsen med Sverige - Norge efter 1814).¹²

¹¹ Om gehejmearkivarens manglende kompetence jfr. Thorkelin til Da. Kancelli 1/5 1824 (koncept) m. henvisning til instruks fra 1700 for Fr. Rostgaard (trykt hos A.D. Jørgensen: Anf. skr. 266 f. Tillæg nr. 51). Adgangsbestemmelser: Gehejmearkivets årsberetn. for 1848 s. IX, sstds. for 1849 s. XX om visse lempelser m.h.t. praksis. Allerede F. Magnussen gav uden forudgående tilladelse oplysninger til kollegier udover Danske Kancelli samt udvalgte lærde, når man var i tidnød og oplysningerne (til de private) var ufarlige, jfr. Gehejmearkivets utrykte årsberetn. 1830 ff. (RA. Danske Kancelli). - Om adgang på gehejmearkivarens ansvar se årsberetn. for 1864 s. LVII. Citatet fra 1871: W. i anf. skr. 19/11 1871. - Bugge: Årsberetn. for 1866 s. XXII.

¹² Om diplomatariet i 19. årh. se navnlig redegørelser af Thorkelin og F. Magnussen i (utrykte) årsberetn. for 1828, 1830 og 1834 samt F. Magnussen til J.R. Hübertz 29/8 1837 og til Da. Kancelli 8/5 1838 (bl. a. om planerne i 18. - 19. årh. om udgivelse af et dansk (- norsk) diplomatarium ved Videnskabernes Selskab og Gehejmearkivets diplomatarium som led i forberedelserne herul). - Om fortsatte omordninger af diplomatariet i Wegeners tid jfr. årsberetn. 1850 - 53.

Der findes fra tiden efter 1820 vistnok intet eksempel på, at kancelliet eller ministeriet har tilsidesat en indstilling fra gehejmearkivaren om adgang til materiale som faldt uden for samlingerne vedrørende kongehuset, og Wegener erklærede 1859 rent ud at hans anbefalinger uden undtagelse blev efterkommet af de skiftende ministre.¹³ I hans tid opererede man i teorien med en 100 års grænse, således at arkivalier der var ældre end 100 år og som ikke udgjorde en del af kongehusarkivalierne normalt skulle kunne betragtes som tilgængelige i den forstand, at gehejmearkivaren da ikke ville tage i betænkning at anbefale over for ministeriet, at de pågældende sager blev fremlagt til afbenyttelse i arkivkontoret. I praksis synes grænsen at være trukket ved år 1750, som var slutår for visse samlede ministerielle afleveringer til Gehejmearkivet i begyndelsen af Wegeners tid. Wegener selv anså denne ordning for overordentlig liberal over for forskningen, som efter hans mening herhjemme var ganske anderledes frit stillet end i de fleste udenlandske arkiver og hvor man desuden var fritaget for det inkvisitoriske eftersyn af private optegnelser, som ellers andetsteds blev praktiseret når den besøgende forlod arkiverne eller bibliotekernes læsesale med det formål at hindre uds mugling af originalmateriale, samt for at kontrollere, at den pågældende kun havde foretaget afskrivning af stof, som han havde fået tilladelse til at måtte se.¹⁴ »100 års grænsen« kunne efter omstændighederne fortolkes rigoristisk. En ansøgning 1859 fra den senere leder af Kongerigets Arkiv Johan Grundtvig om at måtte se materiale vedrørende Danmarks forhold til Rusland under krisen 1762 blev således afvist med bl.a. det argument at der var tale om akter yngre end 100 år. Når Grundtvig under den videre forhandling henviste til udenlandske behandlinger af emnet på grundlag af utrykt materiale hjalp dette ham ikke - snarere tværtimod.¹⁵

¹³ W. til arkivar Lisch, Schwerin, 19/2 1859 (koncept i Indkomne sager).

¹⁴ Derimod blev fasciklerne kontrolleret efter afbenyttelse, jfr. W. i anf. skr. 14/2 1849. Liberal holdning, jfr. W. i anf. skr. 12/7 1875. 100 års grænse m.m., jfr. W. til Kultusmin. 29/4 1881 og 23/5 1859: »da man ligeledes i almindelighed vel kan betragte hundrede år gamle sager som tilgængelige for historikerne, og da endelig enhver ministeriel tilladelse stedse bliver betinget af gehejmearkivarens konduite for det enkelte tilfælde«; gehejmearkivarens skøn fremstilles - i hvert fald af ham selv - som en fordel for de besøgende: En rigoristisk skelnen mellem arkivalier som under alle omstændigheder væren- de enten tilgængelige eller utilgængelige, ville uvægerlig lukke af for mere materiale end nu (W. i anf. skr. 19/11 1871).

¹⁵ W. i anf. skr. 23/5 1859. W. fik tilsyneladende i første omgang talt Grundtvig fra at ville se de akter om 1762 begivenhederne som Gehejmearkivet lå inde med, men da G. senere forsøgte sig igen, frarådede W. Kultusmin. at vise imødekommenhed bl.a. gr. hensyn til det russiske kejserhus (!) samt besvær for arkivet ved at skulle dechiffrere materia-

Medens man i Wegeners tid i hvert fald i første række heftede sig ved et kronologisk kriterium, havde man før 1848 måske nok så meget vurderet ansøgningens emneområde som sådant, før man tog konkret stilling til spørgsmålet om arkivbenyttelse. Udenrigspolitik og militærhistorie på politisk baggrund var således under enevælden suspekt område, også når det var 15. - 17. århundrede og ikke senere perioder, det først og fremmest drejede sig om. Hensyn til statens sikkerhedsinteresser nødvendiggjorde »at de gehejme ekspeditioner, hemmelige instruktioner og brevveksling mellem kongen, allerhøjstsammes ministre og til fremmede hoffere sendte gesandter måtte unddrages fra at vorde foreviste« kaptajn F.H. Jahn, da han 1823 fik tilladelse til at udarbejde en dansk krigshistorie på grundlag af arkivalsk materiale, og samme hensyn bevirkede desuden at Jahn fik generelt forbud mod »at tage afskrift af noget dokument in extenso« under sine studier i Gehejmearkivet.¹⁶ Omvendt kunne arkivledelsen endnu 1841 søge at befordre en historisk undersøgelse, hvis politiske tendens forekom den at måtte være regeringen vel tilpas. Professor Molbechs Ulfeldstudier burde således varmt støttes, skriver gehejmearkivar Finn Magnussen, »især da hans forehavende går ud på »af nye kilder at modarbejde og modbevise den i den seneste tid atter opfriskede indbildning, at U. i grunden var et offer for folket og den gode sag««, hvorpå gehejmearkivaren tilføjer »iøvrigt måtte jeg ganske henstille til kancelliets vise omdømme, hvorvidt det ellers i almindelighed måtte anses for passende, at andre, der senere med hensyn af en modsat art kunne attrå den samme tilladelse, bevilgedes en sådan adgang«.¹⁷ Efter enevælden træffer man næppe betragtninger af tilsvarende art hos arkivledelsen. Hos Wegener kan man møde uvilje mod at meddele oplysninger til en tysk forsker under treårskrigen. Wegeners nationalpolitiske holdning var man naturligvis på tysk hold helt på det rene med ud fra hans forfatterskab. Man gjorde regning på den også efter 1864 selv om han da over for offentligheden længe havde for-

le i kodeform; anstrengelserne herved var større »end det historiske udbytte nu, da så meget derom er skrevet, ville være værd«. Kultusmin. fulgte W.s indstilling (skr. til W. 28/10 1859 m. bilag, bl.a. G.s ansøgning).

¹⁶ Thorkelin til Da. Kancelli 11/11 1823, Da. Kancelli til T. anf. skr. 20/12 1823. Tilsvarende ang. kaptajn Baggensens militærhist. arbejder, jfr. F. Magnussen til Da. Kancelli 30/7 1834 og B. til Da. Kancelli 7/4 1835 (i Gehejmearkivets embedspapirer). Om forsigtighedsforanstaltninger ved cand. jur. H.C. Reedtz' gennemgang af traktater i Gehejmearkivet, jfr. Da. Kancelli i skr. til Thorkelin 4/5 1824.

¹⁷ Skr. til Da. Kancelli 22/12 1841.

holdt sig tavs om nationale emner og vel også stærkere end tidligere selv trak grænsen mellem politik og videnskab.¹⁸

Samtlige Gehejmearkivets registraturer betragtedes som interne arbejdsredskaber, som den besøgende ingen ret havde til at benytte og som navnlig under enevælden kun rent undtagelsesvis og efter særlig tilladelse fra kongen eller kancelliet i hvert enkelt tilfælde blev stillet til umiddelbar rådighed.¹⁹ At dømme ud fra arkivledelsens hyppige understregning af dette forhold har næppe alle besøgende lige let affundet sig med dette hemmelighedskræmmeri, som for arkivmanden bekvemt kombinerede hensynet mod konge og fædreland med muligheden for til enhver tid at kunne benægte eksistensen af arkivalier, som det var besværligt eller umuligt at finde frem i hvælvingerne.²⁰ Arkivsignaturerne var udadtil omgærdet med største diskretion og reaktionen derfor skarp, når der fra udenforstående forekom rekvisitioner på materiale med opgivelse af skab og nummer.²¹ Bortset fra en trykt oversigt over Gemeinschaftliches Archiv ved N. Falck kunne offentligheden intetsteds danne sig et begreb om samlingernes opbygning eller afgrænsning.²²

¹⁸ Treårskrigen: Afvisning af hjælp til dr. Engelhardt, Dresden, indtil man ved Guds hjælp fik nedslået det holstenske oprør og freden atter ville tilsmile »mein so schamlos behandeltes Vaterland« (W. til E. 22/4 1850). Tyve år senere hævdede W. at besvare henvendelser til Gehejmearkivet uden hensyn til egne nationale følelser, jfr. W. til K. Jansen, Kiel, 16/2 1870 som svar på dennes skr. til W. 23/1 s.å. Ang. professionel hjælpsomhed imod dr. Hille i Slesvig, jfr. W. til H. 12/3 1873.

¹⁹ Smlg. Thorkelin til Da. Kancelli 7/6 1826 (koncept): »Gehejmearkivet hvis registranters gennem søgning jeg holder for bør være de kongelige høje embedsmænd alene forbeholden«.

²⁰ Smlg. F. Magnussen til registrator Knudsen 30/8 1847 om vanskeligheder i anl. af rekvisition via Da. Kancelli til brug for prof. Christiani: »Det ville være ilde, hvis designationens nr. 4 [vedr. Gemeinschaftliches Archiv] er bortkommet i min embedstid, hvilket jeg dog næppe formoder; jeg satte derfor i brevet [til Da. Kancelli] at det »ikke nu findes« uden der at nævne registrantens nummer«.

²¹ W. til Udenrigsmin. 30/1 1849 om det uülstedelige i de selvstændige eftersøgninger, som foretoges af arvefølgekommissionen, dr. Ostwald og P.E. v. Bülow i Gehejmearkivet i årene før 1848. - Om især Ostwald og Gehejmearkivet jfr. også Poul Jensen: Presse, penge & politik 1839 - 48 (1971).

²² N. Falck: Sammlungen zur nähern Kunde des Vaterlandes III (Altona 1825) s. 195 ff. med et »vollständiges Repertorium« over indholdet af Gemeinschaftliches Archiv (på daværende tidspkt. i Gehejmearkivet) baseret på Niederstedt og Moths arkivregistratur fra 1671, som Falck kendte fra afskrifter i Kiels universitetsbibliotek. Falck forsvarede i forordet s. IV f. en offentliggørelse af oversigten, idet dokumenterne efter hans formening »nicht in die Classe derer gehören, welche geheim gehalten zu werden brauchen«. - Fr. Thaarup havde 1815 efterlyst publicerede arkivoversigter over både Gehejmearkivet og regeringskollegiernes arkiver svarende til den trykte oversigt fra 1786 over Kbh.s rådstuearkiv (Udførlig vejledning til det danske monarkis statistik III s. 25).

Wegener, som havde overvejet efterhånden at publicere arkivoversigter i de trykte årsberetninger, realiserede ikke tanken - blandt andre grunde formentlig også af politiske, eftersom dele af samlingerne var genstand for vedholdende interesse udefra i forbindelse med den genoptagne sag om arkivopgørelsen med Sverige - Norge og på grund af de nationalpolitiske brydninger med hvad deraf fulgte - også for Gehejmearkivet - siden 1840'erne og frem til efter Wienfreden. Til gengæld slækkedes der i hans tid noget på registraturernes utilgængelighed, hvor han i det enkelte tilfælde skønnede det praktisk for en konkret og politisk ubelastet undersøgelse - men da i hvert fald i formen som en særbegunstigelse, der ikke hjemlede nogen ret til gentagelse.²³

Finn Magnussen anvendte »kursoriske notater« som kontrol med de besøgendes arkivbenyttelse. Wegener indførte egentlige besøgsprotokoller som dag for dag angav, hvad der var blevet forelagt forskerne i arkivkontoret. Bortset fra spørgsmålet om adgangstilladelse som sådan var det en betingelse for ekspedition, at den besøgende kunne angive sit studieformål tilstrækkelig koncist. Man ønskede ikke fra Gehejmearkivets side at blive ulejliget med overflødige opslag og eftersøgninger og i det hele taget at skulle manøvrere inden for rammerne af mere generelle adgangsbegæringer. Når f.eks. legationsråd Gjerlew 1824 anmodede om at måtte benytte arkivet »til et lidet videnskabeligt arbejde, betræffende den ældre danske historie som han agter at udgive«, udbad gehejmearkivar Thorkelin sig et afslag fra kancelliet på grund af den almindelige og ubestemte form. Holdningen er præciseret i en indstilling fra Thorkelin 1823: »I henseende til hr. doctor juris Jens Krag Høsts ansøgning om *almindelig adgang* til Det danske kancellis arkiver, måtte nådigst tillades mig den anmærkning, at slig frihed, såvidt Gehejmearkivet angår, ikke kan forenes med de regler, som er arkivet foreskrevne, eller den forsigtighed, hvormed kundskab om arkivalske dokumenter og sammes afbenyttelse bør hævdes. Det kgl. danske kancelli har derfor stedse i al den tid, jeg har haft den lykke at tjene Hans Majestæt, under Højstsamme indskrænket ansøgt frihed om Gehejmearkivets adgang til afskrifter på stedet af visse begærede dokumenter, hvis brug i ansøgningen er blevet bestemt tilkendegivet«²⁴ (fremh. T.s). Efterfølgerne i embe-

²³ Om W.s lempeligere praksis m.h.t. registraturerne jfr. anf. skr. til Kultusmin. 19/11 1871 og 25/10 1879. Iøvrigt: »Skønt registranterne ikke uden videre er alle tilgængelige, så har dog hverken mine formænd eller jeg nægtet mænd af fåget adgang til dem« (W. til Kultusmin. 28/8 1860), hvilket i sammenhængen gælder folk som f.eks. J.J.A. Wor-saae, men udtalelsen bør som generelt udsagn nok tages med forbehold.

²⁴ Kursoriske notater: F. Magnussen til J.G. Adler 1/4 1846. Gjerlew: Da. Kancelli til

det stillede sig tilsvarende afvisende over for mere omfattende og navnlig upræcise ønsker om adgang til samlingerne.

Arkivledelsen karakteriserede 1860 ekspeditionsgangen som overordentlig hurtig og fremhævede, at man helst strakte sig så vidt som overhovedet muligt for at imødekomme konkrete historiske forespørgsler. Nok så interessant ville det være at vide, hvad benytterne på deres side har ment om Gehejmearkivet i tiden før 1883. Fandt udlændinge generelt sådan som svenskeren Fryxell i 1830'erne at man i København fandt en charmerende imødekommenhed, når det gjaldt forskningsformål? Og hvor mange hjemlige arkivbenyttere kunne tilslutte sig biskop Engelstofts ord til Wegener 1858: »Det er en herlig ting med den nuværende lette adgang til Deres arkivs skatte og den beredvillige hjælp, man finder der--«. Fryxell og Engelstoft mødte med særlige forudsætninger. Bevarede positive udtalelser fra benytterside over for gehejmearkivaren rejser det problem, at arkivgæsterne som flest i praksis var fuldstændig afhængige af arkivledelsens velvilje og altså nok kunne have brug for at gøde jorden før fremtidige arkivbesøg. Trods gehejmearkivarens tilbagevisninger levede forestillingen om arkivet som mere eller mindre utilgængeligt og »geheimt« åbenbart også videre efter 1848 hos en offentlighed, der ikke som f.eks. historikeren Edvard Holm havde noget selvstændigt grundlag for at fælde en negativ dom over Wegener som arkivmand over for arkivbenytteren.²⁵

I hvert fald fra 1829 findes regelmæssige opgørelser over besøgende i Gehejmearkivet med angivelse af studieformål i årsberetningerne til kongen, for tiden efter 1848 tillige i de trykte årsberetninger. Besøgstallet pr. år - forstået som antal af personer uanset hyppigheden af den enkeltes besøg i løbet af året - kommer fra sidst i 1830'erne op på mellem 10 og 20. Den stigende tendens i persontallet er en konstant faktor frem mod 1882 med over 100 arkivforskere på læsestuen om end der ikke er tale om en helt jævnt stigende kurve. Af udlændinge er besøgende fra

Thorkelin 3/8 1824 og dennes svar 6/8 s.å. (koncept). J.K. Høst: Thorkelin til Da. Kancelli 17/2 1823 (2. dpt. Sager til brevbog 1823 nr. 640, RA).

²⁵ Hastig ekspedition, jfr. W. til Kultusmin. 6/9 1860: »Gehejmearkivets kontor er ofte overfyldt af ældre eller yngre, indenlandske eller fremmede, videnskabsmænd, der er vant til straks at erholde, hvad de søger«. - A. Fryxell: Handlinger rörande Sveriges historia ur utrikes arkiver I (Stockholm 1836) s. 4 f. Biskop Engelstoft: Skr. til W. 27/12 1858. - Offentligheden og Gehejmearkivet: Spredte hentydninger i W.s officielle skrivelser til, at man gjorde sig forkerte forestillinger om Gehejmearkivet som en utilgængelig institution; jfr. Thisets oplysning om at han som ung »i flere år« ikke turde henvende sig i arkivet (anf. arb. s. 5 f.). Edv. Holm, jfr. undertegn. i Festskrift til Povl Bagge (1972) s. 342 f.

Sverige - Norge dominerende perioden igennem. Der er iøvrigt tale om besøgende fra alle europæiske hovedlande, incl. Rusland, hvorimod der i perioden vistnok ikke forekommer tilrejsende fra det amerikanske fastland. Blandt arkivbenytterne er i tiden 1829 - 82 kun talt 6 kvinder, alle fra tiden efter 1868. Embedsmænd, studerende, personer fra de højere samfundslag og med et karakteristisk militært islæt dominerer billedet, men en nærmere analyse af besøgs klientel eller studieformål skal ikke søges foretaget her.

Sideløbende med stigningen i besøgstallet kommer fra Wegeners tid som noget nyt besvarelse i større stil af skriftlige historiske forespørgsler fra privatpersoner i ind- og udland.²⁶ I modsætning til vejledning og ekspedition i arkivkontoret påtog gehejmearkivaren sig personlig at varetage denne korrespondance, og undersøgelser for private (samt naturligvis de tjenstlige for offentlige myndigheder) har åbenbart efterhånden beslaglagt hovedparten af hans arbejdstid. Megen tid er gået med slægts- og personalhistoriske besvarelser, som optog ham og hvor han nødig gav op. På dette felt gjaldt ingen 1750 grænse for arkivets chef, og den synes heller ikke at have været nogen egentlig hindring for besøgende med sådanne formål.

Thiset har i sine erindringer omtalt Wegeners irritation over skånske bønder, som i Gehejmearkivet søgte at få opklaret forskellige ejendomsretlige tvivlsspørgsmål om gårdene i deres hjemstavn. Det skånske besøgs element synes navnlig i årtierne før 1848 at have været en kilde til ærgrelse i arkivet, hvor man åbenbart havde vanskeligt ved at læse skrifterne fra 16. århundrede i kancelliets arkivalier og i det hele ved nærmere at bestemme arten af centraladministrationens materiale. 1830 havde Finn Magnussen henstillet til Danske Kancelli at lade udlevere skånske registre og tegnelser fra Gehejmearkivet til den svensk - norske regering simpelthen for at slippe af med de skånske forespørgsler.²⁷ Problemerne i forholdet til de besøgende lå ellers især på et andet felt, nemlig når det drejede sig om adgang til nyere arkiver af politisk karakter eller om kongehusets papirer, indtil 1848 også sager om suveræniteten 1660, som

²⁶ »Sådan er en videnskabelig velviljes tjeneste« (årsberetn. for 1850 s. XXXIV).

²⁷ Thiset: Anf. arb. s. 9, jfr. W. i skr. til kgl. svensk-norske legation i Kbh. 30/7 1869 om hyppige besøg fra Skåne m.m. i arkivet m. henblik på retstvister »hvortil almuen - som det synes - er noget tilbøjelig«. - F. Magnussens forslag om udlevering af skånske registre og tegnelser og samtlige sager i Gehejmearkivet vedr. Skåne, Halland, Blekinge og Bohus len jfr. skr. til Da. Kancelli 14/7 1830 og 31/8 1832. Sidenhen blev han forsigtigere i sin holdning, og andre løsninger skitseredes (se bl.a. skr. til Da. Kancelli 31/8 1838 og 29/12 1842, jfr. note 9).

iflg. Hans Knudsen 1848 aldrig blev udleveret til nogen i kontoret. Orla Lehmann repræsenterer et absolut særtilfælde ved 1869 at få adgang til akterne om provinsialstændernes indførelse i 1830'erne. Ellers er arkivalier fra tiden 1807 - 14 det nærmeste, nogen politisk historisk forsker har kunnet komme samtidshistorien på grundlag af Gehejmearkivets materiale i tiden før 1883, når der ses bort fra de officielt inspirerede undersøgelser og publikationer som f.eks. gehejmearkivarens egne. For den, som ville i lag med dansk politisk historie i anden halvdel af 18. århundrede, kunne der åbenbart også være vanskeligheder.

Gehejmearkivet var på én gang gammelt rigsarkiv og kongehusarkiv. »Nyere kongehussager« - et ret flydende begreb, som arkivledelsen ikke synes at have været interesseret i at definere nærmere - var hermetisk lukkede for udenforstående, og end ikke gehejmearkivaren havde fra 1829 og til 1850'erne om det så var en nøgle til det skab i mellemste hvælving, hvor de forseglede sager fra Struensee-processen lå gemt. I det mærkelige år 1848 hændte det en dag at »hr. paskontrollør« H.P. Giessing mødte op i Gehejmearkivet og ville have adgang til de forseglede pakker med Struensee-sagen. »En sådan begæring - fra en sådan side - er vistnok uhørt i arkivets historie«, indberettede Wegener. Selvfølgelig måtte Giessing afvises, der var her for arkivledelsen tale om slet og ret »et livsprincip for det gamle berømte Gehejmearkiv«. Bedre held med sig havde Giessing naturligvis ikke, da han året efter forsøgte at få adgang til Frederik VI.s forseglede papirer i Gehejmearkivet. Også forfatteren J. Jørgensen Jomtou kom 1855 galt afsted da han ville se Struensee-sagen, men talte dog så godt for sig i de ministerielle kontorer, at han synes at have været på nippet til at vinde kultusminister Hall for en anbefaling. Til syvende og sidst fik dog heller ikke Jørgensen Jomtou noget ud af gentagne veltalende forsøg på at nå frem til arkivalierne om »sandheden« bag begivenhederne 1772.²⁸

Det har antagelig skærpet den helt afvisende holdning, at Frederik VII var modstander af enhver adgang til de nyere kongehusarkivalier i Gehejmearkivet. Han interesserede sig for arkivet, aflagde det nogle improviserede besøg og benyttede det i vid udstrækning som depot for egne sager, bl.a. også som opbevaringssted for sine private dagbøger efterhånden som han udskrev dem. Det er karakteristisk at generalmajor

²⁸ Giessing: W. til Kultusmin. 25/8 og 13/9 1848, til G. 12/11 1849. Iforvejen havde W. ringe tanker om G. som historisk forfatter, jfr. Poul Jensen: Anf. arb. s. 140. - Jørgensen Jomtou: W. til Kultusmin. 25/7, samme til W. 15/8, W. til Minist. f. htd. Slesvig 20/8, til Indenrigsmin. 29/8, til Fr. VII 15/9, samme til W. 18/9 1855 (m. bilag). Kultusmin. til W. 9/1 1858 (m. bilag).

Baggesen 1855 fik kongeligt afslag på at måtte se sin families - incl. egne - breve i Gehejmearkivet til prins Christian (VIII), hvilket Wegener overfor ministeriet ikke havde udtalt sig absolut imod. Tronskiftet 1863 medførte en mere imødekommende indstilling på højeste sted, og hvad frøken Ørsted 1869 ikke kunne formå Wegener til at lægge et ord ind for, opnåede hun ved at gå direkte til Christian IX, nemlig at måtte læse sine far H.C. Ørsteds breve til Christian VIII.²⁹ I Wegeners sidste embedsår var Christian VIII.s arkiv - især fra den norske periode - genstand for betydelig interesse fra historikerside (nordmændene Yngvar Nielsen og Aa. Skavlan, svenskeren Arvid Ahnfelt). Wegeners forsøg på at bremse Yngvar Nielsen »i anledning af en ansøgning, der hidtil er uden eksempel« (1881) og som gjaldt udnyttelse af kongens papirer til brug ved den store biografi af Herman Wedel Jarlsberg, fik ingen virkning i Kultusministeriet. Herfra blæste nye vinde mod Gejmearkivet. Ministeriets desavouering af Wegener i spørgsmålet om anbefaling af adgang til såkaldt hemmelige kongehusarkivalier fra 19. århundrede har måske kun sammenfald i tid og ikke årsagssammenhæng med det opgør, som samtidig internt var igang mellem de to parter om arkivvæsenets fremtidige struktur, men det for Wegener negative udfald af Yngvar Nielsen sagen var utvivlsomt - for at bruge hans egne ord herfra - psykologisk medvirkende til at bringe ham »i en situation, som embedspligt og samvittighed ville gøre mig for vanskelig« til at kunne eller ville fortsætte som gehejmearkivar.³⁰

Hvad angår udlån af arkivalier fra Gehejmearkivet gennemførtes efterhånden en stramning af forholdene. I perioden før 1829 forekommer eksempler på, at såvel original- som kopimateriale blev udlånt til hjemmestudium. Gehejmearkivar Thorkelin var i sine senere år nærmest storforbruger af arkivalier og registranter hjemme på bopælen i Farvergade, hvor han forberedte nye, samlede oversigter over de større arkivgrupper i Gehejmearkivet. Omend vitterlige tab af materiale i for-

²⁹ Om Fr. VII's holdning jfr. W. til Kultusmin. 25/10 1879, 5/6 1882. Baggesen: W. til Kultusmin. 10/8, Fr. VII til W. 3/9 1855. Frk. Ørsted: W. til Chr. IX 3/5 1869.

³⁰ Kultusmin. 3. ktr. journalsager Æ 13/1881 og Ø 13/1882. Yngvar Nielsen opnåede - i to omgange - adgang til Chr. VIII.s arkiv fra den norske tid, Ahnfelt ligeledes adgang til dette materiale, men derimod ikke som ønsket til kongens arkiv fra årene 1805 - 09, som tidligere også Edv. Holm var blevet nægtet adgang til at se, jfr. redegørelse af A.D. Jørgensen 1/2 1883 (sstds). Kun m.h.t. Skavlan, der af W. karakteriseredes som underlødige og antidansk (W. til Kultusmin. 27/9 1881) fulgte Kultusmin. W. og afslog overhovedet at indhente adg. tilladelse hos Chr. IX. - Citatet om W.s stilling: W. i anf. skr. til Kultusmin. 29/4 1881.

bindelse med udlån til bl.a. den kgl. historiograf Ove Malling efterhånden afstedkom en forsigtigere kurs med større vægt på afskrivning af stoffet i selve Gehejmearkivet, evt. af personalet mod betaling, kunne man åbenbart endnu i 1830'erne og 40'erne benytte kopimateriale fra Gehejmearkivet i hjemmet, såfremt der vel at mærke var tale om København.³¹ Med en enkelt undtagelse forekommer efter 1829 hjemlån ikke til private uden for hovedstaden. Da Caspar Paludan-Müller 1836 bad om at måtte få sendt originaler eller afskrifter vedrørende Christiern II perioden til Odense og kunne forsikre, at de hos ham ikke ville være »udsatte for anden fare end ildsvåde«, fik han tilsendt kopimateriale fra Gehejmearkivets diplomatarium eftersom han var ude af stand til at rejse over til Sjælland.³² Med denne undtagelse blev anmodninger fra provinsen om forsendelser af arkivmateriale til brug f.eks. ved topografiske studier ikke imødekommet, heller ikke i tilfælde hvor rekvirenten slog på at gehejmearkivaren dog burde tænke først og fremmest som videnskabsmand og ikke kun som embedsmand.³³ For tiden efter 1848 gælder at Wegener som hovedregel afviste enhver lånebegæring uden persons anseelse, omend de politiske myndigheder ved lejlighed kunne skære igennem som f.eks. 1874, hvor hensyn til den russiske regering åbenbart lå bag en ordre om udlån af arkivalier til en tilrejsende arkivar fra Reval.³⁴

³¹ Om udlån af kopimateriale jfr. F. Magnussen til J.R. Hübertz anf. skr. 29/8 1837 (bl.a. om tidligere tab ved udlån til Suhm og A. Kall) og hvor det synes forudsat, at udlån af kopier kun ville komme på tale, hvis arkivet besad mere end én afskrift samt med kongens eller kancelliets tilladelse. Om tab ved udlån til O. Malling jfr. F.M. til C.H. Kalkar 3/3 1843. Regeringen kunne naturligvis beordre udlån af originalmateriale til politisk-videnskabelige formål, således til brug ved undersøgelserne i arvefølgespørgsmålet (jfr. F.M. til J.G. Adler 30/3 1846) samt ekstraordinært ved Falkmans studier. - A.D. Jørgensens oplysning, at Thorkelin trods kancelliets forbud udlånte Chr. IV.s originale breve til Molbech (anf. skr. s. 100 f.) er vistnok forkert, da T. selv frarådede et sådant udlån, idet »al muligt tab og skade - - så let kan træffe originale dokumenter udleverede af arkiver« (skr. til Da. Kancelli 25/3 1821). Kancelliet fulgte (i skr. 31/3 s.å.) T.s henstilling om at der skulle foretages afskrivning af brevene på stedet.

³² Paludan-Müller: Skr. 15/6 og 1/7 1836, F. Magnussen til P.-M. 10/6 og 17/6 s.å.

³³ J.R. Hübertz til F. Magnussen, Århus 11/3 1837. Jfr. L.S. Vedel Simonsen til samme 10/4 1833.

³⁴ Afvisning af udlån: F.eks. W. til dr. Ehmck, Bremen, 27/1 1863 m. understregning af, at udlån end ikke finder sted inden for Københavnsområdet. - Kultusmin. til W. 11/9 1874 ang. udlån til arkivar C. Russwurm, Reval, som tildels i sit logis i Kbh. benyttede »de liflandske registraturer og arkivalier, Langebeks sigiller og den Øsel'ske registrant« (Gehejmearkivets utrykte årsberetn. for 1874 s. 37). Baggrunden er formentlig et tidligere russisk forsøg på at få materiale i Gehejmearkivet vedr. Øsel udleveret til indlem-

Indtil 1840'erne forekom udlån uden for rigets grænser ikke, men i forbindelse med Falkmans studier blev en række skånske tegnelser 1845 stillet til hans rådighed i Sverige - et udtryk for den enestående bekvæmhed, som hans arbejde var genstand for på højeste sted og med arbejdsbetingelser, også i København, som må kaldes helt atypiske. Senere, efter arkivkonventionen af 1851 med Sverige - Norge, blev bind efter bind af de gamle norske registre og tegnelser sendt op til Christiania til systematisk afskrivning i det norske Rigsarkiv, og ordningen af det arkivalske mellemværende lukkede åbenbart op for en videregående imødekommethed over for forskningens behov i nabolandene ved forskellig udlånsvirksomhed til rigsarkiverne i Christiania og Stockholm.³⁵

Bortset fra forhandlingerne før 1848 om Christiern II.s nyfundne papirer i München forekommer det arkivalske samarbejde med andre europæiske landes arkivvæsen i perioden 1820 - 82 i meget temmelig tilfældigt. Den parlamentariske Record Commission i London tog i 1830'erne et initiativ over for Gehejmearkivet ved at anmode om at få tilstillet en samlet oversigt over dets arkivmateriale vedrørende Storbritannien og Irland fra tiden før 1700, en opfordring man fra dansk side gerne fulgte på baggrund af den forekommenhed, danske forskere som f.eks. Thorkelin og senere N.F.S. Grundtvig altid havde mødt i engelske arkiver og biblioteker.³⁶ Et samarbejde med det kgl. preussiske arkiv i Königsberg om gensidig udveksling af afskrifter blev bragt til standsning 1841 på dansk foranledning, men kontakten var formidlet uden om Gehejmearkivet, som i hele denne sag spillede en tilsyneladende passiv rolle. Siden 1840'erne opretholdt arkivar Lisch fra Schwerin gennem en menneskealder forbindelsen til Danmark og dansk arkivvæsen med henblik på undersøgelser i stof af fælles dansk - mecklenburgsk interesse. Fra Vatikanarkivet modtog Gehejmearkivet i løbet af perioden en række afskrifter via prins Christian (VIII) i 1820'erne og mange år senere ved nordmanden P.A. Munch, ligesom 1846 »30 tydelig, sirlig og tæt-

melse i Estlands ridderskabs arkiv, hvilket W. afviste som »uhørt i alle arkivers historie« (W. til kultusmin. Hall 5/3 1872 om henvendelse fra russ. gesandt baron Mohrenheim).

³⁵ Falkman: F. Magnussen til Da. Kancelli 23/9, 28/10 1845. - Udlån til Norge (bortset fra registre og tegnelser) 1872: Norsk herredagsdombog fra 1578, 1874: Forarbejderne til Chr. V.s norske lov; til det svenske Rigsarkiv 1876 ff.: Sturearkivet (successivt, til afskrivning). Til gengæld indlånets 1868 derfra en registratur over Lund domkapitels breve til brug ved C.F. Allens studier i Gehejmearkivet.

³⁶ F. Magnussen til Da. Kancelli 16/1 og 27/6 1837. Karakteristisk nok undlod man at angive arkivsignaturer i oversigten, ligesom der blev foretaget andre udeladelser som forsigtighedsforanstaltning over for mulige krav fra (svensk-) norsk side på dele af materialet.

skrevne ark« med afskrifter fra Archives nationales i Paris kunne tilbydes Gehejmearkivet mod betaling til jomfru Vilhelmine Eisen fra København, som »ved bekendtskab med de ved det kgl. franske Rigsarkiv ansatte embedsmænd« havde haft adgang til materiale med tilknytning til dansk historie. Hvad der kunne skaffes på denne måde er naturligvis altsammen for dråber i havet at regne. Videre perspektiv er der i forsøg fra hollandsk side i 1850'erne på at få udvekslet arkivoversigter og afskrifter af gensidig interesse, men tanken vakte ingen begejstring hos Wegener, som frygtede nye arbejdsforpligtelser og flere henvendelser udefra om sådanne arbejder.³⁷ Siden Thorkelin i årene omkring 1790 opholdt sig i England havde iøvrigt ingen af Gehejmearkivets ansatte noget førstehåndskendskab til udenlandske arkiver, før assistent J.F. Krarup i 1870'erne foretog nogle studierejser til udlandet for at lære fremmede arkiver at kende, men hans rejseformål gjaldt vistnok mindre arkivalierne end erfaringer med hensyn til udlandets arkivorganisation, som hans chef kunne drage nytte af under 1870'ernes interne strid om udformningen af en ny struktur for dansk arkivvæsen.

I 1830'erne omtaler gehejmearkivar Finn Magnussen »den næsten almindelige liberalitet, der nu vises af Europas regeringer med hensyn til adgang for lærde, som i historisk henseende ønsker at benytte deres respektive arkiver, for så vidt disses litterære eller diplomatiske formål angår de ældre tider og ikke står i nogen sådan forbindelse med nyere statssager, at utidig offentliggørelse eller nogen anden lignende misbrug deraf kan befrygtes«. Lidt over et tiår senere er også arkivgæsten uden specialforudsætninger inde i billedet, således at der »så længe arkivet er mig betroet, skal blive vist enhver uden hensyn til hans betydnings som videnskabsmand den størst mulige liberalitet« (Wegener 1848). Noget brud med den foregående periode var der her efter Wegeners mening ikke tale om, kun om en videreudvikling af praksis fra enevældens senere år. At den private arkivbenytter i givet fald måtte vige for centralad-

³⁷ Königsberg: Gehejmearkivets utrykte årsberetn. for 1831 og 1841 (Danske Kancelli). - Lisch: Bl.a. F. Magnussen til Da. Kancelli 27/5 1845. Den muligvis første fotografiske gengivelse i Gehejmearkivet af Danica i udlandet kom 1874 her til som gave fra Lisch (dronning Margrethes stiftelsesbrev for Helligkorsklosteret i Rostock 1270), jfr. notits i Gehejmearkivets kopibog 29/7 1874. - Vatikanarkivet: J.G. Adler til Thorkelin 19/1 1825, P.A. Munch til W., Rom 9/3 1860 og Christiania 7/3 1862. - Archives nationales: Attest af F. Magnussen i Gehejmearkivets kopibog 15/10 1846. - Hollandske forslag: W. til Kultusmin. 12/10 1855, 24/2 1857. - Ovenstående er kun eksempler, ikke en oversigt.

ministrationens krav på arkivvæsenet var han på den anden side ikke i tvivl om.³⁸

Den generation, som efter 1882 tog ledelsen i arkivvæsenet, bedømte ud fra arkivteoretiske synspunkter Wegener nærmest som en anakronisme, ligesom A.D. Jørgensen af andre grunde sikkert gerne havde set en anden end Wegener i Gehejmearkivarstolen efter 1848.³⁹ A.D. Jørgensen og senere V.A. Secher har med deres kritik mere end noget andet bidraget til, at Wegeners afgang ses som indledningen til en ny æra i dansk arkivvæsens historie, hvor den ledelsesmæssige forening af arkivinstitutionerne fra 1883 og arkivloven af 1889 med dens nystøbning af ydre rammer samtidig åbner vejen for moderne arkivvidenskabelige principper og metoder, især tanken om arkivaliernes tilgængeliggørelse på basis af deres egne, administrationsskabte forudsætninger. Et hovedmål med arkivalisk ordningsarbejde bliver således rekonstruktion af den administrative proces ud fra en teoridannelse, som herhjemme endelig knæsettes af V.A. Secher i dennes fortolkning af proveniensprincippet, og med forkastelse af tidligere tiders ordnings- og registreringsarbejder i Gehejmearkivet som en eneste misforståelse, baseret som disse var på kunstigt sammenføjede samlinger (realsamlinger) om bestemte emner eller personer uden hensyn til sagernes konkrete forvaltningskæde sammenhæng.⁴⁰

Gehejmearkivets ordnings- og registreringspraksis før 1883 er endnu kun i ringe grad nærmere undersøgt.⁴¹ Det er imidlertid uden videre klart, at en stigende forskningsmæssig udnyttelse af arkivmaterialet i sig selv fører med sig, at hensynet til brugeren efterhånden får en tilsvarende øget vægt for den arkivforvaltende myndighed. I det foregående er omtalt forhold - og vanskeligheder - omkring arkivbenytternes adgang til registranterne. Arkivpersonalets problem her lå i registranternes

³⁸ F. Magnussen i anf. skr. til Da. Kancelli 16/1 1837. W. i anf. skr. til Kultusmin. 13/9 1848. Lukning p.g.a. reparationsarbejder er betænkeligt a.h.t. centraladministrationen, hvorimod de besøgende må finde sig i den slags: W. til Kultusmin. 27/1 1862, jfr. årsberetn. for 1867 s. XXXVII: »Gehejmearkivet, der efter sagens natur med hensyn til den tjeneste, det hyppigt må gøre regeringen, ingensinde kan lukkes«; hensyn til forskerne spiller altså ikke afgørende ind.

³⁹ A.D. Jørgensen: Anf. arb. s. 97 (omtalen af N.M. Petersen).

⁴⁰ A.D. Jørgensens kritik af W. sstds. især s. 131 ff. Secher i Meddelelser fra det danske Rigsarkiv 1906 - 18: Om proveniens (hjemmehørs)-princippet som ordningsregel i de danske statsarkiver og om andre der gældende ordningsregler, s. 206 ff.

⁴¹ Fra de senere år kan fremhæves en undersøgelse af Birgitte Dedenroth - Schou: »Island, Færøerne og Grønland. Et eksempel fra Thorkelins arkivregistraturer« (Arkiv 4 III, 1973, s. 145 ff.).

manglende eller tvivlsomme anvendelighed som indgang til materialet. Under Gehejmearkivets overleveringsforretning 1829 blev det således kritiseret, at forskellige af de da ialt 75 registranter var rodede og uoverskuelige, selv om de var forholdsvis nye (f.eks. reg. nr. 31 og 51, begge af den netop afdøde gehejmearkivar Thorkelin).⁴² Thorkelin havde ellers fra året 1825 sat sig for at udarbejde nye indgangssystemer til samlingerne og derved forebygge en i svundne dage fremsat kritik fra regeringskontorerne af, at det med de forhåndenværende orienteringsmidler var umuligt at finde noget som helst i Gehejmearkivet, når der var brug for det. Om sit forhold til arkivvæsen siden 1790'erne skrev han engang til gehejmestatsminister Kaas bl.a. at han var trådt til uden ringeste kendskab til arkivet og dets indhold - »som blind mand kom jeg derfor til Gehejmearkivet, gennem mørke måtte jeg søge lyset« - og nu i de sidste år af 1820'erne viede han sin tid til udarbejdelsen af »et fuldstændigt alfabetisk realregister, med reference til de steder, hvor ethvert enkelt dokument af nogen vigtighed eller historisk interesse måtte forefindes« i Gehejmearkivet, også benævnt »et generalregister i alfabetisk orden«.⁴³ Dette i al fald efter ordlyden mammutprojekt blev afbrudt ved hans død 1829. Efterfølgeren Finn Magnussen klager i almindelighed over »aktstykkers og dokumenters tit langsomme og vanskelige opsøgelse«, »når de rubrikker, under hvilke slige brevskeber her opbevares, ikke angives, er eftersøgelsen såre besværlig og langsom« - alt naturligvis en følge af at »Gehejmearkivets samlinger har hidtil ikke kunnet ordnes efter nogen vis plan«. Nogle praktiske fremskridt skete der i tiden 1829 - 47. Der blev således bl.a. udarbejdet en oversigt over samlingernes anbringelse i arkivskabene, og - skriver Finn Magnussen - »da jeg modtog Gehejmearkivet, forfattede jeg (det allerførste) katalog over dets samtlige registranter efter fortløbende bindnumre«, altså en førstehjælp til orientering for personalet.⁴⁴

⁴² Protokol ved Gehejmearkivets overleveringsforretning 1829 (arkivvæsenets arkiv, RA) fol. 19 f., 31 og 35. Eksempelvis går kritikken af folioreg. 51 på »at man kun med yderste møjje har kunnet finde rede i samme, da ikke alene mangfoldige sammenhørende materier er adspredt langt fra hinanden, men endog dokumenternes n^o ofte på en lignende måde er sammenblandede, hvortil endelig kommer de mange vildsomt littererede underafdelinger«.

⁴³ Thorkelin: Årsberetn. for 1826, 1827 og 1828 (utrykte). Samme: Underdanigst Promemoriam til - - F.J. Kaas (udat., m. Wegeners hånd: 24/2 1823). Det fremgår, at »hovedregistraturen over næsten det hele nu allerede haves«, hvilket er forudsætningen for tanken om et realregister.

⁴⁴ F. Magnussen til C. Paludan-Müller 10/6 1836, til J.G. Adler 12/11 1843, til Da. Kancelli 8/9 1838 og 12/6 1847. Jfr. en såkaldt Local-oversigt over arkivet 1829 (i Gehejme-

Arkivordningsmæssigt fortsatte man som under Thorkelin på det hævdvundne og én gang for alle fastsatte grundlag, dvs. ordningsreglerne af 1748, som var fastlagt i forbindelse med Langebeks overtagelse af Gehejmearkivet efter Hans Gram. Efter 1829 spores derimod en bestræbelse på at forfine registraturerne som arbejdsinstrument. Da de ældre blev fundet uanvendelige i praksis, måtte de afløses af nye »som atter udfordrer flerfoldige, vidtløfuge registre«, bl.a. med anvendelse af alfabetiske krydshenvisninger mellem de enkelte registranter, hvilket iflg. Finn Magnussen »kan siges at afhjælpe en næsten total mangel ved Gehejmearkivets registraturer«. Som et mønster til efterfølgelse anføres den af registrator N.M. Petersen omarbejdede registrant nr. 45 over Danske kongers historie, hvorom gehejmearkivaren udtaler 1837:» - kom jeg snart til den overbevisning, at disse ældgamle, afblegede og tildels næsten hensmuldrede papirer ikke kunne skånes vedbørlig for altfor hyppig og naturligvis dem lidt efter lidt ødelæggende brug på anden måde end den, at deres reelle indhold nøje blev ekstraheret eller antydet i en eller flere særegne registranter efter en lignende plan, som de over de norske og (indenlandske) Danske samlinger, hvilke registrator Petersen allerede så ypperligen havde affattet«. Heri ligger bl.a. den tanke som sidenhen Wegener åbenbart tilsluttede sig, at en registratur foruden at være indgang til materialet tillige i visse tilfælde kan fungere som en art erstating for det. I en hvas kritik af det pr. 1848 eksisterende registraturapparat og dets ufuldkommenheder undtog han iøvrigt netop registranten over Danske samlinger, der var »som man kunne ønske dem alle«. ⁴⁵

Wegeners registreringsprincipper omtales sædvanligvis ud fra A.D. Jørgensens knusende dom over deres praktiske anvendelighed og med fremhævelse af, at de ministerielle afleveringer fra 1850'erne på forhånd umuliggjorde en realisation af Wegeners ideer og at denne efterhånden også selv helt tabte tråden i arbejdet; hertil føjer Secher, at Wegener metodisk aldrig kom ud over de kunstigt etablerede arkivsamlinger, som han uden nærmere overvejelser blot byggede videre på, hvorved den eksisterende forvirring og uoverskuelighed i arkivhvelvingerne kun blev

arkivets embedspapirer). Det var F.M.s tanke, at overleveringsforretningen 1829 skulle danne grundlaget for en art intern generalregistratur, der stadig skulle ajourføres som vejviser for personalet.

⁴⁵ Ordningsreglerne af 1748, jfr. A.D. Jørgensen: Anf. arb. s. 281 f. (Tillæg nr. 58): »- rangeres efter materierne, og i materierne den cronologiske orden observeres -«. F. Magnussen til J.R. Hübertz 29/8 1837 og årsberet. for 1836 (utrykt), heri bl.a. om N. M. Petersen. Wegener: A.D. Jørgensen: Anf. arb. s. 292 f. (Tillæg nr. 64).

endnu mere udpræget. Denne karakteristik yder imidlertid næppe Wegener retfærdighed.

Det registreringsprogram, Wegener gjorde sig til talsmand for, og som han af efterfølgerne er citeret for og dømt på, daterer sig fra året 1848, dvs. før de store ministerielle afleveringer til arkivet fandt sted. Ordningmæssigt gjaldt fortsat 1748 bestemmelserne, registreringsmæssigt var der tale om en videreførelse af ideer fra tiden før 1848. I løbet af navnlig 1850'erne voksede arkivbeholdningen til det tre-firedobbelte efterhånden som en række ministerier afleverede sagerne frem til omkring 1750 (med forskellige individuelle variationer, som der her kan ses bort fra). Wegener var udmærket klar over, at en gennemført registrering af Gehejmearkivets dog i forhold til de følgende tiår meget begrænsede materiale pr. 1848 ville tage »lang tid« at udføre i praksis. Hele hans uoriginale ordnings- og registreringsteori modificeredes imidlertid som følge af de nye afleveringer. 1850 taler han om, at Gehejmearkivet må støtte sig til afleveringsdesignationer, indtil man er i stand til at udarbejde en mere fuldstændig registratur over de nye arkivmasser, det er »mange års arbejde - - - man må være tilfreds, når man under vedholdende arbejde år for år kan komme nærmere til målet«,⁴⁶ men 1851 vakler han som det synes for første gang hvad angår selve systemets holdbarhed over for udsigten til afleveringer fra centraladministrationen, når disse går tilstrækkelig langt ned i tiden og derfor vil afstedkomme hyppige ministerielle ekspeditioner, hvilket som han udtrykker det vil »gøre det betænkeligt at ombytte det heuristiske system med et mere videnskabeligt«. ⁴⁷ Registreringsmæssigt er konsekvensen af de nye afleveringer, at Gehejmearkivet fra nu af opererer med afleveringsdesignationer som brugbar indgang og med begrebet en »summarisk« eller foreløbig registrering sideløbende med evighedsarbejderne på den endelige og »fuldstændige« registratur. Tvivlen fra 1851 om det ordningmæssigt set hensigtsmæssige i at lade et »mere videnskabeligt« system erstatte »det heuristiske system« ved nyere administrative sager må efterhånden være vokset til overbevisning, sådan som den i 1870'erne kommer frem i nogle principelle udtalelser af Wegener. Her skal citeres to sådanne, hvoraf den første er fra 1871 og er en passage fra en skrivelse til Kultusministeriet i forbindelse med arkivvæsenets struktursag: »Dette mellemstadium, som man vil skabe ved et eget nyt arkiv af de sager, der anses for gamle til at blive ved administrationen og for nye til at overgives til Rigsarkivet (Gehejmearkivet) er overhovedet formentlig en meget

⁴⁶ Skr. til Kultusmin. 14/3 1850.

⁴⁷ Skr. til Kultusmin. 11/2 1851.

forfejlet ide. Det vil næsten uundgåelig derved ske, at disse sager på mellemstationen bliver omordnede efter vedkommende arkivars personlige »videnskabelige« synsmåder. Men sådant vil blive en reel skade; thi netop den orden, hvori disse arkivalier er blevene til, indeholder vigtig oplysning om administrationens organisation til enhver tid, og denne oplysning går let tabt ved en *partiel* omordnende arkivbehandling« (fremh. W.s)« - - ordningen af arkiverne måtte selvfølgelig aldeles svare til rigets forvaltningsorganisation og ydre forhold, og denne orden måtte holdes, ikke nogen scientifik eller bibliotekarisk fagorden«. ⁴⁸ Den anden udtalelse er fra 1879 og går vel at mærke in toto på Gehejmearkivet i dets eksisterende form. Ved omtale af 1748 regulativet hedder det: »Med hensyn til arkivet selv er det bestemt, at alle ældre særlige dokumenter skulle ordnes i visse klasser efter materien og inden for hver klasse i kronologisk følge; *de nyere fra regeringskollegierne leverede sager bør bevares i ordenen efter deres oprindelse*« (afleveringerne 1850 ff. m. sager fra enevældetiden, fremh. min). ⁴⁹

At der her i 1870'erne kan foreligge inspiration fra Kongerigets Arkiv kan næppe udelukkes, uanset Wegener så vidt gørligt lagde luft mellem de to arkivinstitutioner. ⁵⁰ Derimod kan Kongerigets Arkiv eller Johan Grundtvig jo ikke have spillet nogen rolle, når Wegener allerede omkring 1850 lagde vægt på viden om dansk administrationshistorie som en nødvendig forudsætning for overhovedet at kunne behandle de ministerielle afleveringer af ældre arkivalier til Gehejmearkivet forsvarligt, eller have inspireret til hans omtalte skelnen, og øjensynlige vaklen dengang, mellem et mere videnskabeligt system og det heuristiske system. Han ville 1849 ikke vide af sekretær J.H.F. Berlien fra det historisk-genealogiske arkiv som medarbejder i Gehejmearkivet bl.a. fordi Berlien ikke havde nogen administrationshistorisk viden og *derfor* ikke kunne anvendes ved undersøgelser i forbindelse med de afleveringer fra centraladministrationen, som på det tidspunkt kunne forudses. Ligeledes var det generelt og så tidligt som i 1850'erne et udtrykkeligt krav fra Wegeners side ved stillingsbesættelser i Gehejmearkivet, at man skulle

⁴⁸ Anf. skr. til Kultusmin. 19/11 1871 (3. ktr. P. 507/1871).

⁴⁹ Anf. skr. til Kultusmin. 25/10 1879.

⁵⁰ Jeg har ikke undersøgt spørgsmålet om mulig inspiration fra udlandet. Trods Sechers påstand om at W. var fuldstændig ubekendt med udenlandsk arkivfaglig litteratur (m. henvisning til bl.a. bogbestanden i Bibliotheca Wegeneriana, jfr. Meddel. fra det danske RA 1906 - 18 s. 213) lader det sig påvise, at han havde kendskab til flere moderne fremstillinger af udenlandsk arkivvæsen, jfr. anf. skr. til Kultusmin. 19/11 1871. Hertil kommer W.s personlige kontakter til udenlandske arkivfolk og arkivkyndige historikere, foruden Krarups rejseerfaringer.

lægge vægt på ansøgere, som foruden de traditionelle historisk - filologiske kundskaber tillige besad juridiske, hvilket alene gav sikkerhed for, at vedkommende havde tilstrækkeligt kendskab til dansk administrationshistorie.⁵¹ Hvis man i Gehejmearkivet alligevel automatisk havde tænkt sig at opløse de ministerielle afleveringer uden noget hensyn til indholdets administrative baggrund, kunne det administrationshistoriske jo i og for sig være temmelig ligegyldigt. Det bør endelig anføres, at Wegener 1866 modsatte sig forslag om at oprette en særlig arkivinstitution for krigsføringshistorie, der ville medføre opsplitninger af arkivgrupper i Gehejmearkivet på grund af delvis udskillelse af sagerne. Tanken var iflg. Wegener stridende mod grundliggende arkivprincipper ved at forudsætte sønderdeling af organiske arkivalske sammenhænge med det formål at danne særsamlinger omkring et specialemne. Det er naturligvis muligt, at han under alle omstændigheder ville have modsat sig at skulle afgive noget som helst fra Gehejmearkivet, men det væsentlige i denne forbindelse er afslagets metodiske begrundelse.⁵²

Ved at gennemgå Wegeners trykte årsberetninger når V.A. Secher frem til at opstille et formidabelt synderegister over hans ordnings- og registreringsarbejder, hvis grundlag han forkaster fuldstændigt. Disse årsberetningers fremstilling og terminologi er langtfra altid klar. Som de foreligger, synes de imidlertid at afspejle to indbyrdes modstridende tendenser, videreudbygning af (eksisterende) realsamlinger uanset indholdets ophavssituation over for opretholdelse af de enkelte nyafleveringer betragtet som selvstændige helheder - m.a.o. den problemstilling, som er indeholdt i Wegeners ovenfor citerede udtalelse fra 1879, omend uden faste og tydelige skillelinier.

At nyere afleveringer faktisk i mange tilfælde blev opretholdt i Gehejmearkivet efter 1850 som uopløste enheder har dog både A.D. Jørgensen og Secher bemærket, men uden at tillægge dette nogen, endsige principiel betydning. Bevarede, omhyggeligt udførte planer over arkivopstillingen i magasinshvelvingerne viser bestræbelsen på at holde sammen på bl.a. disse nyere afleveringer. Under alle omstændigheder har man kunnet orientere sig i huset, der led af pladsmangel, og hvor man vel også af økonomiske grunde har set sig tvunget til arkivopstilling efter

⁵¹ Berlien: W. til Kultusmin. 10/9 1849. Jfr. om B. Vello Helk: Det historisk - genealogiske arkiv ved ordenskapitlet (Arkiv 1 IV, 1967, s. 213 ff.). - Overvejelser af kassationsproblematik har antagelig skærpet W.s krav til administrationshistorisk viden, jfr. f.eks. W. til Marineminist. 4/11 1850. - Fordringer ved besættelse af kopist/kancellistposten i Gehejmearkivet: W. til Kultusmin. 7/4 1852, 6/7 1854.

⁵² Skr. til chefen for armeens intendantur 10/7 1866.

det accessoriske princip - en heller ikke i nutidens danske arkivforvaltning ukendt foreteelse.

Wegeners syn på »nyere sager« leder i dets logiske konsekvens frem mod proveniensprincippet, og hans anførte betragtninger indebærer nogle af dets forudsætninger. Secher har rost Johan Grundtvig i Kongerigets Arkiv for bl.a. at have opretholdt den arkivorden, i hvilken man havde modtaget arkivalierne fra centraladministrationen. Selv om Grundtvig nåede videre end som så, har også Gehejmearkivet - alle faktiske inkonsekvenser til trods - en plads i denne forbindelse. I årene efter 1882 så man kun eller ville man kun se hvad der under Wegener lå i fortsættelse af ældre tiders uforstand og manglende begreb om arkivarbejde ud fra en moderne tids synspunkter. I det længere perspektiv er Wegenerperioden arkivhistorisk snarere en overgangstid med nyt og gammelt side om side i uafklaret sammenhæng.⁵³

⁵³ Secher om W.s ordningsarbejder m.m.: Meddel. fra det da. Rigsarkiv 1906 - 18 s. 208 ff. Afleveringer og arkivopstillinger: A.D. Jørgensen i indledn. til utrykte årsberetn. for 1883; Secher (bl.a.) i anf. arb. s. 215 note 2, jfr. sammes bemærkning om afleveringen af Danske Kancellis arkivalier efter 1848 i Meddelelser fra Det kgl. Gehejmearkiv og det dermed forenede Kongerigets Arkiv for 1883 - 85 (1886) s. 82. Planer over arkivopstillingen før 1883 i Diverse sager vedr. Gehejmearkivets bygninger, lønningsvæsen, organisation m.m. 1849 - 1877 (arkivvæsenets arkiv, RA).

Orientering

Nordisk Arkivkundskab under redaktion af Harald Jørgensen. Nr. 4: Moderne nordisk arkivbyggeri. Kbh. 1975, 76 s.

»Inden for et relativt kort spand af år (ca. 12) er der blevet rejst 3 fornemme arkivbygninger i Danmark. Den generation af arkivtjenestemænd, der har oplevet dette arkivalske eventyr, har absolut grund til at glæde sig«. Med denne bemærkning, der næsten strømmer over af glæde, afslutter Harald Jørgensen de egentlige tekstafsnit i »Moderne nordisk arkivbyggeri«.

Om Harald Jørgensens kvalifikationer til at skrive netop dette bind kan der ikke rejses berettiget tvivl: få, måske ingen nordiske arkivmænd har besøgt så mange arkivbygninger inden for og uden for Norden som han, og som medlem af byggeudvalgene ved samtlige danske arkivbyggerier i den omtalte 12 års periode har han haft problemerne på nærmeste hold og har selv været med til at gøre en række af de erfaringer, der omtales. Og når man har siddet i byggeudvalg sammen med Harald Jørgensen, ved man også, at erfaringerne er blevet gjort efter omfattende undersøgelser, grundige overvejelser og undertiden livlige diskussioner.

Arkivarforeningens fjerde seminar på Viborg Gymnastikhøjskole i dagene 16.-18. april 1971 havde som emne »Arkivbygninger og deres indretning«. Det er måske overflødigt at nævne, at Harald Jørgensen ivrigt deltog i dette seminar, og at rapporten naturligvis nævnes i hæftets litteraturliste. I sin indledning til seminariet redegjorde rigsarkivar Johan Hvidtfeldt, i hvis tid som rigsarkivar alle de nye danske arkivbygninger er blevet indviet, for »Moderne dansk Arkivbyggeri«, og denne indledning danner et ganske udmærket supplement til Harald Jørgensens betragtninger, lige som i det hele taget rapporten under et kan betragtes som et væsentligt og på mange måder uddybende sidestykke til den foreliggende bog, eller for at blive i sproget: en nøgtern realkommentar til eventyret. En kommentar, som måske nok i højere grad, end tilfældet er, kunne være inddraget i teksten.

Ved brugen af ordet eventyr - og man bør her betænke, at det er for-

fatteren selv, der bruger det - er der ikke antydnet, at der er tale om en skildring, der ikke har bund i virkeligheden, men blot, at det hele er så godt og smukt, at det næsten ikke er til at tro på.

Bogen er en på sin vis nøgtern skildring af, hvor vidt den arkivargeneration, der nu nærmer sig pensionsalderen, har bragt det inden for arkivbyggeriet, og set ud fra de forudsætninger, den havde at arbejde under, er der ikke noget at sige til, at den er tilfreds. Vi må nemlig huske, at når denne indsats skal bedømmes retfærdigt, må man have rigsarkivarens slutbemærkning fra indledningen af Viborg-seminaret i 1971 i erindringen: »Vi begyndte på sin vis på bar bund, da vi byggede vore principper op. De, der kommer efter, kan bygge på vore erfaringer og vort arbejde«.

Idet anmelderen er sig ovenstående fuldt bevidst, må det være tilladt at komme med nogle divergerende synspunkter. Egentlig kritik kan der næppe blive tale om, da det jo drejer sig om en beskrivelse af eksisterende forhold, men holdningen til disse og nogle principper kan måske nok diskuteres. For undertegnede at se går en række af de synspunkter, hvis almengyldighed jeg gerne vil sætte spørgsmålstegn ved, tilbage til to forhold: 1) forfatterens allerede i første afsnit fastslåede dogme, at sikkerhedsproblematikken må gives absolut første prioritet og 2) at der i vurderingen af de tekniske faciliteter ikke er taget hensyn til oliekrisens erfaringer, nemlig at det er nødvendigt dels at spare på energien dels at være uafhængig af energitilførsler i form af olie og elektricitet. Og da sikkerhedsproblematikkens høje prioritering medfører, at arkiverne efter forfatterens mening ubetinget bør graves ned i den fugtige undergrund - da vi jo desværre ikke har klipper i Danmark - gør man sig derved afhængig af teknikken. De to forhold er altså nøje sammenhængende, således at man ikke kan diskutere det ene uden samtidig at komme ind på det andet.

Da Johan Hvidtfeldt og Harald Jørgensen efter anden verdenskrigs afslutning berejste Tyskland, mødte der dem overalt forfærdende ødelæggelser. Ved udbombningen af civile mål skånedes de krigsførende magter ikke arkiverne, hvad man heller ikke kan forvente vil ske i en evt. ny krig. Imidlertid kan man heller ikke forvente, at de styrker der så skal forsvare Danmark - det være sig danske eller udenlandske - vil frede de relativt bombesikre arkivkældere til civile formål, ligesom man ikke kan forvente, at myndighederne vil sætte ekstra styrker ind på at vedligeholde eller reparere elforsyningen eller bevillige ekstra brændsel til varme til arkivmagasinerne, hvis beboelseskvartererne rundt omkring ligger i ruiner. Skal der bygges underjordiske magasiner, skal de være uafhæn-

gige af energitilførsler udefra, og således fugtsikrede, at der ikke sker skader, selv om personalet bliver afskåret fra at tilse dem gennem længe tid, og det vil næppe kunne lade sig gøre i Danmark. Ganske vist er der gjort mange erfaringer med ventilation siden landsarkivet i Viborg blev bygget, men det er uhyggeligt at tænke på, at selv under de nuværende forhold må arkivalierne i nederste kælders enderum kontrolleres bogstavelig talt hver måned og desinficeres for svamp med jævne mellemrum. Efter en kortvarig standsning af klimaanlægget sætter skimmelangreb ind, hvorefter magasinerne, når der atter bliver pumpet varm luft ind, fungerer som drivhuse for mikroorganismene. Hertil kommer, at kompaktusreolernes tætsluttende gummilister forhindrer luftcirkulation mellem reolerne og altså i princippet er uforenelige med klimaanlæg.

Til det ovenfor anførte vil man kunne indvende, at en evt. ny krig nok vil blive kortvarig og ikke ført med traditionelle våben, og at det derfor er bedre at risikere mindre fugtskader end at risikere, at det hele bliver blæst omkuld eller brænder op.

Men realiteten er jo, at vi intet ved om de nye våben, og at vi derfor ikke kan gardere os mod dem. Hvordan ville situationen blive i en fugtig kælder i en bakteriologisk krig? Imidlertid må vi naturligvis efter vore forudsætninger gardere os så godt vi kan, men mon ikke en højere grad af sikkerhed kan opnås for arkivalierne ved at anbringe sikkerhedskopier og arkivalier i forskellige magasiner, men alle beliggende fjernt fra strategiske mål, således at de kun vil blive ramt ved direkte fejlbombninger. Mod fuldræffere vil heller ikke arkivkældrene i Viborg og København idag yde beskyttelse. Med den nuværende indstilling fra de bevilligende myndigheder og de stigende energipriser vil det blive en stadig større og større del af vore bevillinger, der går til at køre det tekniske apparat. Det er tankevækkende, at driftsudgifterne ved det mest mekaniserede arkiv, landsarkivet i Åbenrå, når lønningerne er fraregnet, i 1976/77 beløber sig til 331.000 kr. mod 206.000 kr. ved det gammeldags arkiv i Odense. Fortsætter man med at bruge bevillingerne til teknik, vil dette i løbet af nogle år uundgåeligt føre til endnu større nedskæringer, end vi allerede har set, inden for forskning, publicering og publikumsbetjening. Hvis dertil lægges, at vi også bliver nødt til at ofre mere på konserveringen, fordi vi ikke blot skal afhjælpe gamle skader, men også hindre at nye opstår i vore egne magasiner, ja, så er den dag ikke fjern, da nedskæringerne bliver så drastiske, at de uundgåeligt vil medføre reaktioner fra publikum f.eks. i form af klager til ministeriet, hvorved Glistrup-folkene får vind i sejlene. Det var som bekendt ikke

ment som en spøg, da Fremskridtspartiet forespurgte i Folketinget, hvad der kunne spares ved at lægge arkivvæsenet i mølpose i en årtække.

Under de klimatiske og jordbundsmæssige forhold, vi lever under i Danmark, er fugten den værste fjende, og selv om vi har anden verdenskrig som et kraftigt memento, bør vi hverken male russerne eller kineserne på væggen, hvorimod energisituationen tvinger os til at tage hensyn til araberne. Det ideelle arkiv bør derfor være så ukompliceret som muligt. Det bør være anbragt langt fra strategiske mål, ligge på tør undergrund, der ikke slår sig og bør have stationære reoler og brede gange og helst være selvforsynende med energi ved hjælp af solfanger, jordvarme og vindmølle.

I forhold til disse hovedproblemer synes andre divergenser af mindre betydning, især da kompaktusproblemet er knyttet til energispørgsmålet. Dog kan man ikke overse - og det gør Harald Jørgensen heller ikke - at i det daglige arbejde betyder arbejdsrummenes bekvemmelighed meget. Og kompaktus er ubekvem: det er næsten umuligt at stå med en vogn i de smalle gange. Svimmel bliver man, hvis reolerne pludselig begynder at køre, fordi gulvet, som i Viborg, har slået sig, og mange skridt må man gå forgæves for at starte motorer, koble reoler til og fra og slukke motorer igen, eller for at lede efter større formater, der ikke kan være på deres saglige plads. Kompaktus bør kun være en nødløsning, der hvor det af pladshensyn er umuligt at anbringe stationære reoler i tilstrækkeligt antal.

Den daglige bekvemmelighed har også betydning ved anbringelsen af håndbogssamlingerne, som vel nok er et af de meget få punkter, som bogen går lidt let hen over, idet problemet spises af med en halv side (s. 39). Lad det være sagt straks: arkivet i Åbenrå har ikke den endelige løsning på biblioteksproblemet, for også der er rammerne allerede sprængt, således at biblioteket må splittes op og anbringes rundt omkring i magasinet. For mig at se må en 3 (evt. 4) deling af et arkivs bibliotek være at foretrække, selv om dette medfører, at en række værker må anskaffes i flere eksemplarer. 1) På selve læsesalen bør afsættes plads til en genpart af kartoteket over hele bogsamlingen samt de væsentligste almene opslagsværker plus den væsentligste del af den trykte genealogiske samling, dels for at lette ekspeditionen, dels for at give publikum (og de 85% er og bliver nu en gang slægtsforskere, hvad enten man er glad for det eller ej) lejlighed til at finde oplysninger og inspiration, medens de venter på arkivalierne. 2) I tilknytning til forskerrummene bør der være et større opslagsbibliotek med den almene historiske litteratur og bogkartoteket umiddelbart tilgængeligt for dem, der har adgang til forsker-

rummene og til glæde for den videnskabeligt arbejdende del af personalet. 3) Der bør være et opslagsbibliotek for hele personalet med de almindelige opslagsværker, således at man ikke skal flintre ud og ind af læsesalen til forstyrrelse for såvel publikum som medarbejdere. Bibliotek 2 og 3 kan evt. slås sammen afhængigt af kontorernes og forskerrummernes beliggenhed i forhold til læsesalen og bør være forsynet med gode arbejdspladser samt tidsskrifts- og accessionshylder. 4) et »geheimbibliotek« med rigelig hyldeplads til anbringelse af sjældnere benyttet litteratur og værdifulde (uerstattelige) bogværker. Ganske vist kan Harald Jørgensen s. 10 skrive, at tyveri af arkivmateriale er et overstået problem (har indbrud med tyveri på arkiverne i det hele taget i vor tid været et problem?), men til gengæld har man måttet konstatere voksende bogtyverier fra bibliotekerne og så sandelig da også frimærketyverier fra arkivalierne. Dette fører over til sikkerheden på læsesalen, hvor egentlig alle besøgende burde sidde med front mod inspektionen. Af besparelsesgrunde blev et columbarium til tasker desværre skåret fra ved planlægningen af den nye læsesal i Viborg, men så længe man lader folk medtage deres tasker på læsesalen, kommer man ikke bogtyverier og smårapserier til livs, og jeg er alvorligt bange for, at tyveriproblemet i de kommende år vil vise sig at vokse, da arkivalier er ved at blive samleobjekter bl.a. som præfilatelistica og dermed vurderes i penge.

Jeg vil gerne understrege, at det foreliggende hæfte på mange punkter er både berigende og inspirerende læsning, som på en, måske ikke helt objektiv, men til gengæld yderst engageret måde giver et billede af arkivbyggeriet frem til idag, en skildring som både har historisk og pædagogisk-praktisk værdi.

Til slut vil anmelderen gerne udtrykke sin glæde over, at håndbogsserien »Nordisk Arkivkundskab« ikke blot er kommet igang, men synes at være inde i smult vande med regelmæssige udsendelser af nye bind. Den drager problemerne frem og er dermed med til at placere arkivvæsenet i offentlighedens bevidsthed som en levende organisme. Og er der noget arkivvæsenet i dag har brug for, er det, at vi bliver positivt placeret i den offentlige bevidsthed.

Hans H. Worsøe.

Landsarkivet for Nørrejylland:

Oversigt over hjælpemidler til arkivstudier i Landsarkivet for Nørrejylland. 1971.

De nørrejske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956. 1967.

Oversigt over udskrivningsarkivalier 1700–1788. 1972.

De nørrejske købstæders og landsognes lægdsbetegnelser 1789–1970. 1972.

Oversigt over brandforsikringsarkivalier fra købstæder. 1969.

Oversigt over arkivalier vedr. borgerskaber og næringstilladelser. 1971.

Godsarkiver 1, Ryttergodserne. 1971. 2, Hedekolonierne. 1974.

Oversigt over de private godsers fæste- og skiftearkivalier. 2. udg. 1972.

Privatarkiver I. 1975.

Håndkriftsamlingen. 1969.

Viborg landstings dombøger 1616. Sagsreferater og domskonklusioner. 1965.

Viborg landstings dombøger 1617 A. Udtog af dommene. 1971.

Fortid i skrift. Vejledning til arkivets udstilling. 1967.

Jyllands brevkiste. Landsarkivet for Nørrejylland 1891–1966. 1966.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele:

Vejledende arkivregistraturer VI. Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. Ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt. 1944.

Nordslesvigske præstearkiver. I, Tørninglen provsti. 1974. II, Tønder provsti. 1975. III, Haderslev provsti. 1975. IV, Åbenrå provsti. 1975.

Private personarkiver i Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. 1975.